

Vardagsliv och risk

– en livsformsanalys

1999 Räddningsverket, Karlstad
Risk- och miljöavdelningen

Beställningsnummer P21-272/99
ISBN 91-88891-94-1
1999 års utgåva

Vardagsliv och risk

- en livsformsanalys

Liselotte Jakobsen, Jan Ch Karlsson
Högskolan i Karlstad

Räddningsverkets kontaktperson:

Barbro Wilhelmsson, Risk- och miljöavdelningen, 054 – 10 41 16

Förord

”Det är ju en förbannad skillnad på risk!”, lär filosofen Aristippos ha utropat under en sjöresa någon gång på 300-talet före vår tideräkning (Holm 1964:260). I det hårda vädret blekade och skälvde han och en av sjömännen frågade hånande: ”Hur kommer det sig att du, som är en stor filosof, darrar inför en fara som vi enkla sjöbussar föraktar?” Och skillnaden i risk blev hans svar.

I den här rapporten förekommer fortsättningsvis varken filosofer eller sjöbussar, men skillnader i risk och riskförståelse utifrån människors praktiska liv är vårt tema. Och skillnaderna är lika stora som mellan antikens havsvane sjöman och förfinade filosof. Det är vardagslivet som avgör.

Den vardagsförståelse människor har av risk och därmed förknippade företeelser är också betydelsefull för hur planering, information och kommunikation på detta område kan bedrivas om den skall vara ändamålsenlig. Här har den tidigare riskforskningen visat att sådana vardagsförståelser dels tenderar att avvika från experternas synsätt, dels variera inom befolkningen; det står också klart att bakom dessa skillnader i så kallad riskperception ligger en kombination av individuella, sociala och kulturella faktorer. Sammantaget är emellertid kunskapen härom alltjämt begränsad, tämligen osystematisk och i överkant generaliserande.

Mot den bakgrunden har vi på uppdrag av Statens Räddningsverk företagit en studie i syfte att öka kunskapen om systematiska variationer i riskförståelser inom befolkningen, samt vilka mekanismer som ligger bakom dessa skillnader. Vår utgångspunkt härvidlag har varit den teori om sociala livsformer i det svenska samhället som vi lagt fram i ett tidigare sammanhang (Jakobsen & Karlsson 1993).

Föreliggande rapport är en slutrapport från detta forskningsprojekt, som haft titeln ”Vardagsförståelser av risk och säkerhet i skilda livsformer”. Projektet har genomförts vid Högskolan i Karlstad, avdelningen för sociologi.

Studiet av risk initierades – föga förvånande – av försäkringsbolag redan under 1800-talet; deras överlevnad och vinst är ju beroende av riskberäkningar. För samhällsvetenskapens del är det emellertid ett fenomen som inte på allvar började undersökas förrän efter andra världskriget. Idag är forskning om risk en etablerad verksamhet med egna internationella tidskrifter och konferenser.

Vårt samhällsvetenskapliga bidrag består – menar vi själva – framför allt av tre drag, som utmärker den undersökning vi rapporterar här: För det första ställer vi människors riskuppfattningar i relation till deras vardagsliv; risker, hot, kriser och säkerhet visar sig utgöra ett kluster av begrepp, som på skilda

sätt har att göra med det goda livet – ett liv värt att leva. För det andra låter vi människors egna definitioner av dessa företeelser och begrepp vara avgörande för analysen; det är *deras* erfarenheter och sätt att tänka och handla, som utgör vår utgångspunkt. För det tredje strävar vi efter att förklara varför det finns skillnader i människors riskuppfattningar; dessa förklaringar gör vi utifrån livsformsteori – och det är första gången denna teori har använts i detta syfte.

Huruvida våra resultat utgör ett konkret bidrag till Räddningsverkets verksamhet är andra bättre skickade att bedöma än vi själva. Vi tror dock att kunskap om människors sätt att uppfatta risk, hot, kris och säkerhet är nyttig kunskap för alla som professionellt sysslar med riskplanering, riskhantering och riskkommunikation.

Rapportens författare har stått för merparten av det konkreta projektarbetet. Vi har emellertid haft hjälp vid datainsamlingen av ett antal sociologistuderande vid högskolan, och vi vill tacka Ulrika Berg Persson, Katarina Hultman, Linda Norgren och Pontus Rolandsson för deras utmärkta insatser härvidlag. Vi vill också tacka Madelene Fryklind, som lämnade ett stort bidrag i en tidigare fas av arbetsprocessen.

Slutligen vill vi tacka intervjupersonerna som avsatte tid – ofta flera timmar – och kraft för att berätta om sina liv och samtala med oss om risk och säkerhet. Dem förutan hade studien givetvis varit omöjlig.

Karlstad i september 1998
Liselotte Jakobsen och Jan Ch Karlsson

Innehållsförteckning

Abstract	9
Sammanfattning	11
1. Inledning	13
Risksamhället	13
Riskuppfattningar	18
Undersökningens syfte och frågeställningar	22
Rapportens uppläggning.....	24
2. Riskbegrepp och livsformsanalys	27
Riskbegrepp.....	27
Ett objektivistiskt riskbegrepp	29
Ett konstruktivistiskt riskbegrepp	31
Ett realistiskt riskbegrepp.....	35
Livsformsanalys	39
Struktur och agentskap.....	39
Livsformsbegreppet	44
Arbetsform, kärleksform och livsform.....	46
3. Generella vardagsförståelser av risk, hot, kris och säkerhet	51
Studiens uppläggning	51
Vardagspraktikens och de egna erfarenheternas betydelse	52
De fyra begreppen – en översikt	56
Risk – ett existentiellt och ofrånkomligt faktum; negativt och positivt.....	57
Hot – konkretiserad negativ och okontrollerbar risk; otrygghet	60
Kris – utlöst hot; kaos, spänningar och brytpunkt	64
Säkerhet – frånvaro av hot; trygghet.....	67
Sammanfattning	71
4. Manliga livsformer som mekanismer bakom skilda sociala konstruktioner inom riskområdet	73
Investorns livsform.....	75
Risk	76
Hot.....	78

Kris.....	80
Säkerhet.....	82
Sammanfattning	83
Arbetarlivsformen	84
Risk	85
Hot.....	88
Kris.....	89
Säkerhet.....	90
Sammanfattning	92
Karriärens livsform	92
Risk	94
Hot.....	97
Kris.....	98
Säkerhet.....	100
Sammanfattning	102
Självständighetens livsform	102
Risk	104
Hot.....	106
Kris.....	107
Säkerhet.....	108
Sammanfattning	109
Sammanfattning	110
5. Kvinnliga livsformer som mekanismer bakom skilda sociala konstruktioner inom riskområdet	113
Husmorslivsformen	114
Risk	115
Hot.....	118
Kris.....	119
Säkerhet.....	121
Sammanfattning	122
Representationshustruns livsform	123
Risk	125
Hot.....	126
Kris.....	128

Säkerhet.....	130
Sammanfattning	132
Medhjälperkans livsform.....	132
Risk	133
Hot.....	136
Kris.....	137
Säkerhet.....	138
Sammanfattning	140
Sammanfattning	141
6. Blandformer och riskområdet – exemplet kvinnor i karriärarbete	143
Blandformer	144
Kvinnorna i karriärarbete	145
De karriärarbetande kvinnornas vardagsförståelser inom riskområdet.....	148
De karriärarbetande kvinnornas män	155
Sammanfattning	159
7. Sociocentrism: hur livsformerna ser på varandra	161
Sociocentrism mellan några livsformer	162
Karriärlivsformens sociocentrism	166
Sammanfattning	170
8. Sammanfattning av studiens resultat och slutsatser	171
9. Litteratur	175

Risk and everyday life - an analysis of various life modes

Abstract

People's day-to-day understanding of risk and associated phenomena is crucial to the development of appropriate planning, information and communication in this field. Despite this, little is known about the space allocated to risk in the totality of people's everyday life. Previous research indicates that people's understanding of risk varies, but at the same time their knowledge is rather limited, unsystematic and generalising. This report presents a study with the aim of increasing knowledge about systematic variations in the understanding of risks among the population and the mechanisms behind these differences. The theoretical starting point of the study is an analysis of people's life modes, and data has been collected by means of some fifty comprehensive interviews with people in various social positions.

The results show that the concept of risk is part of a cluster of concepts along with the concepts of threat, crisis and safety, and at this general level the interviewees tend to assign the same general significance to the respective concept. Risk is characterised by being an existential concept, by inevitability and unpredictability and by being both negative and positive. Threat is a risk made concrete, it is connected with other people's exercising of power and conditions which you yourself cannot control and is regarded almost entirely as something negative. Crisis is a threat that has become real, chaos, tension and uncertainty, but also a dividing line after which a new, perhaps more positive, situation can arise. Safety is the absence of threat, which is synonymous with security.

However, the concrete understanding of risk, threat, crisis and safety varies a great deal, which is associated with the fact that people's conditions depend on their varying socio-structural life modes. There is a general difference between male and female life modes, and there are clear differences related to life modes within these categories. The report describes these differences in detail and discusses in what way the social life modes are mechanisms behind the variations. This analysis also results in the observation that it is risks in each life mode's means sphere which tend to be perceived as such and appear to be negative and non-acceptable. Risks in the goal sphere of the life mode, however, tend either not to be noticed or to be perceived as acceptable and sometimes positive.

The report then addresses the question of the usefulness of an analysis of life modes in the many cases where people live a mixture of two or more life modes. A special analysis shows how such mixed ways of life can give rise to new sets of understanding of risks and also affect the distribution of

the existing ones. The conclusion is that analysis of people's life modes is also useful for shedding light on issues concerning how and why the understanding of risks undergoes change.

The report also deals with the effects of so-called sociocentrism between the different life modes. In the risk area, this is manifested in the fact that an understanding of risks which from the perspective of one life modes seem to be correct and rational may seem to be totally wrong and incomprehensible from the perspective of other life modes. Examples are given of sociocentric notions between a few life modes, specially focusing on the sociocentrism in the career life modes; the life modes which is most widely spread among social planners and experts in various fields.

The general conclusion of the study is that knowledge about life modes and their sociocentrism, as well as awareness of the power relations between the life modes, is important to social planners and experts. It offers guidance and an understanding of how people may react to various measures and investments, in this case in the risk area. It can also help the responsible professional categories to see the effects of the sociocentrism to which they, from the perspective of their own life modes, are exposed compared with people who live in other life modes.

Sammanfattning

Den vardagsförståelse människor har av risk och därmed förknippade företeelser är avgörande för hur planering, information och kommunikation på detta område kan bedrivas om den skall vara ändamålsenlig. Trots detta är lite känt om riskers plats i helheten av människors vardagsliv. Tidigare forskning tyder på att människors riskförståelser varierar, men samtidigt är kunskapen härom ganska begränsad, osystematisk och generaliserande. Denna rapport presenterar en studie med syfte att öka kunskapen om systematiska variationer i riskförståelser inom befolkningen, samt vilka mekanismer som ligger bakom dessa skillnader. Den teoretiska utgångspunkten för undersökningen är livsformsanalys, och data har samlats in genom ett femtiotal omfattande intervjuer med människor i skilda sociala positioner.

Resultaten visar att risk som begrepp ingår i ett begreppskluster tillsammans med begreppen hot, kris och säkerhet, och på denna övergripande nivå tenderar intervjupersonerna att tilldela respektive begrepp samma generella innebörd. Risk kännetecknas av att vara ett existentiellt begrepp, av ofrånkomlighet och oförutsägbarhet och av att vara såväl negativt som positivt. Hot är en konkretiserad risk, det förbinds med andras maktutövande och omständigheter man inte själv kan kontrollera och det uppfattas så gott som uteslutande som något negativt. Kris är utlöst hot, kaos, spänningar och ovisshet, men också en brytpunkt efter vilken ett nytt, och eventuellt positivare, tillstånd kan inträda. Säkerhet är frånvaro av hot, vilket är liktydigt med trygghet.

De konkreta förståelserna av risk, hot, kris och säkerhet uppvisar dock mycket stora variationer, som sammanhänger med att människors tillvaro villkoras av skilda socio-strukturella livsformer. Det finns en genomgående skillnad mellan manliga respektive kvinnliga livsformer, liksom det finns tydliga livsformsrelaterade skillnader inom dessa kategorier. Rapporten beskriver dessa skillnader utförligt och diskuterar på vilket sätt de sociala livsformerna utgör mekanismer bakom variationerna. Denna analys resulterar också i konstaterandet, att det är risker i respektive livsforms medelsfär som tenderar att dels uppfattas som sådana, dels framstå som negativa och icke-acceptabla. Risker i livsformens målsfär, däremot, tenderar att antingen inte uppfattas, eller att upplevas som acceptabla och ibland positiva.

Rapporten tar sedan upp frågan om livsformsanalysens användbarhet i de många fall där människor lever blandformer av två eller flera livsformer. I en särskild analys visas hur sådana blandformer dels kan leda till uppkomsten av nya uppsättningar av riskförståelser, dels påverka distributionen av redan existerande sådana. Konklusionen är att livsformsanalys är användbar också för att belysa frågor om hur och varför riskförståelser förändras.

Vidare behandlas effekterna av så kallad sociocentrism de olika livsformerna emellan. På riskområdet tar detta sig uttryck i att det som utifrån

en livsform ter sig som korrekta och rationella riskförståelser, utifrån andra livsformer kan framstå som helt felaktiga och obegripliga sådana. Här ges exempel på sociocentriska föreställningar ett antal livsformer emellan, med speciell betoning på sociocentrismen i karriärens livsform, den livsform som är mest utbredd bland samhällsplanerare och experter på skilda områden.

Sammantaget leder undersökningen till slutsatsen att kunskap om livsformer och deras sociocentrism, liksom medvetenhet om maktrelationerna mellan livsformerna, är viktig för samhällsplanerare och experter. Det ger vägledning och förståelse för hur människor kan tänkas reagera på olika åtgärder och satsningar, i det här fallet inom riskområdet. Det kan också hjälpa ansvariga yrkesgrupper att se effekterna av den sociocentrism de utifrån sin egen livsform är utsatta för i förhållande till människor som lever andra livsformer.

1. Inledning

Vårt samhälle sägs ibland vara ett risksamhälle. Det sägs vara många andra saker också, till exempel ett tjänstesamhälle, informationssamhälle, post-industriellt och postmodernt samhälle. Men en gestalt är alltså risksamhället. Vi skall introducera vårt tema på denna globala nivå, för att därefter behandla en del resultat från hittillsvarande forskning om människors riskuppfattningar. Hur ser man till vardags på olika risker och vad ligger bakom sådana perspektiv? En icke oväsentlig del är härvid en ofta anförd kontrast mellan experters naturvetenskapligt grundade riskdefinitioner och vardagliga riskperspektiv – eller ”risk” och ”riskperception”.

Mot denna bakgrund anger vi undersökningens syfte och de frågor vi sökt svar på. De senare gäller människors i allmänhet och olika sociala livsformers i synnerhet syn på risk och vad risker är. Vi kan lika gärna avslöja omedelbart att vi därvid måste ta hänsyn till ett helt kluster av begrepp, nämligen – förutom risk – hot, kris och säkerhet. I människors resonemang förefaller dessa företeelser vara intimt förknippade med varandra och de definieras i relation till varandra.

Sist i kapitlet gör vi en översikt över hur rapporten är upplagd.

Risksamhället

Många av oss har en känsla av att en ny typ av samhälle håller på att växa fram, att vi lever i en ny tid. Och inom samhällsvetenskaperna pågår en debatt om vad som kännetecknar detta nya. En av de mer uppmärksammade tankegångarna härom är att det handlar om ett *risksamhälle*: den samhällsliga kärnan är inte längre produktion och distribution av varor och andra rikedomar, utan produktion och distribution av risker. De risker som avses är inte ”traditionella” sådana, som trafikolyckor, transport av farligt gods eller jordbävningar, utan sådana som har att göra med miljö och högteknologi – kärnkraft, freonutsläpp och så vidare. Vi skall återge några delar av två inflytelserika analyser härav, nämligen de som lagts fram av den tyske sociologen Ulrich Beck (1986) och den engelske sociologen Anthony Giddens (1990). Båda har naturligtvis utsatts för kritik – och vi själva är långtifrån okritiska till deras resonemang – men vi kommer här att bortse från denna diskussion.

Becks grundläggande tes är att moderna samhällen utvecklas från att ha baserats på den rikedomsdistributionens logik, som präglar industrisamhället, till en riskdistributionens logik. Så öppnar första kapitlet med de här två meningarna (1986:25):¹

¹ Översättningar är gjorda av oss.

I den avancerade moderniteten beledsagas den samhällseliga produktionen av *rikedom* systematiskt av den samhällseliga produktionen av *risk*. I överensstämmelse härmed överlagras de problem och konflikter, som är relaterade till distribution i ett knapphetens samhälle, av de problem och konflikter som uppstår genom produktion, definition och distribution av tekniskt-vetenskapligt producerade risker.

När genuina materiella behov börjar kunna tillfredsställas, samtidigt som de starkt växande produktivkrafterna resulterar i faror och potentiella hot av aldrig tidigare skådat slag – då inträffar denna övergång från industri-samhälle till risksamhälle. Beck menar nu inte att detta redan skett fullt ut; man skulle kunna säga att han diskuterar risken för ett risksamhälle och ger en beskrivning av dess karaktäristika. Å andra sidan tycks han heller inte mena att risksamhället är avlägset, snarare att det håller på att växa fram. Han säger exempelvis (1986:27):

Vi lever *ännu inte* i ett risksamhälle, men *heller inte bara* inom knapphetssamhällets distributionskonflikter. I den utsträckning som denna övergång sker, kommer det att bli en verklig samhälls-omvandling, som för oss ut ur de hittillsvarande kategorier och banor som vi tänkt och handlat i.

Ett av de teman som såväl Beck som Giddens tar upp mot denna bakgrund är befolkningens syn på modernitetens risker och dess relation till ett expertperspektiv. Vi koncentrerar det här avsnittets framställning till detta. För att ge en första ingång härtill vill vi återge ett resonemang, som Beck (1986:80ff) för i anslutning till att en ny organisation bildats i Tyskland för föräldrar till barn som uppvisar kruppliknande symptom. Föräldrarna menar att de anfall av andnöd som barnen får, beror på luftföroreningar; experterna hävdar att något sådant samband inte är belagt. Det som för naturvetenskapen är oförutsedda och obevisbara sidoeffekter av en rationell industriproduktion, är för dessa föräldrar de hostande och andtrutna barnens verklighet (1986:81):

Från deras sida sett har 'sidoeffekter' *stämmor, ögon, ansikten, tårar*. Och ändå måste de snart bli varse att deras egna tolkningar och erfarenheter över huvud taget inte gäller för något så länge som de kolliderar med den etablerade vetenskapliga aningslösheten.

Därmed förvandlas föräldrarna till en form av antiexperter vad beträffar moderniseringsrisker – även om risker för dem inte är risker, utan klagande och flämtande barn som blir blåa i ansiktet. Föräldrarna börjar samla egna data om farorna. Det som för vetenskapen är moderniseringsriskernas vita fläckar, börjar snabbt fyllas ut. Så upptäcker man till exempel att det tyska gränsvärdet för svaveldioxid i luften ligger fyra gånger så högt som det av WHO rekommenderade. Man kan också påvisa att anledningen till att de uppmätta värdena ligger inom den godkända ramen, är att experterna vägt

samma värden från de utsatta områdena med mätresultat från skogsklädda distrikt. Men, säger föräldrarna (1986:82), våra barn ”blir inte sjuka av medelvärdet”. Det naturvetenskapliga riskperspektivet och dessa föräldrars synsätt står i skarp motsättning till varandra.

En central tes hos såväl Beck som Giddens är att den nya modernitetens risker är utmärkande för detta samhälle. Risker är en del av samhället självt: de är inbyggda i det. Tidigare samhällsanalytiker har i allmänhet tänkt sig att om en ny modernitet eller en postmodernitet kommer att framträda, så sker det på grund av de *kriser* som industrialismen och kapitalismen skapar. Men här betonas istället att det är industrialismens *framgångar*, som för oss in i risksamhället. Det är den kontinuerliga moderniseringsprocessen i sig, som upplöser industrisamhällets konturer och skapar nya sociala former – något som sker, tycks framför allt Beck mena, som en automatisk process (1994:2): ”en industriell dynamism med hög hastighet glider in i ett nytt samhälle utan en revolutions urtidsexplosion och går förbi politiska debatter och beslut i parlament och regeringar.” Ingen har bett om, röstat för eller strävat efter att uppnå risksamhället. Det växer – närmast oundvikligt – fram ändå (1986:61): ”Risk tillhör nu en gång framsteg som en bogvåg tillhör ett fartyg i hög hastighet.”

När risker är inneboende i samhället, resulterar de också i nya mönster för hur risker fördelas mellan olika sociala kategorier. Historiskt sett överlappar den sociala distributionen av risk med samhällets klassmönster på så sätt att rikedom ackumuleras i toppen av hierarkin och risker i botten. De rika har också i stor utsträckning kunnat köpa sig fria från risker – och i viss mån gäller detta fortfarande. Härigenom skulle man kunna sluta sig till att risksamhället förstärker industrisamhällets klassmönster, men man skulle då misstaga sig på riskdistributionens egen logik. De globaliserade riskerna är demokratiska och klasslösa i den meningen att de skonar ingen. Med Becks (1986:47) ord är det ”bara att *inte* äta, *inte* dricka och *inte* andas, som kan ge effektivt skydd.” Vi är alla potentiellt drabbade.

Det finns sociala riskpositioner i parallellitet med klasspositioner, men de kan inte förstås *som* klasspositioner – och riskkonflikter inte *som* klasskonflikter. Den stora skillnaden ligger i moderniseringsriskernas inneboende tendens till globalisering. Riskerna har därmed en bumerangeffekt: De slår förr eller senare tillbaka även på dem som producerat eller orsakat dem. Det som från början betraktas som ”latenta sidoeffekter” av industrialismen, drabbar även dess egna centra.

Samtidigt uppstår emellertid nya ojämlikheter, i synnerhet i internationell skala. De mest riskfyllda industrierna har överförts till de fattigaste länderna – och i dessa länder accepteras, åtminstone till en början, risken lättare: den för ju också med sig industrialismens välstånd. ”Världsrisksamhällets proletariats bosätter sig”, säger Beck (1986:55), ”under skorstenarna, intill raffinaderierna och de kemiska fabriker i tredje världens industriella centra. (...) Det finns en systematisk ‘dragningskraft’ mellan extrem fattigdom och extrema risker.” (Det som skett i Villa Parisi i Brasilien och

Bhopal i Indien utgör endast ett par exempel). Men moderniseringens risker kan inte exporteras bort. Riskernas multiplicering förminskar världen till en riskernas gemenskap och bumerangeffekten finns även i global skala.

Dagens ”ekologiska kris” framstår allt mindre som något som handlar om vår omgivning, ett ”miljöproblem”. Den blir istället tydlig som en djup institutionell kris i själva industrisamhället. Så länge som denna utveckling betraktas utifrån detta samhälles egna begrepp, det vill säga som negativa ”sidoeffekter” av ansvarsfulla och kalkylerbara handlingar, kommer dess systemförstörande konsekvenser att förbli icke erkända. Först med risksamhällets perspektiv och begrepp kan de systemiska konsekvenserna upptäckas. Därvid kan oförutsägbarheten hos de hot som skapas av den industriella utvecklingen erkännas och man kan börja reflektera över den sociala sammanhållningens grunder och de existerande konventionerna för vad som är ”rationellt”. På så sätt blir risksamhället ett problem för sig självt.

Den skenbart harmlösa distinktionen mellan risk och riskperception får allt större betydelse i risksamhället. Naturvetenskapen *definierar* risker och befolkningen *percipierar* risker; om det föreligger en skillnad mellan definition och perception antas detta vara ett uttryck för befolkningens irrationalitet och teknikfientlighet (Beck 1986:76):

‘Irrationaliteten’ hos allmänhetens ‘avvikande’ risk’perception’ ligger däri att i teknikernas ögon betar sig majoriteten av allmänheten fortfarande som ingenjörstudierande under den första terminen eller tidigare. De är visserligen okunniga, men med goda intentioner; de anstränger sig, men är aningslösa. Enligt denna bild är befolkningen inte sammansatt av något annat än ingenjörer *in spe*, som ännu inte besitter tillräcklig kunskap. Man behöver bara proppa dem fulla med tekniska detaljer, så kommer de att ansluta sig till experternas ståndpunkter och bedömning av riskers tekniska hanterbarhet – och därmed riskernas risklöshet. Protester, rädsla, kritik, motstånd från befolkningens sida är ett *rent informationsproblem*. Om folk bara visste vad teknikerna vet och hur de tänker, så skulle de bli lugna – annars är de helt enkelt hopplöst irrationella.

Men, hävdar Beck, hela detta synsätt är felaktigt. Uttalanden om risker innehåller – även i de matematiska formlerna och deras tekniska tillämpning – en *värdering* av hur vi vill leva, det vill säga något som naturvetenskapen egentligen inte kan uttala sig om. Och när de vetenskapliga riskdefinitionerna inte accepteras, bör detta inte fördömas som irrationalitet hos befolkningen; det bör snarare tas till intäkt för att de kulturella premisserna för vad som är ”acceptabel risk” i de tekniska och vetenskapliga undersökningarna är oriktiga. De tekniska riskexperterna misstar sig när det gäller den empiriska riktigheten i sina värdepremisser; det gäller i synnerhet föreställningarna om vad som framstår som acceptabelt för befolkningen.

För riskexperter handlar risker om den tekniska hanterbarheten av dem, baserad på sannolikhetsutfall. För stora delar av befolkningen är det dock, menar Beck, riskernas katastrofpotential som är avgörande. Oberoende av hur liten sannolikheten är för att något skall inträffa, så är den alltför stor om en enda olycka betyder förintelse.

Dagens erkända kunskap om den teknisk-vetenskapliga civilisationens risker och hot, har endast kunnat etableras *i opposition* mot denna ”rationalitets” massiva förnekande av riskerna. Det ökande medvetandet om risker måste förstås som en kamp mellan rationalitetsantaganden, varav vissa överlappar och andra står i motsatsställning till varandra. Därigenom blir det avgörande hur rationalitet i fråga om riskperception uppstår socialt. Becks (1986:78) tes är att ”ursprunget till kritiken av och skepsisen mot vetenskapen och tekniken inte ligger i kritikerns ’irrationalitet’, utan i den teknisk-vetenskapliga rationalitetens *misslyckande* inför växande risker och civilisationsfaror”. Medvetandet om civilisationens risker och hot har etablerats mot den vetenskapliga rationalitetens motstånd.

Giddens (1990:134ff) finner att det finns fyra möjliga sätt att anpassa sig till situationen – och de gäller såväl experter som oss andra. Det första sättet kallar han *pragmatisk acceptans*, vilket innebär att man koncentrerar sig på de vardagliga problemen och uppgifterna. Giddens betonar att det inte rör sig om att man drar sig undan världen. Utifrån känslan att så mycket pågår utan att någon kan kontrollera det, måste man istället ägna sig åt de tillfälliga vinster som är de enda man kan planera för och hoppas på.

Den andra anpassningsreaktionen benämner Giddens *oförminskad optimism* och den går ut på tron att man kommer att hitta lösningar på alla problem och faror. ”Detta är”, säger han (1990:208),

inställningen hos de experter som till exempel anser att den nukleära terrorbalansen har fungerat hittills och kommer att fortsätta fungera för en obegränsad framtid; eller de som kritiserat ekologiska ’domedagsscenarier’ till förmån för åsikten att man kan hitta sociala och teknologiska lösningar på de viktigaste globala problemen. För lekmän är det ett perspektiv som fortsätter att ha stor genklang och emotionell attraktion, då det baserar sig på en övertygelse om att ett ohämmat rationellt tänkande och i synnerhet vetenskapen erbjuder källor för långsiktig säkerhet som inga andra inriktningar kan mäta sig med.

Den tredje är den helt motsatta: *cynisk pessimism*. Cynism är ett sätt att dämpa ångestens emotionella betydelse genom ett humoristiskt eller levnadstrött gensvar på den. Pessimismen är ingen grund för handling, utan kan snarare i sina extrema former leda till en paralyserande depression. Slutligen urskiljer Giddens ett *radikalt engagemang* som ett möjligt anpassningssätt. Det innebär en ståndpunkt i vilken man menar att även om vi är

utsatta för enorma faror, så både kan och bör vi kämpa för att reducera konsekvenserna av dem eller till och med avskaffa dem.²

Varken Beck eller Giddens har genomfört empiriska undersökningar om hur människor *faktiskt* ser på risk. Det förringar på intet sätt värdet av deras resonemang, men det medför heller inte att vi kan bortse från sådana frågor – tvärtom – och vi skall göra en liten översikt över forskningsresultat inom området.

Riskuppfattningar

Under senare år har åtskilliga sammanfattningar av kunskaperna om människors riskuppfattningar gjorts. Vi finner därför ingen anledning att själva företaga en ny sådan. Istället bygger vi på färskare sammanställningar och översikter från forskargrupper, i vilka vi ingått (Enander 1996, Enander & Fredholm 1996, Gustafson 1997 och 1998, Lajksjö 1996; den som är intresserad av referenser till olika undersökningar hänvisas till dessa verk).

En vanlig typ av undersökning går ut på att ställa expertkunskap eller vetenskaplig kunskap mot vardagskunskapen – något som ju Beck tog upp. Oftast jämförs människors skattningar av hur stor en risk är, till exempel hur ofta en viss olycka förekommer och/eller hur många offer den skördar, med olika objektiva mått såsom olycksfallsstatistik eller med sannolikhetsberäkningar. Två huvudresultat har kommit ut av dessa studier.

Det ena är att människor tenderar att överskatta de negativa effekterna – till exempel antalet dödsfall – av sällsynta och spektakulära händelser, såsom naturkatastrofer eller flygplansolyckor. Detta paras med en underskattning av antalet offer för vanligare olyckor, exempelvis i trafiken eller vid bränder. Det andra resultatet är att folk inte är särskilt bra på att göra sannolikhetsberäkningar, i synnerhet inte när det handlar om små sannolikheter. Tendensen är en överskattning av de små värdena och en underskattning av de stora. I expertsammanhang är skillnaderna mellan sannolikheterna 1/1 000, 1/10 000 och 1/100 000 avgörande, men de är meningslösa i vardagens bedömningar av risker.

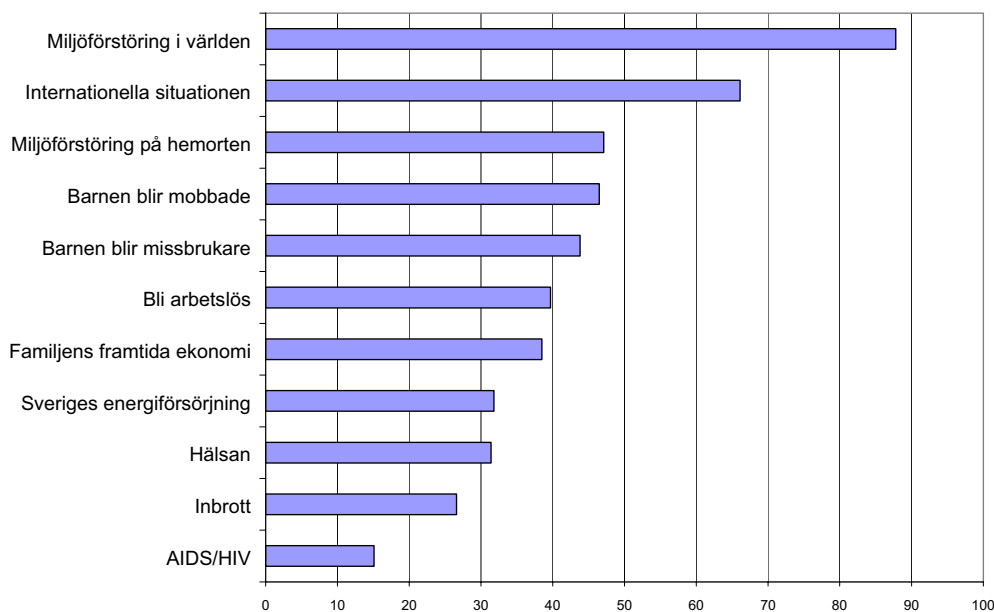
Härav kan man naturligtvis dra slutsatsen att människors riskbedömningar helt enkelt är felaktiga. Och på ett plan är de det, men frågan är litet mer komplicerad än så. Försanthållanden generellt i vardagslivet är ofta mer eller mindre falska – om så inte vore fallet skulle vetenskap inte behövas – men de utgör ändå en grund för människors sätt att handla. Vardagskunskapen kan därför inte avfärdas, utan den måste tas på allvar. Det har medfört att forskare inte bara konstaterat dessa skillnader, utan även försökt förklara dem. Låt oss som exempel titta på ett par förklaringar.

² En personlig bekännelse: Om vi som författare till denna rapport rannsakar oss själva för att finna det anpassningsmönster som vi lever med, så blir resultatet den oförminskade optimismens. Det är den variant som Giddens förmodligen anser vara den mest korkade av dem alla.

I den så kallade sociala förstärkningsteorin (*social amplification theory*) lägger man fram en modell över det sätt på vilket många olika förhållanden samverkar med eller motverkar varandra för att frambringa riskuppfattningar. Utgångspunkten är en viss riskkälla och det den kan skapa, till exempel i form av olyckor. Sedan interagerar en hel uppsättning processer – psykologiska, sociala, kulturella med flera – till att antingen stärka riskuppfattningarna eller att dämpa dem. Det är därmed inte givet att till exempel olyckor som ligger högt i statistiken också blir de som ligger högst i människors riskmedvetande – eller tvärtom. Intrikata och komplexa processer ligger bakom dessa utfall. (Och i det exempel vi återgav om antal dödsfall vid olika olyckstyper, kan man misstänka att massmedias urval av vad som skall rapporteras har en hel del med saken att göra).

När det gäller sannolikhetsberäkningar är en förklaring till de vardagliga tillkortakommandena att människors bedömningar normalt är kvalitativa snarare än kvantitativa. Ett psykologiskt forskningsresultat är att minnets funktioner spelar in på så sätt att det som är relativt lätt att erinra sig får en högre sannolikhet än annat.

Jämförelsen med facit, med expertkunskapen, överges i en annan typ av undersökningar. Här handlar det istället om hur människor rangordnar olika risker. Det vanligaste tillvägagångssättet är att ge ett urval av befolkningen en lista med händelser – från inbrott till miljöförstöring – och fråga om man oroar sig för dessa, och i så fall i vilken utsträckning. (Ett exempel på hur resultaten kan se ut finns i diagram 1.1).

Källa: SCB (1995), tabell B.5.1-B.5.15

Diagram 1.1 Oroande förhållanden, andel oroad (procent)

Resultaten kan naturligtvis variera, beroende på vilka händelser som presenteras och en del undersökningstekniska förhållanden, men så gott som genomgående visar sig samhällsrisker vara mer oroande än risker på individnivå. Man kan också se skillnader i uppfattningar mellan könen, efter ålder, familjetyp, stad och landsbygd med mera. Några egentliga förklaringar till differenserna ges emellertid inte i dessa undersökningar, de är endast empiriska kartläggningar.

Det finns emellertid en forskningsinriktning, i vilken man undersöker vad som ligger bakom människors sätt att bedöma olika risker, eller kanske snarare anse något vara en risk. Utgångspunkten är därvid enkäter av det slag vi just beskrivit, men de kompletteras med analyser av vilka kriterier, som de svarande använder för att göra bedömningarna. Till hjälp har man en mängd olika skalor för upplevelser av risk.

Det huvudsakliga resultatet är att man kan sammanföra olika uppsättningar dimensioner till två faktorer, som starkt påverkar huruvida en viss företeelse uppfattas som risk. Den ena – och viktigaste – av dem kallas skräckfaktorn och den andra okändhetsfaktorn (se tabell 1.1, där riskupplevelsen är betonad när uppfattningen ligger på den vänstra sidan av uppställningen).

Tabell 1.1 Faktorer och dimensioner som påverkar riskupplevelse

FAKTOR 1: SKRÄCKFAKTORN

Okontrollerbar	—	Kontrollerbar
Skrämmande	—	Ej skrämmande
Kan leda till global katastrof	—	Kan ej leda till global katastrof
Dödlig	—	Ej dödlig
Icke rättvis	—	Rättvis
Katastrofrisk	—	Individuell risk
Stor risk för kommande generationer	—	Liten risk för kommande generationer
Svår att reducera	—	Lätt att reducera
Ökande risk	—	Minskande risk
Ofrivillig	—	Frivillig
Påverkar mig	—	Påverkar inte mig

FAKTOR 2: OKÄNDHETSFAKTORN

Inte observerbar	—	Observerbar
Okänd för dem som är exponerade	—	Känd för dem som är exponerade
Fördröjda effekter	—	Omedelbara effekter
Ny risk	—	Gammal risk
Okänd för vetenskapen	—	Känd för vetenskapen

I enlighet med skräckfaktorn tenderar alltså en händelse att betraktas som risk när den framstår som okontrollerbar snarare än kontrollerbar, skrämmande snarare än inte skrämmande, att den kan leda till global katastrof snarare än att den inte kan det, att den har dödliga effekter snarare än att den inte har det, är icke rättvis snarare än rättvis, innebär risk för katastrof snarare än att den inte gör det, att kommande generationer kan drabbas snarare än om så inte är fallet, är svår att göra något åt snarare än om den kan reduceras, den blir större och större snarare än om den minskar, är ofrivillig snarare än frivillig, och påverkar mig själv snarare än att den inte gör det.

Enligt okändhetsfaktorn är alltså tendensen att en händelse betraktas som risk när den framstår som icke observerbar snarare än möjlig att observera, okänd snarare än känd, har fördröjda snarare än omedelbara effekter, är ny snarare än tidigare upplevd, och är okänd snarare än känd även för vetenskapen.

En sak som utmärker den typ av forskning vi redogjort för, är att den studerar riskuppfattningar utan att ta hänsyn till människors liv som helhet. Den handlar primärt om rangordning av risker och dimensioner i själva riskerna, som kan påverka uppfattningarna. På det sättet är den litet snäv. Det finns heller inte mycket forskning, som har en bredare ansats. Den internationellt mest etablerade är den så kallade kulturteorin, som fokuserar på riskuppfattningar som integrerade delar i skilda livsstilar (se fr. a. Thompson, Ellis & Wildavsky 1990). Vi diskuterar denna ganska utförligt i nästa kapitel, varför vi för tillfället lämnar den åt sidan – vi kan dock förutskicka att vi kommer att ställa upp vår egen utgångspunkt, livsformsteori, som mer fruktbar än kulturteorin.

Låt oss emellertid, som avslutning på denna forskningsöversikt kring riskuppfattningar, göra en liten – men viktig – metodreflektion. Den forskning vi har refererat bygger så gott som helt på att människor har fått ta ställning till listor över risker, som sammanställts av dem som gjort undersökningarna. Det rör sig alltså om forskardefinierade risker och inte om sådana, som

undersökningspersonerna själva fått ange. Man kan fråga sig om resultaten skulle bli annorlunda om man gick till väga på det sistnämnda sättet.

Det finns nu mycket få sådana studier (för ett av dessa undantag, se Fischer m. fl. 1991), men man får faktiskt helt andra resultat: dels anges delvis andra risker, dels blir rangordningen omvänd. Naturkatastrofer och risksamhällets risker, såsom miljö och teknologi, förekommer inte alls i samma utsträckning som exempelvis sjukdom, brottslighet och skilsmässa. Det är också de mer näraliggande och personliga riskerna, som får de högsta värdena, medan de så kallade samhällsriskerna kommer långt ner.

I vår undersökning har vi bett de intervjuade att själva tala om vad de anser vara risk – liksom hot, kris och säkerhet – och vi ställer deras svar i relation till deras sätt att praktiskt leva och tänka sitt liv. Detta mot bakgrund av att tidigare forskning inte har särskilt mycket att säga om riskers plats i människors vardagsliv. Och därmed är vi inne på det syfte vi har utgått från och de frågeställningar vi strävat efter att besvara.

Undersökningens syfte och frågeställningar

Den vardagsförståelse som människor har av ”risk” och ”säkerhet” är avgörande för planering (inklusive information), som rör befolkningen inom detta område. Kunskapen härom är emellertid högst begränsad och – enligt vår och många andras mening (se t. ex. Enander & Jakobsen (red.) 1996) – alltför osystematisk och generaliserande. Det uppdrag Räddningsverket givit oss är därför att genomföra en undersökning av variationer i skilda sociala livsformers definitioner av företeelser inom riskområdet.

I boken *Arbete och kärlek – en utveckling av livsformsanalys* (Jakobsen & Karlsson 1993) lägger vi fram en generell teori om sociala livsformer i det svenska samhället. I anslutning till denna har ett antal av våra studenter vid Högskolan i Karlstad genomfört dels konkreta undersökningar av till exempel skillnader i konsumtionsmönster och språk användning i olika livsformer, dels teoretiska studier för att fördjupa analysen. Själva har vi tidigare (Jakobsen & Karlsson 1996a och 1996b) genomfört en mindre kartläggning av vad ett antal begrepp inom riskområdet står för i de vanligaste livsformerna.

Vid högskolan finns dessutom en livaktig grupp som arbetar med livsformsanalys, bestående av ett femtontal studenter på grund- och forskarutbildningsnivå och ”seniorforskare”. Varje ny livsformsundersökning har därför en fond av mer omfattande kunskap att bygga på och ett organiserat forum för seminarieverksamhet kring metod och analys. Härigenom har vi haft stor nytta av våra studenters arbete.

Utgångspunkterna för undersökningen hämtas dels från den allmänna livsformsteori vi tidigare lagt fram, dels från förstudien. Låt oss kort ange dem:

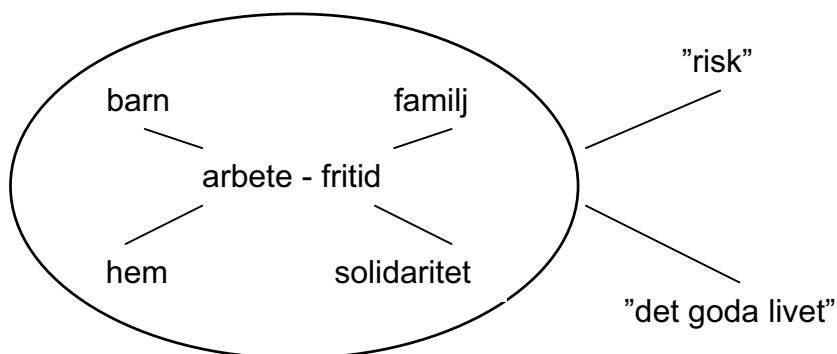
Det som brukar kallas den svenska befolkningen kan med fördel indelas i ett antal sociala livsformer. Dessa skiljer sig radikalt åt när det gäller sätt att tänka och leva. När man uppfattar ”befolkningen” som enhetlig, innebär det ett monokulturellt synsätt; i opposition mot detta formulerar vi ett multikulturellt perspektiv – och då avser vi alltså inte så kallade invandrarkulturer i relation till någon sorts ”svenskhets” (se vidare Karlsson 1990 och 1994).

Varje livsform innehåller ett för denna specifikt tanke-system eller – med en term vi ofta kommer att använda – en ideologi. Ideologin utgör en mekanism bakom förhållningssätt och handlingsmönster. Låt oss exemplifiera med begreppet ”arbete” i tre skilda livsformers respektive ideologi (vi laborerar för närvarande med en uppsättning av åtta livsformer i Sverige): I en av dem utgör arbetet ett medel till målet fritid; i en annan ligger livets mål i stället i arbetet, och fritiden utgör ett medel att nå dessa mål; i en tredje finns ingen sådan åtskillnad mellan medel och mål, arbete och fritid. Dessa differenser resulterar i att det är radikalt olika saker att leva skilda livsformer.

Ideologierna har betydelse för diskurser (dvs. medvetna resonemang och bevekelsegrunder för handling) om vad som är ont och gott, bra och dåligt, eftersträvansvärt och avskyvärt. Sammantaget kan dessa punkter illustreras med figur 1.1, som gäller livsformer i vilka ”arbete-fritid” utgör det centrala begreppet (andra livsformer har andra centrala begrepp, men principen är densamma).

I kombination resulterar begreppen ”arbete-fritid”, ”hem”, ”familj”, ”barn” och ”solidaritet” i definitioner av ”risk” respektive ”det goda livet”. Dessa står i en sådan relation till varandra att innebörden av den ena sfären inte kan bestämmas i isolering från den andra.

Detta medför att det finns stora och systematiska variationer mellan livsformer i vad som definieras som relevant att förhålla sig till som tillhörande risksfären. Det som uppfattas som risk i en given livsform kan betraktas som något helt annat i en annan livsform.

Figur 1.1 Principskiss för livsformers ideologi och risk

Mot bakgrund av detta resonemang, kan undersökningens *syfte* sägas vara att ge kunskap om systematiska variationer i riskuppfattningar inom befolkningen och vilka mekanismer, som ligger bakom dessa skillnader. De *frågor* vi skall besvara är de här:

- Finns generella riskuppfattningar, det vill säga kan man belägga allmängiltiga perspektiv på risk – och hur ser de i så fall ut?
- Finns systematiska variationer i människors riskuppfattningar – och hur ser de i så fall ut?
- Kan i så fall dessa skillnader förklaras utifrån livsformsteori?

Det är alltså dessa frågeställningar – och svaren på dem – som resten av rapporten handlar om.

Rapportens uppläggning

Rapporten omfattar – förutom denna inledning – sju kapitel. Det följande (kapitel 2) innehåller en presentation av de två begrepp, som hela den fortsatta framställningen kretsar kring, nämligen ”risk” och ”livsform”. I någon mån kan man säga att det är ett ”tekniskt” kapitel, eftersom vi där för en teoretisk diskussion om olika sätt att definiera riskbegreppet och hur begreppet ”livsform” bör uppfattas i relation till vissa andra sociala kategoriseringar. (Den som endast är intresserad av de empiriska resultaten och förklaringarna till dessa, kan alltså hoppa över kapitel 2).

I det första avseendet ställer vi först upp två skilda sätt att uppfatta – och därmed att i planeringssammanhang förhålla sig till – vad risk är för något. Det ena säger i grunden att risk är ett förhållande mellan faran i en händelse och sannolikheten att den skall inträffa. Inriktningen är alltså på ett tekniskt och matematiskt – eller objektivistiskt – riskbegrepp. Det andra hävdar att risk helt och hållet är sociala konstruktioner; risker finns, med andra ord, bara i våra huvuden. Vad människor uppfattar som risk är risk – ett konstruktivistiskt riskbegrepp.

Konflikten mellan dessa båda uppfattningar tycks olöslig, särskilt som någon dialog mellan de två lägren knappast förekommer. Vi föreslår en öppning för att överkomma motsättningen genom att formulera grunderna i vad vi kallar ett realistiskt riskbegrepp (därför att det utgår från den vetenskapsteoretiska positionen ”kritisk realism”).

Den konstruktivistiska ståndpunkten finns framför allt inom samhällsvetenskap, varför vi även behandlar den sociala teori som haft störst internationellt genomslag när det gäller att förstå och förklara människors syn på och sätt att hantera risker. Därvid framför vi vissa kritiska synpunkter på denna, och vi motiverar varför vi istället vill utgå från livsformsanalys.

De följande kapitlen (3-7) redovisar våra resultat och vi för en del diskussioner kring dessa. I början av kapitel 3 anger vi vårt tillvägagångssätt

för att samla in data om människors syn på företeelser inom riskområdet. Vi har intervjuat ett femtiotal personer och bett dem tala om vad de menar med ”risk”, ”hot”, ”kris” och ”säkerhet”, samt berätta om händelser i sitt liv med anknytning härtill och hur de hanterat dessa. Det är alltså människors *vardagsförståelse*, vi varit ute efter att kartlägga; det innebär att vi studerat riskområdet, dess position och uppfattningar om det, i relation till det praktiska livet.

Vi har därvid funnit att man på ett övergripande plan kan se de fyra begreppens innebörd i förhållande till varandra på ett sådant sätt att vart och ett av dem är svårt att tänka och förhålla sig till utan de andra. Dessa samband ser ut så här: Risk betraktas som ett existentiellt och ofrånkomligt faktum – risker är helt enkelt en del av livet; samtidigt finns inte bara negativa, utan också positiva drag i dem. Hot framstår som konkretiserade negativa och okontrollerbara risker; essensen i hot är att de skapar otrygghet. Kris är ett utlöst hot, det vill säga att det som tidigare varit ett hot nu inträffar; då inträder ett tillstånd av spänningar och kaos. Säkerhet, slutligen, definieras som frånvaro av hot; då finns trygghet.

Dessa generella uppfattningar inom riskområdet döljer emellertid stora skillnader mellan människor, som lever olika livsformer. Vi gör en indelning av livsformer i ett antal manliga och ett antal kvinnliga sådana, och de är ämnet för kapitel 4 respektive kapitel 5. Här går vi igenom dessa variationer och jämför skilda livsformer med varandra. Vi finner genomgående att det är vardagspraktiken i livsformerna som slår igenom i det sätt på vilket riskområdet uppfattas och hanteras.

Här kan vi nöja oss med ett exempel kring begreppet risk. I arbetarlivsformen framstår risk primärt som något som berör arbete och ekonomi, och uppfattas så gott som entydigt som en negativ företeelse; dit hör framför allt större oförutsedda utgifter och att bli arbetslös. I karriärens livsform finns, däremot, en betoning på systemriskerna på ett mer övergripande plan, såsom politiska och samhällsliga förhållanden. Begreppet innehåller emellertid även en starkt positiv sida i form av ”utmaningar” och ”möjligheter”.

De två nämnda kapitlen handlar om människor som lever en viss livsform ganska ”rent”, det vill säga utan större drag från andra livsformer. I kapitel 6 tar vi upp fall där detta inte gäller, alltså människor som lever blandformer av livsformer. Vi koncentrerar oss härvidlag på ett exempel på sådana blandformer, nämligen kombinationen av någon kvinnlig livsform och karriärens livsform. Vi konstaterar att blandformen ger upphov till en egen uppsättning riskförståelser, men att dessa fortfarande är ett resultat av de olika livsformer som ingår däri.

I kapitel 7 utgår vi från det i livsformsanalys viktiga begreppet ”socio-centrism”. Det står för följande: När man lever en viss livsform, så har man dess ideologi eller tanke-system som grund för bedömningar av vad som är ett gott och riktigt sätt att leva – och vad som inte är det. Till vardags har man så att säga ingen möjlighet att se andra livsformer ”inifrån”, att se dem

med *dessa* livsformers helt annorlunda tankefigurer som grund. Inom en livsform tenderar man därför att betrakta andra livsformer som vore de som den egna. Men det är de inte.

Även de människor som professionellt sysslar med samhällsplanering – inklusive den som gäller risk – lever en livsform; de är därmed också utsatta för sociocentrismens mekanismer. Vi koncentrerar oss i kapitlet på socio-centriska synsätt på andra livsformers riskuppfattningar i den livsform, som säkerligen är mest utbredd i dessa yrkeskategorier, nämligen karriärens. Det vi behandlar är således hur man utifrån ideologin i karriärens livsform bedömer sätt att se på företeelser inom riskområdet i andra livsformer.

Återstår det sista kapitlet i vilket vi sammanfattar undersökningens resultat. Vi gör också en del reflektioner över dessa resultat och formulerar ett antal slutsatser, som vi kan dra utifrån dem.

2. Riskbegrepp och livsformsanalys

Begreppet ”risk” står i centrum för undersökningen. Vår analys av människors sätt att se på risk – och anknutna begrepp som hot, kris och säkerhet – bygger på en samhällsvetenskaplig teori om skilda sociala livsformer i dagens Sverige. I det här kapitlet ger vi en bakgrund till vårt sätt att betrakta riskbegreppet och till vår användning av just livsformsteori.

Vår diskussion är till stor del inriktad på vetenskapsteoretiska frågor och våra ställningstaganden i dessa ligger till grund för den fortsatta framställningen.

Riskbegrepp

I början av 1980-talet publicerade *Royal Society* (1983) i London en rapport om riskbedömning. Fenomenet risk diskuterades då så gott som enbart som en teknisk och matematisk fråga. När sällskapet utgav en ny rapport på ett likartat tema tio år senare genomförde man (1993, kap. 1) en omfattande terminologisk diskussion med samma utgångspunkter, men man lade också till ett avsnitt om samhällsvetenskapliga definitioner. Där framhålls att risk är en social konstruktion.

I det följande diskuterar vi först dessa två positioner i frågan vad risk är: å ena sidan en objektivistisk eller tekniskt/matematisk ståndpunkt, och å andra sidan en konstruktivistisk eller subjektivistisk ståndpunkt. Vi föreslår därefter en lösning på denna motsättning genom att skissera en realistisk position i frågan. (Termen ”realistisk” används därvid inte i en sådan betydelse att denna ståndpunkt automatiskt skulle vara bättre än de andra; ordvalet markerar istället en anknytning till den så kallade kritiska realismens vetenskapsfilosofi). Vi vill även markera en inskränkning i vad vårt resonemang handlar om: Vi ger oss inte in i en diskussion om det teknisk/matematiska riskbegreppet som sådant, utan vi begränsar argumentationen därom till den humanvetenskapliga domänen och dess betydelse där.

Försöken i den senare rapporten från *Royal Society* att definiera vad risk är, börjar med begreppet ”fara” (eng. *hazard*, som är ett notoriskt svåröversättligt ord i dessa sammanhang); det sägs täcka skadliga konsekvenser av en händelse, en serie händelser eller en kombination av omständigheter. Sedan preciseras det till ”en situation som kan uppstå under en produkts, ett systems eller en fabriks livstid och som innehåller möjligheten av att skada uppstår på människor, egendom och miljö eller av ekonomisk förlust” (Warner 1993:4). Med denna utgångspunkt går man så vidare till riskbegreppet. Det bestäms generellt som sannolikheten – uttryckt i kvantitativa termer – för att en viss fara skall inträffa. Begreppet kombinerar således ett probabilistiskt mått på möjligheten av att en viss händelse skall inträffa med ett mått på konsekvenserna därav. Mer preciserat lyder formuleringen (ibid.): ”Risk: en kombination av sannolikheten eller konsekvensen av att en

given fara skall inträffa och storleken hos händelsens konsekvenser.” Definitionen ligger sedan till grund för en stor uppsättning termer, såsom riskkriterier, acceptabel risk, riskbedömning, riskhantering, individuell risk, samhällelig risk, ekonomisk risk och miljörisk.

Man vänder också på steken och gör en begreppsbestämning av ”säkerhet” (Warner 1993:6): ”frihet från oacceptabla risker för personlig skada”. Termen är, påpekar man, direkt kopplad till de kvantitativa operationer, som kan göras i samband med beslut om vad som kan betraktas som acceptabel risk.

I denna objektivistiska tradition antas således risker vara faktiskt existerande fenomen, som kan uttryckas i matematiska formler och bestämmas i statistiska sannolikhetsberäkningar. Det är i princip samma resonemang, som fördes i rapporten från 1980-talet – men nu tillkommer alltså ett kritiskt avsnitt från samhällsvetenskaplig sida. Den första punkten däri lyder så här (Warner 1993:7):

Det finns allvarliga svårigheter i att försöka betrakta risk som ett endimensionellt objektivet begrepp. I synnerhet kan riskperception inte reduceras till ett enhetligt subjektivt korrelerat till en viss matematisk aspekt av risk, såsom produkten av sannolikheter och konsekvenser av vilken som helst händelse. Riskperception är i sig själv mångdimensionell och personalistisk, i vilken en specifik risk eller fara betyder olika saker för olika människor och olika saker i olika sammanhang. Givet all riskbedömnings i grunden villkorliga natur, bör man acceptera att bedömningarna av risk härrör från sociala och institutionella förutsättningar och processer; det vill säga att risk är socialt konstruerad.

Så långt resulterar alltså resonemanget i rapporten i en motsättning mellan ett objektivistiskt och ett konstruktivistiskt perspektiv på risk. Den läsare som nu förväntar sig att återstoden av rapporten från *Royal Society* skall innehålla försök att kombinera de två perspektiven må vara ursäktad – allt förefaller vara upplagt för detta. Så sker emellertid inte. Av de följande kapitlen bygger tre på den objektivistiska ansatsen och två på den konstruktivistiska. Någon egentlig ansträngning till integrering förekommer inte – och förmodligen är det lika bra. Vi tror nämligen inte att en sådan kombination är möjlig. Motsättningens sidor kan inte förenas – istället måste motsättningen som sådan överskridas.³

³ Den ingår därutöver i ett större komplex av motsättningar – framför allt risk som ett kvantitativt eller ett kvalitativt begrepp, som ett individuellt eller ett samhälleligt fenomen, samt som ett manifest eller essentiellt fenomen (cf. Holzheu & Wiedemann 1993:10-11). Mer eller mindre explicit kommer vi att beröra dessa, men det är dimensionen objektivism-konstruktivism som står i centrum för framställningen.

Ett objektivistiskt riskbegrepp

Formeln $R=PS$, i vilken R står för risk, P för sannolikhet och S för en faras storlek, är något av en grundmodell för ett objektivistiskt riskbegrepp. Här utgör risk ett objektivt och mätbart fenomen, som kan jämföras över en mängd olika fält och omständigheter. Men det finns ett stort antal varianter (för exempel, se tabell 2.1) och en omfattande diskussion om skilda statistiska utgångspunkter och tekniker för att bäst mäta risk och riskabilitet.⁴

Tabell 2.1 Några objektivistiska definitioner av risk och riskabilitet (efter Pidgeon m. fl. 1993:95)

- 1 Sannolikheten för oönskade konsekvenser.
- 2 Farligheten i (största) möjliga oönskade konsekvenser.
- 3 Multiattributerad viktad summa av möjliga oönskade konsekvensers komponenter.
- 4 Sannolikhet x oönskade konsekvensers farlighet ("förväntad kostnad").
- 5 Sannolikhetsviktad summa av alla möjliga oönskade konsekvenser (genomsnittlig "förväntad kostnad").
- 6 Anpassad funktion genom punktdiagram som förbinder sannolikhet med oönskade konsekvensers omfattning.
- 7 Möjliga oönskade konsekvensers semivarians runt deras genomsnitt.
- 8 Alla möjliga konsekvensers varians runt medelvärdet av förväntade konsekvenser.
- 9 Vägd kombination av skilda parametrar för alla möjliga konsekvensers sannolikhetsdistribution.
- 10 Viktning av alla möjliga oönskade konsekvenser ("kostnad") relativt jämförbara möjliga önskade konsekvenser ("vinst").

Det objektivistiska riskbegreppet har använts även i samhällsvetenskapliga sammanhang, men har oftare utsatts för en skarp och omfattande kritik. Grunden för denna kritik är – så som vi uppfattar den – att människors vardagliga syn på risk vanligen är annorlunda än det objektivistiska riskbegreppet. Det har givit upphov till en distinktion mellan objektiv och subjektiv risk, varvid den förra är experternas probabilistiskt grundade beräkningar och den senare en "riskperception". Därmed innehåller distinktionen en underliggande tendens till att betrakta det objektiva riskbegreppet som sant och rationellt, och det subjektiva som falskt och

⁴ Förutom de inriktningar som exemplifieras i tabell 2.1, gäller det bland annat vilka olika typer av probabilitet – främst klassisk, frekvens, logisk och bayesisk – som är rimligast att använda, samt hur de kan kombineras.

irrationellt i den mån det avviker från detta. Vardagsuppfattningarna framstår som en felaktighet, snarare än som grundläggande data för all riskforskning och riskbedömning – ett tema som vi, genom Ulrich Beck, introducerade redan i förra kapitlet.

Så kan, framhåller en kritiker (Rayner 1993:198), en given sannolikhet för 50 dödsfall behandlas på samma sätt, oberoende av om de uppstår genom energiteknologi eller en olycka varigenom genetiskt behandlade mikroorganismer kommer lösa. I enlighet med detta synsätt är de människor irrationella, som vänder sig mot företeelser med låg sannolikhet för mortalitet (exempelvis kärnenergi) och samtidigt accepterar andra risker med höga sannolikhetstal (till exempel att paddla kanot).

Utifrån denna grund är kritikpunkterna mot det objektivistiska riskbegreppet legio. En argumentationslinje går ut på att inte heller det probabilistiska riskbegreppet är objektivt. För varje steg i beräkningarna och i slutsatserna av dessa görs värdegrundade bedömningar. Inte ens val mellan skilda typer av sannolikhetsberäkningar eller av index är, menar kritikerna, värderingsfria.

En annan kritiklinje riktar in sig på det förhållandet att risker alltid förekommer i eller i relation till sociala system. Risker är, så lyder argumentationen, inte tekniska eller statistiska storheter, utan sociala sådana. Därmed är de alltid tolkade av människor, och experttolkningen är bara en i mängden – därtill en mycket inskränkt sådan. Så säger till exempel Pidgeon m. fl. (1992:89):

Det står klart att riskperception inte kan reduceras till ett enkelt subjektivt korrelerat till en viss matematisk riskmodell, såsom produkten av sannolikheter och konsekvenser, därför att detta inför orimligt restriktiva antaganden om vad som i grunden är ett mänskligt och socialt fenomen.

Det finns, som sagt, åtskilliga andra linjer i kritiken, men de här två tror vi är tillräckliga för att förstå bakgrunden till den totala omvändning av problematiken, som det konstruktivistiska riskbegreppet innebär.

Innan vi går in på detta vill vi emellertid göra en notering: Det förefaller inte finnas någon egentlig *dialog* mellan det objektivistiska och det konstruktivistiska lägret. I alla fall har vi inte lyckats finna någon författare från det förra, som på djupet gått i svaromål på kritiken. Intrycket är närmast att objektivisterna ser att det finns brister i deras eget angreppssätt, men de kan inte acceptera konstruktivisternas linje. Frågan blir därmed införd i en epistemologisk och metodologisk återvändsgränd: Eftersom konstruktivismen inte kan tillföra något till objektivismen, utan endast ogiltigförklara dess kunskapshävdanden, måste man fortsätta som om ingenting hänt.

Ett konstruktivistiskt riskbegrepp

I ett konstruktivistiskt perspektiv har riskbegreppets grund formulerats som att ”risk finns helt och hållet i sinnet” (Holzheu & Wiedemann 1993:9).

Utgångspunkten är att vi som människor befolkar en värld, som består av det vi konstruerar den som. Vår kunskap och våra försanthållanden om världen *är* världen; och därmed är våra riskuppfattningar risk.

Konstruktivismen blir på så sätt objektivismens motsats. Medan den förra ser risk som något som endast finns i våra huvuden, räknar den senare bara med (och på) risk som ett utanför oss existerande fenomen.

I samhällsvetenskapliga sammanhang är det idag framför allt två inriktningar, som har stort inflytande när det gäller analyser av risk: dels den så kallade kulturteorin (exempelvis Adams 1995; Douglas & Wildavsky 1982; Thompson, Ellis & Wildavsky 1990), dels teorin om risksamhället (framför allt Beck 1986). Båda är konstruktivistiska, men detta säger i sig ingenting om respektive författares *inställning* till risker i samhället eller hur hotbilden för mänskligheten ser ut. Rolf Lidskog (1995:25) gör i sammanhanget den här jämförelsen mellan två framträdande konstruktivister:

Både Ulrich Beck och Aaron Wildavsky betonar kulturens och samhällets viktiga roll i skapande av riskuppfattningar. Trots denna likhet kommer de till radikalt olika slutsatser vad gäller dagens risker. Beck är i det närmaste att se som en gammaltestamentlig profet som manar sitt folk till bättring och förändrat sinnelag för att undvika en kommande katastrof. Vetenskap och teknologi utvecklas otroligt snabbt och står utanför politisk och social kontroll och om inget görs snabbt återstår endast domedagen. Wildavsky är i det närmaste den optimistiske ledaren som talar om för sitt folk att eventuella farhågor är grundlösa, att de är på rätt väg och genom att fortsätta på den kommer de fram till ett land som flödar av mjölk och honung.

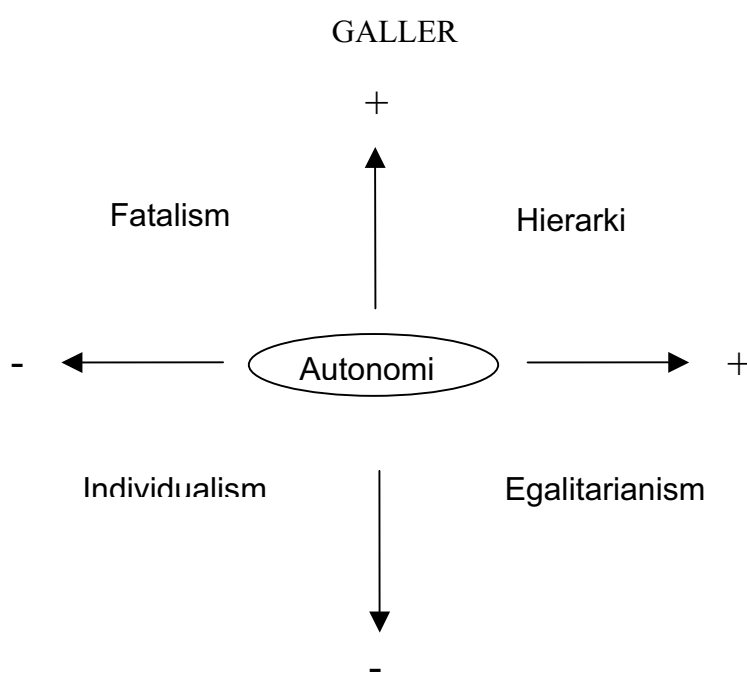
Eftersom vi tog upp något om Becks teori i förra kapitlet, inskränker vi oss här till kulturteorin. Om vi skrivit om något mer generellt tema än riskbegreppet, hade vi förmodligen valt andra exempel på konstruktivismen – exempel som är mer renodlade. Men inom samhällsvetenskaplig riskforskning intar kulturteorin en så bemärkt plats att det är närmast ofrånkomligt att välja den som illustration. Samtidigt är framställningen endast avsedd som en exemplifiering av ett konstruktivistiskt riskbegrepp; vi kan inte här göra rättvisa åt alla nyanser i denna sofistikerade teori.

Det verk i vilken kulturteorin får sin fullödiga presentation, inleds med följande programförklaring (Thompson, Ellis & Wildavsky 1990:xiii):

Den här bokens ämne är mening. Vi är intresserade av det sätt på vilket individer tilldelar situationer, händelser, objekt, relationer – kort sagt sitt liv – en mening. Hur kommer människor att tro att den fysiska naturen är inrättad på ett visst sätt, snarare än ett annat? Hur kommer en given syn på människans natur att verka vettigare än en annan?

Varför är vissa människor oroliga för användningen av kärnenergi, medan andra är förtröstansfulla gentemot den? Varför driver förstörelsen av regnskogen i Sydamerika vissa individer till förtvivlans rand, medan andra förefaller vara oberörda? Den här boken undersöker de skilda perceptuella raster, genom vilka människor tolkar och ger mening åt sin värld och de sociala relationer som får specifika visioner av verkligheten att framstå som mer eller mindre rimliga. Genomgående i den här boken använder vi subjektivitetens, den sociala konstruktionens, meningstolkningens vokabulär.

I risksammanhang hävdar kulturteorin att människor väljer vad de skall frukta för att försvara sin livsstil eller kultur (Wildavsky 1993:182). Genom mänsklighetens historia finns fem – och endast fem – levnadsdugliga livsstilar; såvitt vi förstår är det också bara dessa, som är tänkbara i framtiden. Typologin utgår från Mary Douglas' distinktion mellan ”grupp” och ”galler” (*grid*). Grupp står för den utsträckning i vilken en individ ingår i avgränsade sociala enheter; ju större denna inkorporering är, desto mer bestämmer gruppen över individens val. Galler syftar på den grad i vilken individens liv är omgärdat av externa föreskrifter; ju större denna omfattning är, desto mindre är individens självständiga möjligheter. Utifrån en indelning i hög respektive låg grad av grupp och galler får man fram fem livsstilar (figur 2.1).

Figur 2.1. Kulturteorins fem livsstilar (efter Thompson, Ellis & Wildavsky 1990:8)

Varje livsstil innehåller sin egen specifika natursyn, människosyn med mera. När författarna diskuterar dessa betonar de att det är ointressant, till och med meningslöst, att försöka analysera hur naturen *faktiskt* är inrättad eller vad som *egentligen* karaktäriserar den mänskliga naturen. I anslutning till analysen av den senare säger de till exempel (Thompson, Ellis & Wildavsky 1990:37):

När vi nu har ändrat frågan från ‘Vad är den mänskliga naturen?’ till ‘Hur är den mänskliga naturen socialt konstruerad?’, så behöver vi som samhällsvetare inte längre välja mellan dessa /det vill säga livsstilarnas – det finns ju bara fem möjliga; vår anmärkning/ konkurrerande uppfattningar. Hellre än att ge oss in i den fruktlösa debatten om vilken konception av den mänskliga naturen som är mer realistisk än de andra, föredrar vi att visa hur varje livsstil får en viss syn på den mänskliga naturen att verka rimligare för dem som är anslutna till den än de andra synsätten.

Med en lätt travestering kan man alltså säga att i enlighet med kulturteorin behöver samhällsvetare inte bry sig om att undersöka vad risk faktiskt är – det blir ändå bara en meningslös debatt mellan fem olika möjligheter; det räcker att analysera livsstilarnas variationer i riskperspektiv.

Och hur ser då dessa variationer ut? En skiss över de grundläggande dragen (baserad på Thompson, Ellis & Wildavsky 1990:62-65) kan se ut så här.⁵ *Individualister* är framåtsträvande människor, som är relativt fria från kontroll av andra. De söker istället själva utöva kontroll över miljön/naturen och andra människor. Framgång mäts i rikedomar och hur stort antal människor man kan utöva makt över. Utifrån individualistens synsätt – för vilket entreprenören är något av en prototyp – är risk en möjlighet. Utan osäkerhet och fara för förluster, skulle det inte finnas utrymme för personlig belöning. Visserligen kan det finnas oförutsedda konsekvenser av utvecklingen, men i det långa loppet kommer nya tekniska lösningar och nya sociala kombinationer att ta hand om dessa faror.

Anhängarna av *hierarkier* lever i en värld av starka gränser och bindande föreskrifter inom ramen för en utpräglad social rangordning; i denna har var och en sin rätta plats. Här kan man mycket väl sätta pålitliga värden för vad som är acceptabel risk – förutsatt att det görs av experter, det vill säga av dem som har till uppgift att göra sådana bedömningar. Ett ifrågasättande av ens enda av deras beslut skulle innebära ett icke acceptabelt ifrågasättande av hela systemet som sådant. Det är otänkbart.

Egalitärerna har starka gruppljaliteter och gör motstånd mot alla regler som kommer utifrån, eftersom dessa per definition är auktoritära. Beslut i gruppen fattas demokratiskt under inflytande av ett ledarskap, som utövas

⁵ Vi hoppar över den autonoma livsstilen, eftersom den inte brukar behandlas särskilt utförligt i risk-sammanhang. Man kan kanske förstå det om man betänker att den främsta empiriska företrädaren härför är eremiten.

genom argumentation och ledarnas personlighet. Teknologisk utveckling och ekonomisk tillväxt är uttryck för den existerande makten och medför katastrofala risker.

Fatalister har minimal kontroll över sitt liv. De ingår inte i några av de grupper som styr deras villkor, de resignerar inför det som sker och de ser ingen idé i att försöka ändra på något. De tar heller inte medvetna risker – vad skulle vitsen vara? – men andra kan vältra risker över på dem.

Mellan livsstilarna finns således ett slags utbyte av risker. Kring detta resonemang vill vi göra en särskild poäng, varför vi citerar dess väsentligaste del (Thompson, Ellis & Wildavsky 1990:63-64):

Eftersom varje livsstil, på sitt särskilda sätt, endast hanterar de risker som dess kulturella perspektiv /*cultural bias*/ säger finns där, kan de risker som man missar plockas upp av andra (om de ser dem som värda att plockas upp) eller skyfflas över någon annanstans (om de ser dem som icke värda att plockas upp och under förutsättning att dessa andra har kraft nog för skyfflandet). Individualister är bra på att hitta de möjligheter som andra missat. De är också bra på att skyffla undan de risker, som de bedömer vara föga lovande när det gäller att kunna ge dem någon belöning. Hierarkister strävar hårt för att göra det som ligger utanför dem till något internt – att styra hela risksystemet (vilket förklarar deras beredvillighet att uppställa acceptabla risknivåer) – men trots det kommer hierarkister alltid att missa något. Egalitärer upptäcker risker som de andra har missat, även om de ibland ropar att vargen kommer. Eftersom egalitärer tenderar att inte betrakta risker som möjligheter, gör de emellertid då allting för att skyffla över dessa risker genom att eftertryckligt göra de människor som de ser som skapare av dem uppmärksamma på dem.

Här förefaller det trots allt finnas en uppsättning *faktiska* risker, som kan upptäckas, plockas upp och skyfflas runt. Om inte detta är förutsättningen tycks oss resonemanget bli meningslöst.

Och detta är något som framskyntar många gånger i konstruktivisternas texter: Även om man pläderar för den konstruktivistiska tesen, så kan man inte helt undgå riskers objektivitet. I de mer sofistikerade varianterna av konstruktivism (som till exempel Adams 1995) menar man att subjektiva faktorer endast kommer in när belägg är osäkra; samtidigt är, fortsätter man, beläggen så gott som alltid osäkra på något sätt i allt som har med risk att göra. Och därmed är vi tillbaka där vi började.

En slutsats härav är alltså att objektivismen inte kan undvika riskers subjektiva aspekter, men den ser dem som irrationella; konstruktivismen kan inte undvika riskers objektiva existens, men den ser dem som irrelevanta.

Det tycks dessutom, som vi påpekat tidigare, inte finnas någon dialog mellan de två angreppssätten. En orsak till det bristande gensvaret kan vara

att det objektivistiska perspektivet har en så dominerande ställning i den totala forskningen, litteraturen och praktiska riskhanteringen från myndigheters sida, att dess företrädare inte känner sig hotade nog för att träda in i en debatt – det är åtminstone John Adams' (1995) bedömning. Och vår mening är alltså att en sådan debatt ändå vore ofruktbar, eftersom den skulle föras från epistemologiska och metodologiska skyttegravar: ingendera sidan kan tillföra den andra sidan något som den kan ta till vara.

Ett realistiskt riskbegrepp

Objektivism och konstruktivism tycks således befinna sig i en olöslig motsättning, som till och med förefaller utesluta en dialog – åtminstone en dialog, som skulle kunna ge resultat. Vårt förslag till startpunkt för att överskrida motsättningen utgår från den kritiska realismens vetenskapsteori i allmänhet och dess metodologi i synnerhet (för en sammanfattande framställning av den förra, se Collier 1994, och av den senare, se Danermark m. fl. 1997). Det lyder i korthet: Risk är en kvalitet i naturliga och sociala objekts konstitution,⁶ varför sociala konstruktioner av risk är konstruktioner av något; konstruktionerna utgår från faktiska situationer i människors vardagsliv, och bakom dessa ligger primärt sociala livsformers praktik och ideologi.

Risk är alltså en inneboende kvalitet i naturliga och sociala objekt. Ett objekt är vad det är därför att det kan göra det det kan göra; ett objekts konstitution är, med andra ord, internt och nödvändigt relaterad till dess mekanismer. Om objektets konstitution förändras, så förändras även dess mekanismer – det vill säga vad det kan göra.

Objekts mekanismer består dels av krafter, dels av benägenheter. Så har människor kraften att kunna reflektera över sina handlingar och benägenheten att rätta sig efter gruppträck; järn har kraften att kunna bilda stål i legering med kol och benägenheten att rosta om utsatt för fukt. Vilken som helst mekanism kan utgöra en risk i sociala sammanhang. Risker finns alltid för någon del av ett socialt system eller för dess helhet: Risk är en inneboende del av den sociala tillvaron. Risk är på det sättet en objektiv existentiell del av socialt liv⁷ – och en grundläggande del av det sociala livet går ut på att försöka skapa mekanismer, som motverkar de mekanismer som av någon social kategori uppfattas som riskabla. Därmed har vi sagt att risk inte enbart är ett objektivt förhållande – den är alltid en fråga om en socialt grundad bedömning av skilda mekanismers möjligheter att producera sociala händelser, som för någon social kategori framstår som negativ. Vår upprepade användning av ordet ”social” är till för att betona att vilka mekanismers möjliga produktion av vilka händelser som kommer att be-

⁶ Distinktionen kan i sig vara tveksam i risksammanhang, eftersom det är svårt att hitta någon av sociala förhållanden opåverkad natur och det kanske därför är rimligare att använda termen ”socationatur” (jfr. Karlsson 1996:passim), men det har ingen betydelse för vår argumentation här.

⁷ Kanske är det detta som återspeglas i de vardagsuppfattningar om begrepp inom riskområdet, som vi redovisar i nästa kapitel: ”Risk” betraktas som ett existentiellt faktum, ”hot” som konkretiserad risk, och ”kris” som ett utlöst hot.

tecknas som ”risk”, inte ligger i dessa mekanismer själva – det ligger i den värdering olika grupper har intresse av och makt att göra.

Nej, det kan väl inte vara sant? Risk är väl risk? En brand är väl en brand och den måste väl alltid vara risk! Om någon gör denna invändning vill vi bara påminna om bombningarna av Dresden, Hamburg med flera städer under andra världskriget. Tänk på hur mycket arbete som lades ned på att de mekanismer, som kunde tänkas släcka bränderna efter bombningarna *inte* skulle komma till uttryck i faktiska händelser. Hur skulle till exempel bombmattorna läggas för att deras antändande mekanismer mest effektivt skulle realiseras i bränder, till och med skapa eldstormar? Det var den socialt grundade frågan. Eller napalm: en lösning på frågan hur man (socialt igen) skapar mekanismer, som kan utlösa en brand som inte kan släckas.

Exemplen kan tyckas vara drastiska, kanske till och med cyniska. Men var och en kan säkert mångfaldiga dem. Och slutsatsen måste vara att vilka reella mekanismers potentiella realisering i vilka händelser som utgör risk, är en social fråga. Det innebär att det inte finns någon finit uppsättning risker.

Risk kan därmed inte konstrueras hur som helst – den är inte *enbart* en social konstruktion. Den socialt konstruerade risken är alltid en konstruktion av något. Allmänt framhålls inom realismen (Sayer 1992:28):

Sociala fenomen har en avgörande materiell dimension och är överallt nära förbundna med relationer till naturen, både i dess jungfruliga och artificiellt transformerade tillstånd. Kunskap om samhället (...) bör därför alltid inkludera en hänvisning till denna materiella sida, även om den tenderar att förbises i vissa ’tolkande’ ansatser i sociologi och antropologi.

Vad konstruktionen är en konstruktion av, är långtifrån ointressant. Subjektiv risk har en objektiv grund, men denna kan tolkas olika utifrån skilda sociala positioner, intressen, erfarenheter och personliga övertygelser.

Hittills har vi hävdad att objektiv risk existerar och att den existerar som tendenser hos såväl naturliga som sociala objekt; vi har också hävdad att sociala konstruktioner av risk är möjliga, men inte vilka konstruktioner som helst – de är konstruktioner *av* något. Nästa fråga är vad som därutöver ligger bakom de sociala konstruktionerna och variationerna i dessa. När vi nu skall ta upp detta spørsmål, gör vi det genom en polemik mot kulturteorin och det vi därvid ställer upp som ett fruktbarare angreppssätt är livsformsteori. Därvid argumenterar vi för att kulturteorin har markanta brister – brister som inte vidlåter livsformsteori. Låt oss ta avstamp i några ofta hörda kritikpunkter mot empiriska tillämpningar av kulturteorin.

Det har visat sig att kulturteorin inte har klarat sig särskilt väl vid empiriska test av den. Douglas och Wildavskys (1982) ursprungliga resonemang var kvalitativa och väckte stor uppmärksamhet. Förutom den teoretiska utveck-

ling och nyansering, som sedan följde (utöver de tidigare nämnda, se Douglas 1986 och 1992), har teorin legat till grund för kvantitativa undersökningar i vilka dess prediktiva värde studerats. De kvalitativa framställningarna bygger egentligen inte på konkreta *undersökningar*, utan är primärt exempelsamlingar på tillämpningar av de teoretiska resonemangen. De kvantitativa studierna har andra ambitioner; från kulturteorins egna led handlar det framför allt om de som utförts av Dake (1991), Dake och Wildavsky (1991) och Wildavsky och Dake (1990). Bedömningarna av dessa försök har emellertid inte varit särskilt smickrande för kulturteorins förklaringsvärde. För det första har varken de autonoma eller fatalisterna över huvud taget diskuterats, vilket strider mot teorins argument att livsstilarna endast kan förstås i relation till varandra. (Detta är alltså en brist i forskarnas egen undersökningsdesign och behöver inte nödvändigtvis innebära svagheter i teorin; det gör emellertid de följande punkterna).

För det andra är det oklart på vilket sätt individualister och hierarkister är empiriskt åtskiljbara i perspektivet på risk. För det tredje drar Pidgeon m. fl. (1993:114) slutsatsen att de kvantitativa undersökningarna från kulturteoretiskt håll närmast pekar på att en tudelning av attityder, som i Cotgroves (1982) ”kornukopianer” och ”katastrofister”, ligger närmast till hands. Den rimligaste distinktionen skulle i så fall bli den mellan å ena sidan egalitärer och å andra sidan alla andra livsstilar. Det skulle i så fall innebära en total underminering av kulturteorin, eftersom Thompson, Ellis & Wildavsky (1990) ägnar en stor del av sin bok åt att hävda femdelningens fördelar framför – vad de menar vara – den traditionella samhällsvetenskapens dualismer. För det fjärde har det allmänt hävdats (Enander & Fredholm 1996:8) att ”teorins ganska klara prediktioner om relationen mellan olika kulturmönster och uppfattning i riskrelaterade frågor har visat sig mycket svåra att verifiera utanför ett begränsat område i USA.” Och för det femte har en svensk undersökning (Sjöberg 1995) visat att variabler, som operationaliserats från teorin, endast kunnat förklara cirka fem procent av variansen i attityder till risk. De empiriska resultaten tycks fullständigt förgörande för kulturteorin – och är det på sitt sätt också, eftersom stora delar av dem härstammar från dess förespråkare.

Låt oss till sist lyssna till en något kritisk anhängares bedömning (Adams 1995:64, respektive 201):

...det har visat sig vara en svår teori att testa på ett övertygande sätt. Försök att kategorisera och predicera stupar på en tautologi: människor kategoriseras efter vad de anser och dessa kategorier används i sin tur för att förklara det de anser. I slutänden är det oklart om människor är fatalister därför att de känner att de inte har någon kontroll över sitt liv, eller att de känner att de inte har någon kontroll därför att de är fatalister. (...) /I kulturteorin utgår man från att individer ofta deltar i en mängd sociala miljöer och att övergångar från en livsstil till en annan är möjliga. Om människor antar de kulturella kategorier som är lämpliga för flera olika miljöer medan de

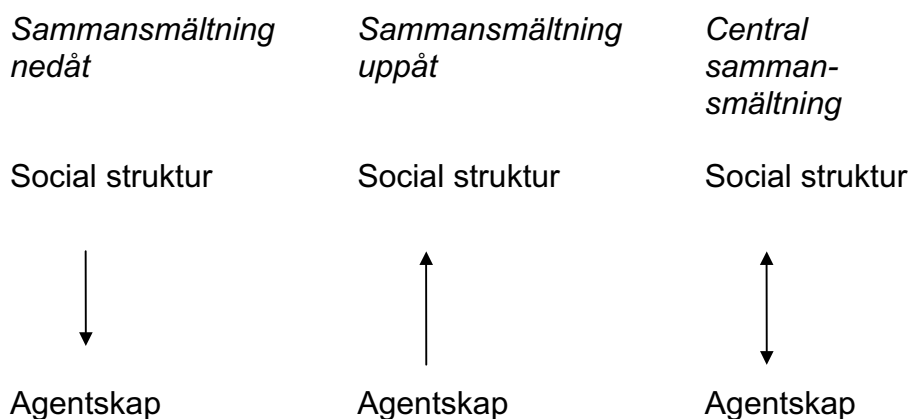
är engagerade i dem – och uppträder som, säg, egalitärer hemma, hierarkister på arbetet, och individualister när de spelar golf – så blir det extremt problematiskt att fastställa deras 'livsstilar' i de fall (förmodligen de flesta fall) i vilka dessa skilda sociala miljöer inte klart kan åtskiljas.

Dessa bakslag beror, menar vi, på en "naiv empirism". Den teoretiska uppbyggnaden skiljer inte mellan sociala strukturer och mänskliga agenter, och inte heller mellan mekanismer som producerar händelser och empirin. Undersökningarnas design bygger på en platt ontologi, i vilken den sociala verklighetens differentiering och strukturering kollapsas till en endimensionalitet. För att göra dessa påståenden troliga – och förhoppningsvis mer begripliga – måste vi gå in på en mer explicit metodologisk diskussion. Kulturteorins metodologiska utgångspunkt har formulerats så här (Thompson, Ellis & Wildavsky 1990:22): "Institutionella arrangemang begränsar – som metodologiska kollektivister hävdar – individuellt beteende, men det är också sant – som metodologiska individualister framhåller – att institutionella arrangemang hålls samman och modifieras genom individuell handling." Härvid anknyter författarna till en lång debatt inom samhällsvetenskap. Vi skall försöka illustrera vad det handlar om.

Låt oss genast säga att vår ståndpunkt i frågan är att å ena sidan institutioner och sociala strukturer, och å andra sidan individer och andra agenter är helt olika fenomen med helt olika karaktäristika; de bör därför inte teoretiskt och metodologiskt smältas samman till en enhet. Men de är samtidigt avhängiga av varandra. Möjligen är det denna avhängighet, som gör att de ändå ofta sammansmälts. Den metodologiska kollektivism, som nämns i citatet ovan, bygger – kan man säga – på en sammansmältning "nedåt":⁸ Sociala strukturer blir de enda samhälleligt verkande fenomenen och agenter blir närmast epifenomen till dessa. För den metodologiska individualismen ter sig förhållandet som det motsatta, det vill säga en sammansmältning "uppåt": Agenter blir de enda samhälleligt verkande fenomenen och strukturer blir närmast epifenomen till dessa. Nu finns flera försök att *före*na de två traditionerna. Gemensamt för dem är emellertid en "central" sammansmältning: Strukturer och agenter betraktas som icke åtskiljbara fenomen eller som två sidor av samma sak. Modellerna illustreras i figur 2.2.

I den nedåt sammanblandande modellen finns sociala strukturer, men inga handlingar; i den uppåt sammanblandande finns handlingar, men inga strukturer; i den centralt sammanblandande görs ingen distinktion mellan dem.

⁸ Terminologin och stora delar av det följande resonemanget är starkt inspirerat av Margaret S Archers (1989 och 1995) framställning av en realistisk metodologi; se även Danermark m. fl. (1997, kap. 4).

Figur 2.2. Tre sammansmältande modeller av relationen mellan struktur och agent

Kulturteorin utgår från den centrala sammanblandningens princip, och det är – menar vi – orsaken till de problem som uppstår i de empiriska undersökningarna. När individualisten inte kan skiljas från den individualistiska livsstilen, fatalisten inte från den fatalistiska – ja, över huvud taget inte agenter från sociala strukturer – blir det empiriska materialet av dålig kvalitet och mycket svårtolkat. Det är till exempel därur som den tautologi kommer, som Adams talar om.

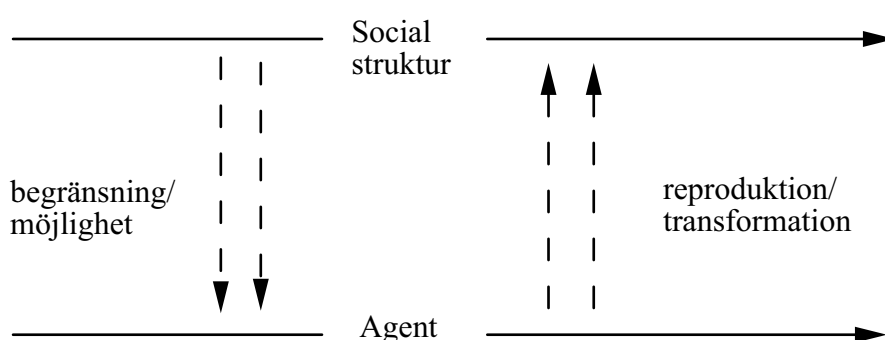
Livsformsanalys

För socialvetenskaplig metodologi och teori behöver vi en modell, som inte strävar efter att förena, men väl *överbrygga* motsättningen och göra reda för båda sidorna på samma gång. Om vi inte hela tiden reproducerade och förändrade sociala institutioner och strukturer, så skulle de upphöra att existera – det är, som man påpekar i kulturteorin, den sanning som ligger i den uppåt sammansmältande modellen. Men våra handlingar förutsätter dessa relationer och det är de som gör vissa handlingar möjliga och andra inte – det är, som man likaledes påpekar, den sanning som ligger i den nedåt sammansmältande modellen. Strukturer och agenter är ömsesidigt beroende storheter. Men, vilket man förbiser i den centralt sammansmältande modellen och därmed i kulturteorin, de är också två helt *olika* slags storheter: Strukturer *är* inte handlande agenter och agenter *är* inte sociala relationer.

Struktur och agentskap

Vi måste alltså ta vår utgångspunkt i det förhållandet att agentskap och sociala former inte är två moment av samma process, utan att det istället handlar om två olika fenomen. Samhället och dess sociala strukturer är redan existerande för varje individ – det finns där vid vars och ens födelse. Det innebär inte att strukturerna skulle existera utan mänskligt handlande

eller att detta handlande skulle inträffa om inte individen hade en konception av sitt handlande. Däremot kan man inte säga att människor skapar samhället ut intet – vi måste istället se det så att de *reproducerar* eller *transformerar* det. Om samhället redan existerar, så kan handlingarna bara modifiera det – och hela uppsättningen av handlingar upprätthåller eller ändrar det. Sociala strukturer är inte en produkt av människors handlingar, utan förhåller sig till individerna som någonting som de inte skapar ur intet, men som ändå existerar bara i kraft av deras handlingar. Alla handlingar förutsätter den föregående existensen av sociala former. Samtidigt som strukturer inte kan reduceras till agenter, så är strukturer ett nödvändigt villkor för att det över huvud taget skall finnas någon mänsklig handling. Utifrån det här resonemanget kan vi forma en *transformationsmodell av mänskligt handlande* (figur 2.3).

Figur 2.3 Social struktur och agent enligt den kritiska realismens modell (efter Bhaskar 1993:155)

Det handlar om två skilda, men internt relaterade fenomen: De är beroende av varandra för sin existens, men det ena kan inte reduceras till det andra. Realismens transformationsmodell är konsistent med var och en av de tre tidigare nämnda modellerna och med vad de åberopar till sitt försvar, medan inget av detta gäller dessa modeller själva. Det betyder inte att den är Modellen (med stort m) och den slutliga sanningen om individ och samhälle eller agentskap och social struktur, men det talar för att det är den bästa generella modell vi för närvarande har tillgång till.

Hur ser då – mot bakgrund härav – utgångspunkten ut för en livsformsanalys av risk? Livsformsteori anknyter explicit till den kritiska realismens ontologi och metodologi (för den utförligaste framställningen, se Jakobsen & Karlsson 1993). Livsformer är i samhället existerande sociala strukturer, som möjliggör och begränsar människors vardagsliv; de innehåller såväl materiella praktiker som en ideologi. Livsformerna besitter mekanismer, som ligger bakom vardagslivets praktiska och idémässiga utformning. Härigenom lever människor livsformer. Men om sociala strukturer och mänskliga agenter är olika fenomen med helt skilda typer av mekanismer,

hur kan vi då påstå att människor lever livsformer? Och mer konkret: vad innebär det att göra en livsformsanalys av risk om livsformer inte är människor? I grunden handlar dessa frågor om samspelet mellan struktur och agent eller vad som *medierar* relationen mellan dem.

Livsformer är alltså sociala strukturer, inte individer eller agenter. Deras sociala kraft, deras mekanismer, kan emellertid endast *verka* genom agenter – agenter är det sociala livets enda handlande beståndsdel och därmed enda effektiva orsak. Utövandet av livsformers krafter är därför beroende av hur de mottages och realiserar av människor; deras effekter är inte direkt utan medierad – det är det enda sätt på vilket de kan komma till stånd. (Det hela kompliceras av att utövandet av agenter krafter kan upphävas, modifieras och omdirigeras av andra sociala strukturer – och att även detta verkar genom agenter. Vi bortser emellertid från detta i den fortsatta framställningen). Skillnaden mellan en livsform och de människor som lever den handlar således inte om relativt inflytande över vad som sker i samhället. Det är istället en skillnad i sätt att verka: livsformernas effekter är medierade och de som medierar dem är agenterna.

Livsformernas strukturella influenser, det vill säga deras generativa mekanismer, medieras till agenter genom att forma den sociala situation i vilken dessa befinner sig. Det vi talar om är alltså ett objektiva inflytande, som ger villkor för handlingsmönster och förser agenterna med strategisk vägledning för handlingarna. Så utgör livsformerna – och alla andra sociala strukturer – begränsningar på de situationer och miljöer, som agenter kan möta vid varje given tidpunkt. I detta sammanhang framhåller Archer (1995:196-197) att bara vissa saker är möjliga att tänka respektive göra; hon säger att

...vad som 'loggas in' i det kulturella systemets register definierar de doktriner, teorier, försanthållanden etc. som existerar, och begränsar således det som kan påverka agenterna som deras idémässiga omgivning. Objektiva sett avgränsar det vad som *kan* reproduceras, omformuleras, förkastas eller transformeras. Det kan förekomma de mest sofistikerade konversationer i så kallade primitiva samhällen, men de kommer inte att handla om atomfysik. På samma sätt måste materiella strukturer existera innan agenter kan engagera sig i praktiker som upprätthåller eller förändrar dem: fackliga aktioner är beroende av industriproduktion och lönearbete.

Och detta kan alltså ligga utanför vår vardagliga kunskap om och sociala konstruktioner av de verksamma sociala strukturerna. Vi kan leva en viss livsform och dess situationella begränsningar och möjligheter utan att därför nödvändigtvis kunna beskriva den. Härför krävs vanligen samhällsvetenskaplig forskning.

Men livsformernas inflytande över människors liv går alltså endast genom människors egna krafter. Den kraft som vi därvid i första hand bör räkna med är agenter intentionality, förmågan att formulera projekt och upprätta

handlingsstrategier för att uppnå dem. Med ”projekt” avses här vilket som helst mål, som en agent eftersträvar. Det är nu genom hur väl människors projekt och livsformernas generativa krafter passar ihop, som livsformerna utövar inflytande på agenterna. De strukturella dragen i de situationer som folk befinner sig i, kan inte göra mer än befrämja eller motverka projekt; projekten förutom förverkligas inte livsformernas inflytande. Det är bara genom en specifik livsforms relation till specifika agents specifika projekt i specifika situationer, som vi kan tala om denna sociala strukturs begränsande och möjliggörande krafter. ”Begränsning” och ”möjliggörande” är relationella termer och uttrycker förhållandet av inkongruens respektive kongruens mellan två uppsättningar krafter: livsformens mekanismer respektive människors projekt.

I det sammanhanget vill vi emellertid påminna om att livsformerna även har ett villkorande inflytande på de projekt som kan tänkas, underhållas och upprätthållas i en given social miljö. Projekt kommer inte ur tomma luften, utan formuleras från början i relation till den existerande uppsättningen livsformer (och andra sociala strukturer).

Således: Livsformernas influenser verkar genom att forma situationer, som människor finner sig leva i – livsformerna föregår ju varje enskild person. Det är dessa situationer som vi som agenter svarar på och som är medierande därför att de uppställer villkor för (utan att determinera) skilda handlingsvägar genom att tillhandahålla olika skäl för dem. På det sättet medieras livsformernas krafter till agenter, som i sin tur är nödvändiga mediatorer om livsformernas krafter skall kunna realiseras. Vi skall nu gå in något mer detaljerat på hur dessa processer ser ut.

Livsformerna föregår varje agent och formar – tillsammans med andra strukturer – objektivt den sociala miljö han eller hon skall leva i. Det finns ingen neutral zon av livet, som står utanför strukturella inflytanden. All social handling sker i sociala kontexter och alla sociala kontexter innehåller sociala former, däribland livsformer. Det är inte detsamma som att vi skulle vara oförmögna att förändra vår livsformssituation, men det innebär att om vi gör det så går vi in i en annan livsform. På det sättet kan man säga att vi alltid lever någon livsform vilket vi vill eller ej – vi är *livsformsplacerade* oberoende av vår vilja eller *icke-voluntaristiskt* i den uppsättning sådana former, som finns i samhället.

Den främsta effekten av denna icke-voluntaristiska inplacering är att den förser människor som lever skilda livsformer med olika i livsformen *inneboende intressen* som en väsentlig beståndsdel i de situationer, som de befinner sig i. Och det gäller inte som tillfälligt övergående eller episodiska situationer, utan som systematiska och bestående drag i det sociala livet. De inneboende intressena i livsformer får inte blandas samman med agents försanthållanden, emotioner och liknande.⁹ Så är självständighetens

⁹ Och heller inte med ”reella intressen” i den mån sådana kan identifieras, men det är en annan historia.

livsforms inneboende intresse av att företaget skall vara tillräckligt konkurrenskraftigt för att verksamheten skall kunna upprätthållas inte detsamma som småföretagarens eventuella känsla av att vara en konkurrensinriktad person. (Får vi påminna igen om att individualisten – trots att det framställs så i kulturteorins sammanblandning – inte är detsamma som den individualistiska livsstilen?) De inneboende intressena är objektiva drag i de agenters situation, som lever livsformen ifråga – drag som medför en disposition för vissa handlingsmönster och ofta till och med levnadslopp. Dessa intressen är det medel genom vilket en livsform, i egenskap av redan etablerad struktur, utövar ett villkorsinflytande över agenters handlingar.

Men det är alltså bara agenter som kan handla, inte livsformer. För att de inneboende intressena skall få någon effekt i det praktiska sociala livet, måste därför agenter uppfatta dem som värda att eftersträva. Detta sker genom att det med varje livsforms inneboende intresse följer bevekelsegrunder för handling i form av ”kostnader” för olika handlingsmöjligheter – *möjlighetskostnader*.

Även möjlighetskostnaderna är objektiva och de är förbundna med olika svar på belönande eller missgynnande sociala situationer. Kostnaderna uppställer villkor för (återigen utan att determinera) de tolkningar, som kan göras av dem. Ingenting determinerar agenter att handla för att främja livsformens inneboende intressen, men det är kostnader förenade med att inte göra det. Möjlighetskostnaderna är olika för samma handlingsväg för skilda livsformer och ger därmed skäl för att den skall mottagas olika.¹⁰ Men differentieringen av möjlighetskostnader mellan livsformer ger också villkor för vilka projekt skilda situationer ger skäl för. Härigenom innehåller livsformernas formering av sociala situationer också en *strategisk vägledning* för vilka handlingar som är rimliga att utföra.

Den realistiska metodologin ger den praktiska anvisningen att en strukturell undersökning av agenters situationer är ett nödvändigt steg innan man kan studera vad de gör – eller kan göra åt situationen. Livsformsanalysen tillämpar principen genom att specificera skilda livsformers strukturella egenskaper och samtidigt vara noga med att inte sammanblanda dessa med egenskaper hos de människor, som lever livsformerna. Kulturteorin säger: ”En livsstil utväljer sina risker”, vilket är ett exempel på central sammanmältning av struktur och agentskap – en livsstil kan inte handla och människor är inte livsstilar. Ett korrektere uttryck överflyttat till livsforms-teori skulle lyda: Varje livsform innehåller mekanismer som producerar strategisk vägledning för att de människor som lever den skall utvälja vad som är risk i sin sociala situation, men den determinerar inte riskdefinitionerna.

¹⁰ Den danska livsformsteorins främsta verk behandlar i sin empiriska del hur en viss lagstiftning medförde helt skilda möjlighetskostnader för olika livsformer, även om denna terminologi inte används (se Højrup 1989).

Livsformsbegreppet

Den livsformsteoretiska utgångspunkten för studien är vår (1993) vidareutveckling av den livsformsanalys, som lagts fram av danska etnologer med Thomas Højrup och Lone Rahbek Christensen i spetsen (framför allt Christensen 1987, Christensen & Højrup 1989, Højrup 1989).¹¹ Den danska analysen utgör ett mycket ambitiöst och med all rätt uppmärksammat projekt. Det är särskilt en aspekt av denna livsformsanalys som medfört att många, inklusive vi själva, kommit att betrakta den som värdefull, nämligen dess multikulturella angreppssätt. Analysen betonar att befolkningen inte utgör en homogen massa, där alla har samma behov, handlingsmönster och värderingar. Det som är det goda livet i en viss livsform kan vara något långtifrån eftersträfvansvärt i en annan livsform. De olika livsformerna har sina egna högst specifika existensbetingelser, levnadsvillkor och begrepp om vad som är ett gott vardagsliv. Det är när man negligerar detta, till exempel i samhällsplanering och samhällsvetenskap, som ”det glömda folket” (titeln på Højrup [1989] första bok i ämnet) skapas – man bortser från grundläggande olikheter inom ”folket”.

Samtidigt har detta att man lever en viss livsform just den implikationen att man har svårt att ”se” andra livsformer ”inifrån”. Världen, inklusive människor med andra livsformer, betraktas och bedöms utifrån den egna livsformen. Människor med olika livsformer tenderar att systematiskt missförstå och tala förbi varandra, något som dock som regel förblir oupptäckt eftersom orden i språket är gemensamma och täcker över de skilda och livsformsspecifika begreppsvärldarna. För samhällsvetenskapen framstår det därför som en huvuduppgift att först och främst överskrida denna etnocentrism¹² mellan livsformerna, och det var grundläggande i detta syfte som den danska analysen utvecklades. I kraft av denna multikulturella förståelse har den livsformsanalytiska angreppssättet också öppnat helt nya perspektiv och möjliggjort en omformulering av många väletablerade samhällsvetenskapliga frågeställningar, vilket visat sig ytterst fruktbart för förståelsen av såväl enskildas vardagsliv som samhället i stort.

Vår egen vidareutveckling av den danska analysen innebär i sammanfattning att vi ställt livsformsbegreppet på en ny vetenskapsteoretisk grund – den kritiska realismen – och tillfört en könsteoretisk analysdimension.¹³ Ovan har vi kort redogjort för den förra; nu skall vi uppehålla oss något vid den senare, eftersom den nu genomförda studien aktualiserat frågan om socialt kön på ett särskilt sätt. Bakgrunden är följande:

¹¹ Thomas Højrup (1995) har senare utvecklat denna livsformsanalys i riktning mot en generell teori om kulturhistorisk utveckling, där det centrala temat är sambandet mellan staternas inbördes *anerkendelsesforhold* och samhällenas bärande livsformer.

¹² Begreppet ”etnocentrism” används i de danska etnologernas tidigare texter. I sitt senaste arbete talar Højrup (1995) om ”livsformscentrism”. I vår egen vidareutveckling har vi föredragit ”sociocentrism”. För en kort diskussion, se Jakobsen & Karlsson (1993:201)

¹³ Den som läst boken kommer dock att märka att den nuvarande framställningen skiljer sig åt på flera teoretiska punkter från den tidigare. Det återspeglar att vi just nu befinner oss mitt i en ytterligare utveckling av analysen, föranledd av den konkreta forskning om livsformer och risk som denna rapport är ett resultat av.

Den danska analysen identifierade till att börja med fyra olika livsformer, vilka kan antas utmärka moderna västerländska samhällen: självständighetens livsform, investorklivsformen, arbetarklivsformen och karriärklivsformen. Dessa livsformer är var och en förankrade i samhällets ekonomiska produktions sätt; livsformerna och det ekonomiska produktions sättet är varandras förutsättningar, liksom livsformerna ömsesidigt förutsätter varandra. Så småningom tillkom också två, i varje fall empiriskt, kvinnospecifika livsformer: husmorsklivsformen och "baklandets" livsform, kopplade till arbetar- respektive karriärklivsformen via familjen.

Vartefter livsformsforskningen växte i omfattning i Skandinavien började emellertid också en del problem göra sig gällande, särskilt beträffande de kvinnospecifika livsformerna. De danska forskarna sökte förankra existensen av även de kvinnospecifika livsformerna i samhällets ekonomiska strukturer. I vårt eget arbete med livsformsanalysen fann vi detta ohållbart (se Jakobsen & Karlsson 1993). Förutom att det ledde till problem i relation till den omedelbara analysen av konkreta sociala fenomen, fick det i sin förlängning till konsekvens att den teoretiska grunden för hela livsformsanalysen kunde ifrågasättas; hela beskrivningen av skilda livsformer, liksom den totala analysen och förklaringen av konkreta samhällsföreteelser, tenderade att snedvridas.

I vidareutvecklingen av livsformsanalysen fann vi att de kvinnospecifika livsformerna inte kunde härledas från samhällets interna *ekonomiska* relationer. Deras grund måste i stället sökas i – det vill säga har sina nödvändiga förutsättningar i – den interna sociala *könsrelationen*, en egen social struktur med egna kausala krafter och mekanismer. Det är belysande att eftersom problemen med de kvinnospecifika livsformerna påverkade hela det livsformsanalytiska teoribygget, så fick denna lösning också konsekvenser för den totala analysen. Det följde nämligen också att *samtliga* livsformer i själva verket kunde betraktas som en kombination av en *arbetsform* och en *kärleksform*.

Denna ståndpunkt innebär också att vi har löst upp den etablerade distinktionen mellan produktion och reproduktion som sfärerna för arbete respektive hem- och familjeliv; istället betraktar vi samhället som ett helt, som samtidigt inrymmer både produktiva och reproduktiva element i såväl arbetslivet och det offentliga, som i hem- och familjeangelägenheter. Vi föreställer oss därmed två grundläggande materiella sociala strukturer: Den ena består i *organisationen av den ekonomiska sfären*, alltså det som konventionellt benämns produktions sättet; den andra består i *organisationen av den socio-sexuella sfären*, det som ofta refereras till som kon/genus-systemet. De båda sfärerna organiserar det vi kallar produktionen av medlen för liv (existensmedlen), respektive produktionen av det mänskliga livet (den sociala existensen) – alltså *arbetet* respektive *kärleken*. Detta innebär på många sätt att ta steget in på ett område – den socio-sexuella strukturen – som jämfört med begreppsapparaten rörande samhällets ekonomiska strukturer är nästan helt utvecklat. Detta steg har emellertid visat sig vara nödvändigt. Den obestridliga existensen av kvinno-

specifik kultur – verifierad av såväl den danska livsformsanalysen som av de senaste decenniernas kvinnoforskning i övrigt – låter sig inte teoretiskt förankra i det ekonomiska produktionssättet. Vi betraktar alltså arbetets respektive kärlekens sfär som de två sociala strukturer som ligger under livsformerna. De skilda positionerna i dessa båda strukturer kallar vi *arbetsformer* respektive *kärleksformer*. I nästa avsnitt diskuterar vi de grundläggande begreppen arbete, kärlek och livsform.

Arbetsform, kärleksform och livsform

Begreppet ”arbetsform” anknyter till en tidigare analys av arbetsbegreppet (Karlsson 1986), i vilken olika arbetsformer definieras genom skilda uppsättningar interna sociala relationer. Vi går inte närmare in på dem i det här sammanhanget än de beskrivningar som vi strax skall göra. Men hur ”hittade” vi kärleksformerna? I den danska analysen antog man, helt rimligt, att de kvinno-specifika livsformerna hade något att göra med att det till vissa andra livsformer (arbetarlivsformen och karriärens livsform) kan knytas en familj med en hemmafru. Men detta löste inte grundproblemet. Det var nämligen inte möjligt att härleda utvecklingen av den moderna familjen från det kapitalistiska produktionssättets sociala relationer; familjen är inte nödvändigt förutsatt av detta (Christensen 1987:27): ”De uppgifter familjen tillvaratar kan (...) i princip tillvaratas av andra typer av organisationer (partsorganiserade lag, kollektiv, boendesamfälligheter mm).”

Så var kommer då familjen ifrån? Om det inte går att identifiera några interna sociala relationer som ger upphov till familjen, är det heller inte möjligt att betrakta de kvinno-specifika livsformerna som livsformer i den ursprungliga, teoretiskt meningsfulla betydelsen, det vill säga som *begrepp för sociostrukturella mekanismer* som villkorar människors vardagsliv och producerar konkreta effekter – i det här fallet bestämda empiriska mönster av praktiker och ideologier som tycks omfattas av just kvinnor. Frågan kvarstod: Var kommer de kvinno-specifika livsformerna ifrån? Och – varför är de *kvinno-specifika*?

Den senare frågan är den avgörande. Genom att efterfråga forskningsobjektets natur, det vill säga genom ta fasta på denna *bestämmande egenskap* – ”kvinno-specifik” – hos det vi studerar, den egenskap förutom vilken vårt objekt inte skulle vara vad det är, får vi en ledtråd beträffande i vilken riktning vi bör söka svaret. För frågan är om den *ekonomiska* produktionen någonsin krävt just uppsättningen med de två *könen*. Varför skulle nödvändigheten av att vara flera som delar på det arbete som krävs för att överleva som enskild fysisk individ, driva människor samman just könsvis? Det finns ju, som sagt, många andra tänkbara former av arbetsdelning, som skulle vara lika funktionella.

Här kan vi gå vidare och fråga oss om där möjligen kan finnas något annat, som kräver just uppsättningen med de två könen – en annan samhällslig nödvändighet, som gör sig gällande och som genererar just den sociala konstellation som vi i vår del av världen kallar familjen. Vad är det man inte

kan ta bort utan att familjen som *könsparförhållande* också upphör att existera? Här krävdes oundgängligen en problematisering av begreppet ”kärlek”.

Denna problematisering, där vi utgick från såväl material från den empiriska könsforskningen som en nyligen utvecklad könsteoretisk ”basteori” (Jónasdóttir 1994),¹⁴ tillät oss så småningom att identifiera kärleken som en autonom social struktur med specifika egenskaper, krafter och mekanismer. Denna struktur har den bestämmande egenskapen, att människor kan *bekräfta* varandra. Vi fann också att den interna sociala relationen mellan könen i dag, den relation som bestämmer vad kvinnor och män *är* i samhället, bäst kan karaktäriseras som relationen mellan de två strukturella positioner/kärleksformer som vi kan kalla *bekräftare* – den kvinnliga positionen – och *bemyndigade* – den manliga positionen. Och slutligen fann vi att *samtliga* livsformer är att förstå som en kombination av en arbets- och en kärleksform. De först identifierade, skenbart ”könsneutrala”, livsformerna visade sig i själva verket vara lika könsspecifika som de ”kvinno-specifika”; de är i själva verket ”mansspecifika”.

För att de fortsatta resonemangen skall bli begripliga, ger vi också en kort beskrivning av kärleksformernas praktik och ideologi (för mera utvecklade resonemang och argument, se Jakobsen & Karlsson 1993). Utgångspunkten för kärleksformerna är nämligen att kärlek, liksom arbete, kan förstås som just en relationell *praktik* – inte primärt som en känsla eller en ideologi. Inom ramarna för den socio-sexuella produktionen företar människor *kärlekshandlingar* – erotiska handlingar och omsorgshandlingar. Det är vidare kännetecknande för den socio-sexuella produktionen i dagens samhälle, att dessa kärlekens två huvudkomponenter befinner sig i konstant motsättning. Könen selekteras här till de skilda strukturella positioner vi kallar kärleksformer. Grunden för bekräftarnas kärleksform är socialt identifierade ”kvinno-människor”, vilka ”utväljs” utifrån biologiska kriterier. Den vilar på en *omsorgspraktik*, där man investerar livs- och kärlekkraft (kropp och själ) i produktionen av andra människor (både barn och vuxna), bekräftar dem som socialt och könsmässigt auktoritativa och värdiga existenser. Denna omsorgspraktik kännetecknas av att man varken kontrollerar villkoren för eller utbytet av praktiken.

Grunden för de bemyndigades kärleksform är socialt identifierade ”människor”, vilka på motsvarande sätt ”utväljs” utifrån biologiska kriterier. De bemyndigades kärleksform baserar sig på en *tillägnelsepraktik*, som innebär att män extraherar kvinnors kärlekkraft utan att ge omsorg i utbyte. Därvid blir kvinnor socioexistentiellt försvagade och relationellt sett degraderade; de blir på ett karaktäristiskt sätt till ett slags ”avvikelse”, till ”det andra könet”. Samtidigt omvandlar männen den ackumulerade kärlekkraften till social instrumentalitet och bygger upp sig själva till mäktiga/re och riktiga/re sociala existenser. Denna tillägnelsepraktik

¹⁴ Det förtjänar att påpekas att även Jónasdóttir utgår från en kritisk realistisk metodologi.

förutsätter – till skillnad från den kvinnliga – kontroll av såväl villkoren för, som utbytet av den socio-sexuella interaktionen.

Dessa två skilda praktiker – materiella strukturer – motsvaras av två lika skilda ideologier – kulturella strukturer – som snarast kan förstås som väsensskilda logiker eller rationalitetsprinciper. Den ideologi som hör ihop med bekräftarnas kärleksform kännetecknas av en omsorgs-, behovs- och relationsinriktad rationalitet, där man har mål "i andra", i andras möjligheter till utveckling och välfärd. Ideologin i de bemyndigades kärleksform är däremot uppbyggd kring en allmänt instrumentell och prestationsinriktad rationalitet där man har mål "för sig", i egen utveckling och egna intressen och prestationer. En viktig aspekt av detta är de skilda begrepp om tid, som är förknippade med respektive kärleksform: i bekräftarnas kärleksform är tiden i hög grad "andras tid", medan de bemyndigades tid övervägande är "min tid".

Den livsformsteori vi har nått fram till innebär alltså att vi betraktar livsformer som vardagens kausala strukturer. Men bakom dem ligger andra strukturer. De mest avgörande av dessa kallar vi arbete respektive kärlek. Den grundtanke vi lägger fram kan kort uttryckas så här: Arbete och kärlek är två kausala strukturer, vilkas mekanismer producerar andra kausala strukturer med egna mekanismer; de senare strukturerna kallar vi livsformer.

När vi talar om "livsformer" skall ordet således tas på största allvar. En livsform i denna mening är en socialt organiserad möjlighet för människor att tillvinna sig medlen för liv – existensmedlen – respektive det mänskliga livet i sig – den mänskliga existensen. Genom livsformen producerar människor *arbete* och *kärlek*. Dessa två typer av produktion är karaktäristiska och grundläggande för mänskliga samhällen; de är nödvändiga och de är alltid närvarande, och som en följd av denna grundläggande nödvändighet rymmer livsformerna också avgörande drivkrafter för socialt liv och mänskligt handlande.

Nu ligger det väl knappast något uppseendeväckande eller kontroversiellt i påståendet att arbete och kärlek är centrala kvaliteter för mänskligt liv och för förverkligandet av "det goda livet". Vad som ofta förbisets är emellertid att just de socialt möjliga formerna för detta förverkligande är väsensskilda. De olika praktikerna ställer helt olika – för att inte säga motsatta – krav på de människor som har dem. Utifrån de livsformsspecifika ideologierna kan emellertid tillvaron i varje livsform uppfattas som en rationell, meningsfull och sammanhängande helhet – på basis av just den praktik det gäller. Ideologin talar också om hur man rent praktiskt skall inrätta sig för att leva ett så bra liv som möjligt – utifrån just denna praktik. Ideologin begreppsliggör och ordnar tillvaron i mål-medelrelationer som genomtränger och sätter sin prägel på vitt skilda områden av livet. Men olika praktiker kräver olika "rationaliteter". Därför kommer man i skilda livsformer att ha mycket olika uppfattningar om vad som är mål respektive medel när det gäller det goda livets förverkligande. Centrala och

livsnära begrepp som till exempel ”arbete”, ”fritid”, ”hem”, ”familj” och ”barn” har kvalitativt skilda innebörder i olika livsformer; på motsvarande sätt bör vi förvänta oss en livsformsrelaterad variation när det gäller vad som uppfattas som ”risk”, ”hot”, ”kris” och ”säkerhet” – en variation som kan avläsas i människors diskurser över sådana begrepp.

Vår uppsättning av livsformer är något större än i den danska versionen; vi har funnit åtta olika och parvis relaterade livsformer, nämligen:

- Investorns livsform och ”investorfruns”¹⁵ livsform.
- Arbetarlivsform och husmorslivsform
- Karriärlivsform och representationshustruns livsform
- Självständighetens livsform och medhjälperskans livsform

Nedan skall vi så småningom mera ingående behandla dessa livsformer – med undantag av ”investorfrun”. Vi skall också med exempel från intervjuerna försöka visa hur kraven från livsformsspecifika praktiker kommer till uttryck i intervjupersonernas ideologier och i deras sätt att tänka och tala om olika företeelser på riskområdet – deras riskdiskurser.

Här är det emellertid helt avgörande att vara på det klara med att ”livsform” är ett teoretiskt, abstrakt och strukturellt begrepp. Livsformer är *inte* grupper av konkreta människor, lika lite som grupper av konkreta människor är livsformer. Livsformsbegreppet är *inte* utvecklat för att klassificera konkreta människor eller sociala fenomen; det är utvecklat för kunna analysera och förklara dem.¹⁶ Livsformerna är sociala strukturer, som villkorar människors vardagsliv. Därmed utgör de *kausala mekanismer* bakom skilda handlingar, normer, föreställningar och värderingar i samhället. Människors konkreta levnadsförlopp, liksom andra konkreta sociala företeelser och processer, kan därför vara – och är ofta – influerat av mekanismer från flera olika livsformer; dessutom är livsformsmekanismerna på den konkreta nivån alltid verksamma samtidigt med mekanismer från andra, både sociala och naturliga, fenomen. Vilka mekanismer som är mest betydelsefulla är alltid en fråga om vilket problem vi har ställt oss, och det är alltid något som endast kan avgöras empiriskt från fall till fall (Danermark m. fl. 1997). Vi bör emellertid räkna med att livsformerna, i kraft av att socialt strukturera helt grundläggande livssfärer, utgör viktiga mekanismer bakom många av de företeelser som såväl samhällsvetare som planerare intresserar sig för. Livsformerna existerar således i samhället, oberoende av vilka individer som för tillfället lever dem. De enskilda individerna kan så att säga röra sig ut ur och in i olika livsformer. Detta *kan* sammanfalla med förändringar i livsformerna som sådana – samhället har undergått historisk omvandling –

¹⁵ Denna livsform har vi ännu så länge ytterst begränsade kunskaper om. Den får tillsvidare anses utgöra huvudsakligen ett plausibelt teoretiskt antagande.

¹⁶ Missuppfattningar omkring livsformsbegreppet på denna punkt tycks ligga bakom stora delar av den debatt som förts sedan livsformsanalysen först presenterades i Danmark. Även om våra vetenskapsteoretiska utgångspunkter har helt andra implikationer än den danska analysens, så är vår och de danska etnologernas användning av livsformsbegreppet i just detta avseende i princip den samma.

men då rör vi oss med förändringar på mycket lång sikt. På kortare sikt förorsakar rörelsen mellan livsformer istället förändringar för de enskilda individerna, som i dessa fall kommer att leva *blandformer* av livsformer, eller uppvisa drag från flera olika livsformer, med de konsekvenser detta har.

3. Generella vardagsförståelser av risk, hot, kris och säkerhet

Låt oss börja presentationen av denna undersöknings resultat med att kort redogöra för det bakomliggande tillvägagångssättet, vår metod.

Studiens uppläggning

Metoden utprovades löpande i en tidigare nämnd mindre förstudie på samma område (Jakobsen & Karlsson 1996a och 1996b). Den innebär att data har samlats in genom kvalitativa intervjuer som bygger på en kombination av två typer av intervjuguide. Den ena syftar till att fastställa vilken eller vilka livsformer intervjupersonen lever, den andra till att specifikt kartlägga uppfattningar på området för risk, säkerhet och därmed förknippade begrepp.

Livsformsdelen av intervjun baserar sig på en intervjuguide (Karlsson 1987) som är väl utprovad i tidigare livsformsstudier (se till exempel Jakobsen och Karlsson 1993). Den innehåller frågor om den intervjuades levnadshistoria i stort, om arbetshistoria, arbets- och ansvarsfördelning i hem och familj, socialt nätverk och tidsanvändning.

När det gäller intervjuinstrumentet för riskdelen har vi bland annat tagit fasta på erfarenheterna från förstudien. Dessa visade att intervjupersonernas upplevelser och förståelser av fenomen som risk och säkerhet i själva verket är uppbyggda kring fyra olika, men inbördes relaterade begrepp: ”risk”, ”hot”, ”kris” och ”säkerhet”, härefter benämnt ”riskområdet”. Detta medförde att denna del av intervjuerna slutligen utformades så, att de intervjuade ombads att för vart och ett av dessa begrepp dels skriva ner vad de kom att tänka på i samband med just det begreppet, dels rangordna detta i enlighet med den betydelse man personligen ville tilldela det. Vi var noga med att påpeka, att det inte fanns något som var rätt eller fel; det var de egna uppfattningarna som skulle avgöra vad man skrev.

Proceduren med att skriva ner risk-, hot-, kris-, och säkerhetsassociationer togs sedan till utgångspunkt för ett samtal med den intervjuade om hennes eller hans förståelser omkring de nedskrivna orden: Hur tänkte du när du skrev det här? Har du några egna erfarenheter av detta? Och så vidare...

Vi har använt oss av teoretiskt urval enligt principerna i Grounded Theory-ansatsen (exempelvis Strauss & Corbin 1990). Den fortlöpande analysen av intervjuer har kontinuerligt styrt valet av nya intervjupersoner. I förstudien eftersträvade vi att intervju så ”rena” representanter för de olika livsformerna som möjligt. Detta därför att studien var den första på området, och hade som ett huvudsyfte att identifiera eventuella grundläggande orsakssamband mellan livsformer och skilda föreställningar och värderingar på riskområdet. Det var dock inte möjligt att leva upp till den principen i

fråga om kvinnorna i studien. Den utveckling som inneburit att de flesta kvinnor i dag har ett förvärvsarbete, samtidigt som de behållit ett traditionellt huvudansvar för hem och familj, har också medfört att kvinnor i särskilt stor utsträckning lever blandformer av livsformer. Dessa blandformer består då av en eller annan av de kvinnliga livsformerna plus någon av de traditionellt manliga livsformer som är kopplade till förvärvslivet. Detta gäller även kvinnorna i denna undersökning.

Urvalet i huvudstudien följde delvis samma logik som i förstudien, nu i syfte att fördjupa och specificera kunskapen om de förbindelser mellan livsformer och riskförståelser vi funnit. Här var vi emellertid också angelägna om att få med representanter för livsformer som vi inte tidigare haft med, liksom representanter för empiriska kategorier som förstudien hade utpekat som särskilt intressanta i sammanhanget. En aspekt av detta var att vi ville försöka belysa effekter av blandformer av livsformer. I förhållande till förstudien ingår därför speciellt två nya grupper i den här undersökningen: dels familjer där mannen har en investorspraktik – en ännu så länge tämligen outforskad social kategori – och dels familjer där kvinnan gjort framgångsrik karriär – ett allt vanligare men fortfarande avvikande empiriskt mönster för svenskt vardagsliv. Det datamaterial som ligger till grund för denna rapport omfattar intervjuerna från såväl förstudien som huvudstudien, tillsammans drygt femtio intervjuer. Deras längd varierar från cirka en timme till drygt tre timmar.

Intervjuerna har resulterat i ett mycket omfattande datamaterial, som kan analyseras längs många olika dimensioner. I detta kapitel skall vi se närmare på några av de mest övergripande dragen i intervjupersonernas riskdiskurser generellt, det vill säga betraktade som uttryck för riskförståelser i allmänhet hos ett urval av, som det brukar heta, ”befolkningen”. De frågor som texten vill besvara är: Vilken eller vilka innebörder kan människor tänkas tilldela själva begreppen risk, hot, kris och säkerhet? Vilka konkreta situationer eller företeelser vill man förbinda med dessa begrepp? Kapitlet är alltså en rent *beskrivande* översikt; i de följande kapitlen tar vi med utgångspunkt i livsformsanalys upp frågan om *förklaringar*, om vad som producerar de många och ibland mycket olikartade riskuppfattningar som skulle visa sig finnas representerade bland våra intervjupersoner.

Vardagspraktikens och de egna erfarenheternas betydelse

Låt oss börja med några reflektioner kring resultaten av denna studie i förhållande till tidigare studier av riskförståelse eller ”upplevd risk” – så kallad ”riskperception”. (Vi återknyter alltså till ett tema, som vi varit inne på i såväl kapitel 1 som kapitel 2). Vid en genomgång av denna typ av forskning, gör Gustafson (1997) några viktiga metodologiska iakttagelser. En sådan är att själva förståelsedimensionen formulerats mycket olika i olika studier. Man har frågat om såväl upplevelser som bedömningar, man har frågat om ”risk”, man har frågat om ”hot”, om ”oro”, om ”rädsla” och så

vidare, men mera sällan problematiserat innebörden av dessa begrepp, eller likheter och skillnader beträffande vad de fångar in och/eller mäter.

Vår egen ansats gick från början ut på att undersöka begreppen ”risk” och ”säkerhet” och att de intervjuade själva skulle få definiera dessa begrepp. Men, som redan nämnts, kom förstudien att visa att dessa begrepp får sin specifika innebörd inom en större uppsättning av begreppsliga relationer, där även föreställningar om ”hot” och ”kris” är centrala. De enskilda orden eller termerna erhåller sin betydelse i förhållande till varandra och inom ramarna för de totala begreppsvärldar, som de samtidigt bidrar till att konstituera. Det ser också ut som om andra begrepp med anknytning till riskområdet, såsom oro, rädsla och fara med mera, har sina specifika positioner och betydelser inom ramarna för helheten av dessa begrepps-system. Av allt att döma har det alltså stor betydelse hur man formulerar frågor om risk – i varje fall om det verkligen är uppfattningar omkring just risk man är ute efter.

En annan av Gustafsons (1997) iakttagelser (vi berörde detta som hastigast i inledningskapitlet) är att undersökningar av människors upplevda risker som regel utgår från en eller flera risker som forskaren angivit på förhand – det finns av allt att döma ytterst få undersökningar där de tillfrågade personerna själva har fått uppge vad de uppfattar som risk. De olika metoderna tycks emellertid medföra olika typer av svar. När frågorna handlar om på förhand definierade risker tenderar svaren att ha betoningen på ”samhällsrisker”, det vill säga storskaliga och mer diffusa risker såsom till exempel miljörisker och högteknologiska risker. När frågorna är öppna är det i stället ”individrisker”, risker för den enskilde och eventuellt hennes/hans närmaste, som respondenterna framhäver. Det är också kännetecknande för undersökningar med öppna frågor, att antalet *olika* risker som uppges tenderar att bli mycket stort (se till exempel Fischer m fl 1991). Allt sammantaget medför skillnader i metoder och metodproblem av olika slag inom den empiriska riskforskningen att den samlade bilden av människors riskförståelser är både mångtydig och svårtolkad – ett problem som ytterst måste anses böttna i den grundläggande teoretiska frågan om vad risk är och hur riskförståelser konstrueras socialt.

Våra egna intervjuer rörde sig med öppna frågor och har, helt i enlighet med tidigare rön, resulterat i ett stort antal varierande riskangivelser; detsamma gäller för hot-, kris- och säkerhetsbegreppen. Vidare handlar svaren, även detta alltså i överensstämmelse med tidigare forskning, till allra största delen om det som ovan benämndes ”individrisker”. ”Samhällsrisker” finns visserligen med, men i mindre utsträckning och de tilldelas genomgående – och ofta uttryckligen – en underordnad betydelse av intervjupersonerna (det finns emellertid anledning att ifrågasätta själva indelningen i individrisker och samhällsrisker, vilket vi skall återkomma till). Ytterligare en observation gäller mer ”traditionella” risker, till exempel risken för trafikolyckor, brand och inbrott med mera. Medan det å ena sidan är uppenbart att detta slags risker figurerar i de totala riskbilderna, så står det också klart att de gör

detta på ett ganska indirekt sätt; de intar inte någon framskjuten plats i de intervjuades riskresonemang.

Orsakerna till allt detta är emellertid inbyggda i utgångspunkterna för denna studie. Huvudsyftet har varit att undersöka det eventuella sambandet mellan den sociala konstruktionen av risk och samhällets socio-strukturella livsformer. Vi har således grundläggande utgått från en hypotes om att det generellt sett finns ett samband mellan riskförståelser och helheten av människors konkreta och praktiska vardagsliv, vardagsliv som villkoras på skilda sätt av – bland annat – de sociala livsformerna, vilket också påverkar riskförståelserna.

Vi menar att undersökningen har bekräftat denna grundläggande hypotes. Intervjuerna har gjort helt klart att människor knappast hanterar en isolerad risk, eller ett isolerat hot, i taget. De hanterar snarare en helhet av just en *vardagspraktik*. Det är vidare kännetecknande att denna vardagspraktik inte *i första hand* syftar till att undvika risker, hot och kriser; den syftar först och främst till att uppnå och vidmakthålla ”det goda livet” (säkra existensmedlen och den sociala existensen inom en socialt och kulturellt given ram). Risker och hot kommer in *i andra hand*; de framträder, definieras och får sin innebörd – konstrueras socialt – i förhållande till den helhet som vardagspraktiken utgör. Och eftersom det finns mycket skilda vardagspraktiker finns det också mycket varierande riskförståelser. Det finns också många fall där människor finner det nödvändigt att utsätta sig för vissa risker i syfte att uppnå något annat. Att inte ta en viss risk – säg att köra bil i snöstorm och halka – kan upplevas som att man tar en annan och större risk i en annan del av livssfären – till exempel att man kommer för sent till arbetet. Men även när inte ”risk står mot risk” på sådana tydliga sätt, så konkurrerar välkända, men kanske trots allt mer ”hypotetiska”, risker – som trafikolyckor, brand och liknande – löpande med andra typer av vardagliga, konkreta och påträngande risker, hot och kriser som människor måste hantera i syfte att säkra det de uppfattar som ett gott vardagsliv.

Vardagspraktiken, liksom riskförståelserna, baserar sig således i stor utsträckning på den *problematik* människor dag för dag upplever att de har att hantera – de villkor, krav, problem, möjligheter och begränsningar man fortlöpande uppfattar vad gäller att säkra den materiella och socio-existentiella överlevnaden. Men riskuppfattningarna påverkas också av de varierande *personliga erfarenheter* individerna gör inom ramarna för dessa förlopp. Det gäller såväl när dessa erfarenheter inbegriper speciella, och ibland dramatiska, händelser som när de inte gör det. I de fall där de intervjuade har starka personliga erfarenheter av händelser som de associerar med våra begrepp, tenderar dessa händelser att helt prägla personernas förståelse av de olika begreppen och deras resonemang om dem. Så här antecknade exempelvis en av oss i fältdagboken efter en intervju med en ung långtidsarbetslös man:

Innan jag har hunnit förklara frågeformuläret färdigt, avbryter han mig och säger apropå risk: ‘Ja, vad ska man säga då? Slut på A-kassan och

– ja, vad finns det mer? Långtidsarbetslöshet.’ När han skrivit upp sina riskord satt han hela tiden och strök under ordet ‘arbete’ med tjocka streck vad vi än talade om.

Ett helt annat exempel på sådan specifik erfarenhet finner vi hos en kvinna, som råkat ut för att vakna av att en tjuv stod i hennes sovrum. När vi talar om begreppet hot, säger hon:

Inbrott! Jag har haft det och jag känner mig fruktansvärt hotad så fort det blir mörkt och det är lite ljud. Ja, det är inte klokt. Och det är tack vare att jag hade inbrottet och jag hade tjuven inne i sovrummet som stod och lyste på mig med en lampa. Då kände jag mig hotad. Då blir det ett hot. Dels är jag rädd att de ska komma in, sedan är jag rädd att de ska göra mig illa – eller någon i min närhet. (...) Jag ropade och frågade: Hur har du kommit in här? Ta det bara lugnt, sade han och så satte han lampan mot mig och då bara flög jag upp ur sängen och då stack han och jag efter. Men jag låste bara dörren efter honom till trappuppgången här uppe och sedan sprang han ut genom tvättstugefönstret där nere. Det tog en vecka innan jag orkade... jag orkade inte gå ned i tvättstugan.

Nu ter det sig kanske ändå inte särskilt förvånande att personliga erfarenheter av detta slag kan slå igenom mycket starkt när det gäller associationer och sätt att resonera omkring riskområdet. Men våra resultat visar samtidigt att det inte krävs att man har varit med om sådana dramatiska händelser för att de egna erfarenheterna skall ha betydelse. Det är mycket vanligt att intervjupersonernas riskuppfattningar har direkt samband med deras personliga vardagliga erfarenheter i arbete, hem, familj och så vidare, även om detta inte är det enda som tas upp. Men vi finner till exempel att en byggnadsarbetare talar om risken för fall, en tandläkare om risken för HIV-smitta och karies, en direktör i ett multinationellt företag om risken med samfärdsmedel av olika slag, äldre människor talar om hotet att bli dement, en mamma talar om hotet från människor som kan vilja barnen illa, en annan nämner krisen när barnen flyttar hemifrån. Exempelen kan mångfaldigas.

Samtidigt vill vi framhålla att både vardagspraktiken och de egna personliga erfarenheterna ofta är starkt livsformsrelaterade – exempelvis är arbetslöshet mest framträdande i arbetarlivsformen; tjänsteresor, som aktualiserar frågan om säkerheten hos olika samfärdsmedel, är särskilt vanliga i karriärens livsform; och det är framför allt i de kvinnliga livsformerna som praktiken är uppbyggd omkring barnen. Men detta tema återkommer vi till i nästa kapitel.

Låt oss nu gå över till en mer detaljerad redovisning av och diskussion om de data, som kommit fram genom våra intervjuer.

De fyra begreppen – en översikt

I det här avsnittet gör vi en översikt över begreppens vardagliga innebörd bland de intervjuade. Vi behandlar dem i den ordning, som de presenterades för intervjupersonerna, det vill säga risk, hot, kris och säkerhet. Varje begrepp diskuteras alltså var för sig, men vi uppmärksammar också några förbindelser mellan dem. I intervjuerna kontrasteras nämligen vissa av begreppen explicit mot varandra och detta drag kom att förstärkas under vår egen analytiska bearbetning av data.

I diskussionen om respektive begrepp rör vi oss inom fem områden: För det första anger vi en allmän karaktäristik av begreppet; den gäller den övergripande innebörd det tilldelats – explicit eller implicit – i de intervjuades resonemang om det, den eller de olika positiva och/eller negativa dimensioner som tillsammans bygger upp begreppets mening. Dimensionerna har inte nödvändigtvis någon inre logisk relation till varandra, vilket vi heller inte kan vänta oss om vi tar resultaten från beteende- och samhällsvetenskaplig forskning om vardagstänkandet på allvar.

Sedan tar vi upp de exempel på konkreta företeelser som man associerat till i anslutning till de olika begreppen, samt urskiljer fyra olika ”fält” eller ”sfärer” som svaren behandlar – detta inbegriper både var riskerna och hoten och så vidare *kommer ifrån*, och vem eller vad de *riktas mot*. Denna kategorisering ersätter den indelning i ”individnivå” och ”samhällsnivå” som kom till användning i förstudien (Jakobsen & Karlsson 1996), eftersom denna visat sig otillräcklig, för att inte säga vilseledande, på flera sätt. Ett av problemen i sammanhanget är vad som skall avses med en ”samhällsrisk”. Det går till sist inte att tänka sig någon samhällsrisk, något samhälleligt hot och så vidare, som skulle kunna ha någon mening alls om det inte på något sätt berör individerna i samhället. Belysande exempel på detta är bland annat de tidigare refererade diskussionerna i Beck (1986) och Giddens (1990): Här handlar det om risker på samhällsnivån i dess mest extrema betydelse – samhället *som* ett risksamhälle; samtidigt är det konsekvenserna på individnivå – hos Beck bland annat de hostande barnen, hos Giddens de socio-existentiella följderna – som motiverar hela analysen.

Dessutom har vi funnit att de uttalanden som dominerar intervjuerna i vilket fall som helst inte kan reduceras till ”individnivån”. De betonar snarare något som vi kan kalla ”det näraliggande” eller ”nära sfärer”; förutom att detta inkluderar individen som sådan så inbegriper det också i mycket hög grad nära *sociala* sammanhang. Här handlar det i sin tur både om de människor som man har relationer *till* – familj, vänner, arbetskamrater och andra människor allmänt taget – och relationer *i sig*, uttryckt i resonemang omkring ”hjälpökande”, ”ej bli omtyckt”, ”någon att tala med”, ”tillit”, ”omsorg”, ”förtroende” och mycket annat.

I syfte att ringa in vad som framstår som skilda och viktiga drag i intervjupersonernas svar har vi alltså, i stället för distinktionen mellan individ och samhälle, företagit en indelning i fem kategorier. Förutom de över-

gripande innebörderna går det att urskilja följande olika ”sfärer” som svaren är orienterade mot: de *ekonomiska, försörjningsmässiga och på andra sätt materiella sammanhang* där individen befinner sig; den *fysiska, psykiska och existentiella individen* som sådan; *familje- och gemenskaps-sammanhangen eller allmänt relationerna till andra människor*; samt slutligen en sfär som vi kan benämna *omvärldssammanhangen*, de yttre och mera storskaliga sammanhang där individen ingår.

Om svaren ordnas i enlighet med detta, får vi således följande kategorier och underkategorier:

Övergripande innebörd

– positiva och negativa dimensioner

Specifika innebördssfärer

– ekonomi och materiella värden
– individen
– relationer
– omvärld

Låt oss därmed gå in på riskområdet, dess begrepp, deras dimensioner och deras konkreta innehåll.

Den följande generella översikten över vardagsförståelser på riskområdet innehåller en mängd citat från intervjuerna. Vi vill redan nu påpeka att en del av dessa citat återkommer i senare kapitel, och att dessa upprepningar är både medvetna och ofrånkomliga – kapiteltexterna behandlar ju en och samma totala uppsättning riskförståelser. Detta kapitel beskriver emellertid den mångfaldiga och, vid första anblicken, tämligen oförklarliga variation vi möter vid just en generell översikt; de tre kapitel som följer vill visa hur denna variation blir begriplig när riskförståelserna sorteras in i sammanhang av de skilda livsformsstrukturer som producerat dem.

Risk – ett existentiellt och ofrånkomligt faktum; negativt och positivt

Intervjuerna har visat att begreppet ”risk” har en alldeles speciell status jämfört med de övriga begreppen på riskområdet. Risk tilldelas i första hand en *abstrakt och existentiell* innebörd av intervjupersonerna; något överraskande tyder resultaten på att risk närmast *definieras* som ett existentiellt begrepp. Risk framstår som en aspekt av själva tillvaron, och en av riskbegreppets viktigaste dimensioner tycks vara riskernas *ofrånkomlighet*. Varje handling kan innehålla ett riskmoment, varje plats kan vara en riskzon – risker är existentiella fakta. Detta exemplifieras tydligt av en av de intervjuade som säger: ”Det finns ju risker med att leva också, det är ju därför man är till.” Andra exempel här är: ”Att gå upp på morgonen är ju en risk”, eller ”att somna är en risk”.

Ytterligare en viktig dimension hos riskbegreppet ser ut att vara *oförutsägbarhet*. Reflektioner av typen ”allting som jag gör är en risk ju, för jag vet inte vad resultatet blir”, eller ”det är en chansning – man vet inte vad det blir riktigt”, är återkommande hos intervjupersonerna. Någon definierar risk som förknippad med ”att göra ett val”. I detta perspektiv finns det således risker alltid och överallt. Uttrycket ”riskfritt” är i denna mening ett tomt begrepp. Det man själv kan påverka här, åtminstone ibland, är i vilken utsträckning man vill ”ta risken” eller ”utsätta sig för risken”.

Dessutom är det så, att detta ”att riskera” långt ifrån enbart är någonting negativt. Det kan vara det, för man kan vara ”dumdrigtig”, och ”sätta saker på spel” och så vidare, men å andra sidan står risk också – i mycket hög grad – för ”utmaning”, ”satsning”, ”spänning”, ”vinstmöjlighet” och ”äventyr”. Denna dimension hos risk, riskers *positiva potential*, är starkt framträdande i intervju svaren och något som många av de intervjuade gärna uppehåller sig vid och utvecklar:

Risk är för mig en utmaning och då menar jag det, att om man inte... Allt är risker på ett eller annat sätt. Då tycker jag att jag ser alla dessa risker som en utmaning till någonting man skall våga – samtidigt så kan det vara en oro också...

Risk är ju någonting...om jag tänker att man tar en risk, så är det att man gör en chansning på någonting. Det är det för mig...

I detta sammanhang ser risk ut att kunna vara dels ett medel och dels ett slags mål i sig. Risk som medel kan till exempel innebära att det kan vara nödvändigt att våga riskera något för att uppnå någonting annat eller komma någonstans – ”våga för att vinna”. En kvinna säger:

Man tar en risk och vågar prova på någonting som man vill eller tror på. Ja, vågar ta en chans. Om det dyker upp någonting, att man vågar ta i det. Inte ‘Njaee – jag har så bra som det är’. Så att man inte sitter bak.

Hon framhåller att genom sina senaste levnadsår så ”har jag verkligen grabbat tag i allt jag fått tag i, för annars hade jag väl aldrig varit på de ställen jag varit. Om jag inte hade vågat.”

En av de intervjuade männen framhåller snarare risk som mål i sig:

Ja, till exempel har jag varit glad i att vara ute och paddla, och gått med ryggsäck och allt sådant där. Det är lite äventyr över det och det är en risk också många gånger, när man är ute. Det kan bli risker utav det men det är ju positivt – det är ju positiva risker i stället. Man måste ha sådana adrenalinkickar.

I många fall, kanske för det mesta, är det dock uppenbart att risk som medel respektive mål smälter samman i tillvaron. En annan av de intervjuade männen sammanfattar väl uppfattningen hos många av intervjupersonerna när han säger:

Risk förknippar vi då med något som inte är riktigt säkert, så att säga – nära fara. Man ser risk som negativt, liksom, men jag är införstådd med att risk kan vara positivt. Vi kan ju vända på det och säga att risk medför möjligheter. Det är ju också i sig – vad säger man? – en utmaning!

De konkreta exemplen på risk med både negativa och positiva potentialer utgör annars allmänt taget ett mycket brett spektrum från ”spel och dobbel”, ”aktieplaceringar”, ”riskkapital” och liknande till ”att älska någon – man kan ju förlora” eller ”byta miljö/flytta”. Risk kan därmed också betyda ”förändring” och ”händelseförlopp”.

Givetvis har de intervjuade också pekat ut åtskilliga företeelser när det gäller risk i den negativa bemärkelsen, risk som ”faror i stort”, för att citera en av dem. En tydlig svarskategori här utgörs av risker när det gäller privat-ekonomin och andra materiella värden, som bostad och ägodelar. Det är på detta område vi finner exempel på mer ”konventionella” risker, framför allt risker för brand och inbrott, men också risk för arbetslöshet och ekonomisk knapphet i största allmänhet, liksom risker med eget företagande.

Den helt dominerande kategorin handlar emellertid om risker för den fysiska individen, risken för att man själv eller närstående skall drabbas av sjukdom, olyckor eller död. Ett specialfall av detta är ”trafik”; risker beträffande transporter och färdmedel intar en mycket framträdande plats bland svaren.

Allmänt gäller dock att sådant som rör relationer till andra människor, särskilt nära relationer, mycket ofta kommer upp när de intervjuade associerar till risk. Tidigare forskning på området tycks inte i någon större utsträckning ha urskiljt denna kategori av riskförståelser; likafullt visar den sig vara ett framträdande tema när det gäller samtliga de fyra begrepp vi ställde frågor om i denna undersökning. Relationsriskerna är emellertid av två slag. Några av riskangivelserna här kan utan vidare hänföras till individsfären, men gäller då snarast den psykiska och existentiella individen; det handlar om vad relationer kan betyda för ”mig själv” eller för specifika närstående personer. Exempel härpå är – den av intervjupersonerna ofta påtalade – risken för skilsmässa, men också sådant som risken att ”förlora sina vänner”, eller risken att ”förlora sitt nätverk”. Det kan också vara riskabelt – underförstått för ”mig själv” – att ha med andra att göra, så tillvida som ”de andra” kan vara ”oförsiktiga” och/eller ”otillförlitliga”. En kvinna säger: ”Det är alltid en risk att utlämna sig åt någon. Ja, kärlek, eller att anförtro sig åt en person.” En speciell form av risk för den enskilde, som beror på att det finns ”andra”, handlar om

normbrott – det finns risker med ”att hävda sin åsikt öppet”, ”att ha avvikande värderingar”, ”att släppa loss sina känslor” och liknande.

Men samtidigt finns här också exempel på relationsrisker som inte är riktade så mycket vare sig mot ”mig själv” eller någon bestämd annan individ, som mot själva existensen av vad man uppfattar som goda och konstruktiva relationer. Man talar här bland annat om risken för ”misstämning i familjen”, om risken att ”förstöra vänskap”, risken att ”såra andra” och risken att ”göra andra ledsna och besvikna”.

Risker som hänför sig till den vidare omvärldssfären är, som vi redan varit inne på, ett nedtonat område i förhållande till individ- och relationsriskerna. Det som tas upp är miljöförstörelse och naturkatastrofer, och det finns också exempel på samhällseliga risker på mer övergripande politisk, ekonomisk och social nivå. Här nämns risker i form av politisk inkompetens och vanstyre, risker för samhällsekonomin, risker för åsiktsförtryck och risker för hur invandringssituationen kan komma att utvecklas: ”Stora folkvandringar till väst” är en risk, och någon säger: ”Tänk dig det här scenariot att fyra miljoner ryssar börja välla in här. Det är ju inte invasion med krig jag menar, utan ...”. Exemplet ”krig” finns emellertid också med, men för krig gäller allmänt taget att intervjupersonerna mera sätter det i samband med begreppet hot, som vi behandlar nedan.

Intervjupersonerna hade, som vi nämnt, också möjlighet att rangordna sina svar i enlighet med den vikt/betydelse de tyckte att de olika företeelserna hade. Resultatet av detta är helt entydigt: Risker beträffande vardagslivet och det näraliggande tilldelas överlägset störst betydelse, allra viktigast är sådant som gäller den egna personen, hem, familj och även i en vidare bemärkelse relationerna till andra. Risker i omvärlden kommer längst ner i rangordningen. Så har till exempel risker för den politiska och samhälls-ekonomiska utvecklingen, liksom risken för krig, inte i något fall placerats på första plats.

Samtidigt bör man emellertid komma ihåg att risk som begrepp tenderar att för våra intervjupersoner vara något som inte är ”så farligt”. Det har något med ”oro” att göra, och ibland också med ”fara”, men det ser för det mesta ut som om en riskupplevelse är svagare än både oro och upplevelser av fara eller rädsla. Dessutom rymmer risk alltså också en stark positiv aspekt, och dessutom ett inslag av viss valfrihet och kontrollerbarhet. Bilden är en annan när det gäller nästa begrepp i riskklustret – hot.

Hot – konkretiserad negativ och okontrollerbar risk; otrygghet

Begreppet hot har inte riskens abstrakta karaktär. Hot är *konkreta*, de har mycket klart med fara och det farliga att göra, liksom de hör ihop med oro och ibland också med rädsla. Hot uppfattas därmed också som kraftfullare än risker. Man kan säga att hot är konkretiserade negativa risker – de innebär en direkt fara. Så här uttrycker några av de intervjuade denna

relation: ”Hot är det man har över sig, som ett ok som ligger på ens axlar”; ”hot kommer i tankarna ibland, till skillnad från risk som finns där jämt”; ”hot måste nästan uttalas eller kännas”; ”hot är ett konkret begrepp, man vet vad som hotar”.

Hot kännetecknas också, till skillnad från risk, av att vara något som inte behöver finnas och något som det är önskvärt att avlägsna. Hot har, likaledes till skillnad från risk, knappast några positiva aspekter. Vi kan dock notera att en av intervjupersonerna menade att total avsaknad av hot kan innebära ett slags ”stiltje”, som inte ”är riktigt bra”.

Man bör emellertid uppmärksamma att det i det här sammanhanget inte finns någon absolut betydelse i begreppen abstrakt och konkret: Det som är abstrakt för en person kan vara konkret för en annan. Så är exempelvis ”miljöförstöring” en ganska abstrakt företeelse för många, men högst konkret för en av de intervjuade som är starkt engagerad och kunnig i sådana frågor. De mest betydelsefulla hoten för henne är miljöförstöring, genforskning och maktspel. Hon tycker att hon direkt står inför dessa fenomenens hotande karaktär. För henne skulle ”inbrott” förmodligen vara en abstrakt företeelse, men är det inte för den kvinna vi tidigare mött som varit utsatt för ett sådant och vars hela hotbild domineras därav. Poängen är således att det som av en person uppfattas som hot är konkret för den personen.

Begreppet hot innehåller emellertid en helt dominerande dimension: det är framför allt förknippat med *andras maktutövande* och med *omständigheter som man inte själv kan kontrollera*. Härav följer att ”sjukdom” och ”krig” är två återkommande hotangivelser; över huvud taget förbinds hot i mycket hög grad med våld i olika former, och även med kriminalitet. Någon säger: ”Hot – ja, då är man inne lite i en gangstervärld på något sätt”, och intervjuerna är rika på hotexempel som ”överfall på gatan”, ”att någon hotar en med en pistol”, ”våldtäkt”, ”att någon skall slå en” och liknande. Men det finns också mer generella associationer till våld, såsom ”fysiskt våld”, ”psykiskt våld”, ”aggression”, ”makt”, ”rädsla”, ”våld mot jorden”, eller rätt och slätt ”våld”.

Går vi vidare, finner vi ytterligare två centrala dimensioner hos begreppet hot, nämligen *kaos* och *otrygghet*. Därmed stöter vi också på ett förhållande som skulle te sig allt tydligare vartefter undersökningen framskred: avsaknad av hot innebär trygghet, och trygghet innebär säkerhet. Därför är det också avsaknad av hot, inte att det är ”riskfritt” (enligt intervjupersonerna ett närmast tomt begrepp) som kännetecknar ”säkerhet”.

Hot som kaos och otrygghet finns på samma sätt som risker i den materiella sfären, i individsfären, relationssfären och den vidare omvärldssfären. I den näraliggande sfären som även här är framträdande, finner vi förstås hot i form av konkretiserade materiella risker, såsom ”arbetslöshet” och ”dålig ekonomi”. Men hot som kaos och otrygghet handlar också om att man som individ kan bli övergiven i de nära relationer man ingår i; man kan ”bli

ensam”, till exempel genom skilsmässa eller närståendes död. Relationer kan också hota en själv som den person man vill eller uppfattar sig vara; någon säger till exempel att det kan vara ett hot att ”ej bli omtyckt”. De nära relationerna betraktas alltså här som något som ger en personlig grundtrygghet, vilket vi skall återkomma till när vi behandlar säkerhetsbegreppet. Låt oss här bara något utförligare återge ett exempel: Bland de högst prioriterade exemplen på hot satte en kvinna ”mammor” och ”storasyster”. Det kan tyckas något förvånande att en person uppfattar dessa som tillhörande de värsta hoten. Hennes levnadshistoria ger dock antydningar till en förklaring. När kvinnan var liten dog hennes mor och hon fick en styvmor, som hon aldrig kom överens med. Den biologiska moderns död blev ett direkt hot mot den personliga utvecklingen och tryggheten, något som späddes på av den ansträngda relationen till styvmmodern. Förhållandet till storasystemen, som skulle ha kunnat vara en säkerhet i livet, var heller inte bra; även hon hotade personligheten.

Här finns emellertid ytterligare ett par drag. Det första har att göra med auktoritetsrelationer utanför den närmaste kretsen, men som ändå betraktas som avgörande för den egna personligheten. Så angav en person kategorin ”chefer” bland de främsta hoten över huvud taget. Detta bottnar i att hon råkat ut för flera omplaceringar på jobbet, vilket hon anser bero på dålig behandling från överordnade. Även detta hotar henne som person. Det andra är arbetslöshet. Denna kan naturligtvis vara ett strukturellt, samhälleligt hot, men finns även med under den mer personliga aspekten: ”Arbetslöshet är ett hot för psyket och allt möjligt.”

Ovanstående är exempel på relationshot som är hot mot ”mig själv”, alltså egentligen individhot, men på motsvarande sätt som med risker finns det hot också mot goda relationer som sådana, till exempel ”själviskhet och bristande intresse för andra” eller ”pengar och ekonomi som enda styrmedel”. Här är det dock kännetecknande att hotangivelserna tenderar att så att säga glida över mot omvärldsförhållanden. Hot är nämligen det av de fyra begreppen som allra mest förknippas med sådana företeelser. Går vi till exemplen på hot i omvärlden, så handlar kaos och otrygghet här framför allt om politiskt och ekonomiskt kaos, samt moraliskt förfall. Gränserna här emellan är dock flytande: Politiken har inverkan på ekonomin och vice versa; ett moraliskt förfall kan ha politiska och ekonomiska grunder, men återverkar även på dessa områden, och så vidare. Ett exempel på sambandet mellan politik och ekonomi: ”Regeringen håller på att köra landet åt helvete. Det kommer snart att bli devalvering igen.”

Vad beträffar politiskt kaos ligger tyngdpunkten på hot mot demokratin. Så här säger några av de intervjuade: ”Diktatur, som Hitler och alla de där. Masspåverkan. (...) Ja, politik kan vara ett hot.” ”Politiskt hjärnsläpp, det finns inget styre i landet, anarki typ, kaos i stort sett uppifrån.” ”Primitivism, det är sådant vi ser i Jugoslavien, alltså en slags tillbakagång från civiliserat – ja, det kanske man skall säga: anticivilisation.” Till hoten i detta avseende hör också en icke fungerande institutionell kontroll från statens sida:

Om ingen skulle kolla saker och ting, som att åka färja eller så.
Kommer man över havet eller? Det här kontrollsystemet ur funktion.
Att man inte kan lita på att det ska funka.

Andra typer av kontroll gäller livsmedel, som annars skulle kunna säljas i (mer) hälsovådlig form, och trafiken. Den institutionella kontrollen är alltså säkerhetsskapande och om eller när den brister uppstår ett hot. Kanske kan man här inkludera försvaret på det sätt som en av de intervjuade gör när han talar om regeringen som ett hot:

/Den/ kan ju vara ett hot om de inte sköter försvarsmakten. Om det nu skulle komma en invasion i det ordets bemärkelse att det kommer stridsstyrkor hit. Vi har rustat ned både flygvapnet, tanks och – vi har ingenting kvar.

En annan intervjuperson har emellertid den motsatta uppfattningen i dessa frågor. Hon talar om ”krigsmakter” som hot i sig.

Det moraliska förfallet, slutligen, handlar om en upplösning av normer. Det är här våld på ett mer närliggande plan än försvar och krigsmakt intar en framträdande plats: ”Om man inte kan gå ut på stan utan att någon jävel ska hoppa på en.” ”Våldsbenägna människor.” ”Hot och våld och hot om våld, våld mot mig.” ”Det är klart man är rädd för att bli slagen.” Det inbegriper emellertid även vad som betraktas som bristande anständighet på andra plan – ett etiskt förfall, i vilket orättvisor frodas. Hit hör framför allt att personer inom politik och näringsliv håller sig med förmåner – fallskärmar och skatteplanering – som ”vanligt folk” inte har.

Hot förbinds således signifikant mycket starkare än övriga begrepp med förhållanden på samhällsnivå och allmänt taget i omvärlden. Det ser i sin tur ut att sammanhånga med hotbegreppets övergripande dimension av okontrollerbarhet: när det gäller skeenden på samhällsnivå är man oftare utlämnad åt andras maktutövande och omständigheter man inte själv kan kontrollera, vilket alltså tenderar att konstituera de aktuella fenomenen som hot snarare än något annat. I enlighet med detta är det också verkligt många och skiftande företeelser som kan framstå som hot: ”regeringen”, ”destruktiva idéer som kan skada barnen”, ”oförstånd och brist på förnuft i omvärlden”, ”andra personer”, ”extremistgrupper”, ”rasism”, ”miljöförstöring”, ”atombomber”, ”svält”, med mera – den gemensamma nämnaren i form av okontrollerbarhet finns ändå där.

Även i rangordningen av de företeelser som de intervjuade tagit upp som hot, betonas omvärldsnivån starkare än vad som är fallet i fråga om begreppet risk. Så har en person satt miljöförstöring, krig, naturkatastrofer och sjukdom som de högst placerade hoten (utan rangordning mellan dem), och diktatur, masspåverkan och politik på andra plats (likaledes utan inre rangordning). En annan har som de främsta hoten miljöförstöring, genforskning och maktspel, en tredje ”negativa strömmar i samhället” och

”att friheten ruckas”. Detta innebär emellertid inte att denna sfär totalt sett övertagit den mer näralliggandes primära position. Även om hot i stor utsträckning lokaliseras till förhållanden i omvärlden, så är det personliga – såsom privatekonomin, hem, familj, egna känslor och nära relationer – fortfarande de viktigaste föremålen för hot.

Kris – utlöst hot; kaos, spänningar och brytpunkt

Begreppet kris har en relation till hot i det att dess huvudbetydelse förefaller vara ett *utlöst hot*; man kan säga att det betecknar en *faktisk upplösning av en hittillsvarande ordning*. Det är inte ett läge i vilket kaos kan inträda, det är kaos. Kris handlar därför i sig inte om vare sig oro, fara eller rädsla, även om det kan involvera allt detta och också ofta gör det – det är en situation eller ett tillstånd och som sådan ett faktum. En intervjuperson säger:

Jag tänkte på kaos direkt men det kan vara kaos i många olika sammanhang; när allt ställs på ända och ingenting fungerar.

Samtidigt har emellertid kris, i likhet med risk men i motsats till hot, inte enbart en negativ framtoning: bortom krisen ligger ett löfte om förnyelse. Krisens *positiva potential* betonas mycket starkt av intervjupersonerna, faktiskt ännu starkare än riskens. En man säger:

Jag är fast i det här tänkandet, att kris är lika med möjlighet. Kinesiska tecknet för kris har två betydelser: kris och möjlighet – det är samma sak.

En av de intervjuade menar, att:

Först när jag hör ordet kris så är det väldigt negativt, tycker jag. Men samtidigt är jag inne i en kris så gäller det att se positivt, att kriser också kan vara möjligheter.

Två dimensioner dominerar begreppet, nämligen *spänningar* och *brytpunkt*. Kris både orsakas av och orsakar förändring. För medan det kan sägas att själva krisen rymmer spänningar och inslag av förverkligande av det kaos – den upplösning – som ”hot” handlar om, så är ”kris” också, som någon säger, ”en ohållbar situation”. Därför är den samtidigt mycket starkt förknippad med föreställningar om en brytpunkt: ord som ”vändpunkt”, ”process”, ”uppbrott”, ”utveckling”, ”nystart” och ”förändring” är mycket vanligt förekommande i intervjuerna. Och förändringen kan vara radikal – ”värderingarna ändras i livet”. Om man klarar krisen kan den dock vara inledningen till någonting helt nytt och bättre. Intervjupersonerna uttrycker detta på många sätt: ”Kris, det är något som är nu, och sedan – fungerar krisen bra – så blir det bättre sedan, någonting att se fram emot efter krisen.” ”En kris är något man reder upp, man analyserar och vill veta orsaker.” ”En kris är formbar. Den går man igenom och man kan påverka den.” Man

måste emellertid arbeta med krisen, det är viktigt att ”inte fastna i sorgen och rädslan”, men ”krisen har ett slut och den stärker”.

Som framgår är det kriser i de näraliggande sfärerna som intervjupersonerna i första hand associerar till. Och som när det gäller de övriga begreppen finns här en tydlig kategori exempel som handlar om materiella förhållanden: ”Problem med hushållsekonomin”, ”ebb i kassan”, ”personlig konkurs”, ”företagskonkurs”, ”förlora allt man har genom brand eller andra katastrofer”, eller helt enkelt att ”inte ha några pengar” framstår som uppenbart krisartade tillstånd för de intervjuade.

Det är emellertid tveklöst den personliga psykiskt/existentiella, eller – som man genomgående formulerar det – ”inre” krisen som dominerar de intervjuades resonemang. Här kan det onekligen se ut som om de senaste decenniernas utvecklingspsykologiska rön och läror har haft stor genomslagskraft vad gäller förståelsen av begreppet kris bland de intervjuade. Men det bör i så fall också tilläggas att många av dem talade utifrån erfarenheter av egna faktiska, genomgångna kriser. Bland exemplen på vad som kan innebära inre kriser för individen finner vi sådant som att ”partnern har träffat en annan”, ”skilsmässa”, ”förlust av de närmaste”, ”vänner försvinner”, ”ofrivillig ensamhet”. En framgångsrik företagare säger till exempel:

Ja, vilken kris skulle jag inte kunna tåla? Det är ingen tvekan om att jag inte skulle kunna klara, något vidare bra i alla fall, om hustrun inte stod ut, vilket jag i och för sig skulle begripa. (...) Det ligger nog på ett eget plan. (...) Företaget ligger på ett annat plan. Jag tar inte så mycket stryk där.

Inre personlig kris förbinds också med religiösa kriser, grubblerier och åldersövergångar. En ung kvinna talar om kris som ”det man får när man inte gör det man vill”, och säger att kris är att ”känna sig fångad”. Men i likhet med det personliga risktagandet bär alltså också krisen på en inneboende positiv och konstruktiv potential.

Personliga kriser uppfattas, alltså, på samma sätt som individrisker och individhot, det vill säga som att de har starkt samband med de nära relationer man ingår i. Gränserna mot det vi har kallat ”relationssfären”, i detta fall kriser för konstruktiva relationer i sig, är mycket flytande just när det gäller krisbegreppet. Återkommande exempel på detta, det vill säga omständigheter och faktorer som anses krisartade både för den drabbade individen och för möjligheten av goda relationer mellan de inblandade i vidare bemärkelse, är allvarlig och obotlig eller långvarig sjukdom, depression och alkoholism eller annat drogmissbruk i familjen eller den närmaste omgivningen. Men här finns också exempel som mera direkt utpekar relationella tillstånd som anses innebära kris i en generellare mening, till exempel ”kärlekslösa förhållanden”, ”att ej förstå varandra” och ”dåliga ledare”.

Det är dock inte så att samhällskriser av skilda slag inte alls har någon plats i intervjupersonernas krisförståelse, tvärtom nämner nästan alla ett eller flera exempel på sådana. Men man förhåller sig med få undantag mer distanserat och schematiskt till dessa slags kriser, och tilldelar dem genomgående en lägre omedelbar betydelse än kriserna på det personliga och relationella planet. På detta område tycks också dimensionen brytpunkt i stort sett saknas. Det finns ytterligare få exempel på föreställningar om att samhället skulle kunna gå stärkt ur en kris på motsvarande sätt som man som person kan göra det, men det förekommer:

/Samhällskris kan betyda/ att vi inte kan löpa vidare i det gamla invanda – krisen är ju att vi inte kan göra det. Det är för mig både positivt och negativt; prioritering ett för mig.

En del av intervjupersonerna associerar till ekonomiska och politiska kriser i största allmänhet. Där mer specifika svar lämnats, gäller dessa kriser i form av lågkonjunktur och arbetslöshet, kriser inom vården och skolsystemet och kris i form av ökande våld. En annan svarskategori handlar om befolkningskriser, överbefolkning, svält och etniska konflikter. Någon nämner energikris och någon säkerhetspolitisk kris. Miljöförstörelse och naturkatastrofer förekommer också, men tycks ha en svagare koppling till krisbegreppet än till övriga begrepp. Krig tas upp av några som ett självklart exempel på mycket svår kris, men som en av de intervjuade säger: ”Krig och sådant, det är klart. Men kriget ligger så långt bort, det tänker man nog egentligen inte på. Jag gör inte det.”

Krisens huvudsakliga betydelse är alltså lokaliserad till det allra mest näraliggande, och detta gäller för krisbegreppet i högre grad än för något av de övriga begreppen vi frågat om, trots att de nära sfärerna också där är nog så framträdande. Det finns till och med flera exempel där intervjupersonerna direkt jämför krisbegreppets tillämpning på olika områden, och menar att användningen som sådan av begreppet kris om samhällsföreteelser är tveksam:

Kris, det är ju mer på det personliga planet. (...) Personer som är i självmordstankar, en personlig kris. Vännerna flyr och de närmaste dör. (...) Det finns ju andra ord som är förknippade med kris, som olje- eller energikris, eller... Kanske inte fullt lika allvarliga kriser som de personliga... svåra ord!

En annan av de intervjuade säger att det första hon kommer att tänka på är den ekonomiska krisen i samhället, men den är inte så viktig för henne, den befinner sig på ett mer allmänt plan: ”Kris som livskris (...), där man får hjälp och stöd av sina vänner, är det som är mest betydelsefullt.”

Tendensen bland intervjupersonerna att tilldela näraliggande förhållanden stor – ofta störst – betydelse när det gäller risk, hot och kris, har sin direkta

motsvarighet när det gäller det begrepp på riskområdet som återstår att redovisa: säkerhet.

Säkerhet – frånvaro av hot; trygghet

Den mest övergripande betydelsedimensionen hos begreppet säkerhet är *trygghet*, och tryggt är det när ingen fara hotar. Det är *frånvaro av hot* som konstituerar säkerhet – säkerhet tenderar alltså att definieras passivt, ungefär på samma sätt som till exempel ”fred” definieras som ”frånvaro av krig”. I konsekvens härmed är säkerhet också motsatsen till hot, inte till risk. Och medan hot är av många slag och mycket konkreta, så är säkerhet just detta allmänna och därmed också ganska abstrakta tillstånd som först och främst kännetecknas av att det är någonting som *inte* är fallet, eller att det är något som *inte* händer.

Detta medför vidare att begreppet säkerhet uppvisar ett par egenheter jämfört med de övriga begreppen på riskområdet: dels har intervjupersonerna genomgående svårare att spontant definiera begreppet, dels tenderar det att ibland definieras just passivt. En ung småbarnsmamma uttrycker denna speciella och något svårfångade dimension hos säkerhetsbegreppet mycket väl:

Jag vet inte vad jag skall skriva där. Jag tänker inte på någonting. Men att allting är tryggt, det är ju en säkerhet, att allt är som det är, att det är lugn och ro – ja, inte lugn och ro *så*, men...(Intervjuaren: Tänker du på barnen?) Ja, precis – att det inte händer någonting, då är det säkert. Jag tycker om när det går sin lunk, det tycker jag är bra. Jag vet inte vad jag skall skriva. Vad var det mer jag inte skrev något på – hot? Ja, det stämmer väl. Jag ser inga hot, så jag behöver ingen säkerhet

Bland de associationer man uppgivit är, som i citatet ovan, just orden ”tryggt” eller ”trygghet” mycket ofta förekommande – som en person sade efter att ha skrivit ner sina säkerhetsord: ”Trygghet inbegriper i stort sett allt som jag skrivit.” Säkerhet tycks också i särskilt hög grad förbindas med detta, att ”det går sin lunk” och att ”det inte händer någonting”, med ord som ”lycka/frid”, ”rofylt”, ”lugn”, ”ordning”, ”stabilitet”, ”rutiner och vanor” och liknande. Samtidigt finns emellertid exempel på uppfattningen att säkerhet kan vara ”försöffande” och ”förblindande” samt innebära ”feghet”. Och i vissa sammanhang kan säkerhet till och med framstå som ”farligt”:

Sedan skrev jag farligt, och jag menar att säkerhet, om vi nu tar business, är farligt. Om du hela tiden driver business på säkerhetsbiten, då kommer du ingenstans. Du måste hela tiden tangera lite grann, så här.

I intervjuerna som helhet framkommer emellertid att ”säkerhet” primärt innehåller fyra mera underordnade dimensioner, vilka motsvarar frånvaro av

hot i samtliga de fyra specifika innebördssfärer vi urskilt. Den första handlar om *materiell säkerhet*, den andra om *individuell fysisk, psykisk och existentiell säkerhet*, den tredje om *säkerhet i och för relationer* och den fjärde om *säkerhet i omvärlden*.

Materiell säkerhet är en dimension som inte förefaller vara särskilt komplicerad. "Arbete", "bankbok", "försäkringar" eller, som många uttrycker det, helt enkelt "pengar" representerar ett slags odiskutabel säkerhet. Pengar ger handlingsmöjligheter; de kan fungera som buffert inför många olika typer av hot: "Pengar är säkerhet. Det är självklart. Man ska inte sticka under stol med det. Har man pengar så klarar man sig ganska långt", säger en av intervjupersonerna. Andra formuleringar här är: "Jag tror man har större säkerhet om man har pengar. Då klarar man det mesta", och: "Pengar, faktiskt, innebär psykisk och fysisk säkerhet."

Materiell säkerhet är alltså en viktig aspekt av den individuella säkerheten. I anslutning till detta har man också tagit upp ytterligare säkerhetsaspekter, som innebär skydd både för materiella ägodelar och för individen i materiell/fysisk bemärkelse, nämligen en rad exempel på praktisk-tekniska säkerhetsåtgärder. Det är knappast någon överdrift att påstå att det mesta på området finns omnämnt, såsom brandvarnare, överfallslarm, vapenskåp, säkra bilar, vinterdäck, bilbälten, cyckelhjälm, ridhjälm, flytvästar, kondomer och läkarkontroller; en person menade också i detta sammanhang säkerhet kan vara att "ha två av allting". Ändå måste denna avdelning betraktas som mindre betydelsefull i intervjuerna. Den tas upp mera i förbigående, när det inte rent av är så att intervjupersonerna uttryckligen tilldelar den en mera underordnad roll.

När det gäller säkerhet är det nämligen de relationer individen ingår i samt den inre personliga säkerheten som utan jämförelse dominerar diskussionerna, och som också prioriteras av de intervjuade. Exempelen på relationsorienterade säkerhetsord är många: "äktenskap", "familj", "kärlek", "gemenskap", "tillsammans", "nätverk", "vänner", "tillit", "förtroende", "uppmuntran", "omgivningens stöd", "någon att tala med" eller helt enkelt "relationer". Följande citat från en av de intervjuade kvinnorna är ganska representativt för hur många av intervjupersonerna resonerar:

Har man familj och vänner, och att man känner att man har deras förtroende, så känner man sig säker. Man känner säkerheten och tryggheten. Det tänker jag mer på som säkerhet än en bil som går säkert och sådant. För sådant tänker inte jag på.

En annan kvinna säger så här:

/Min man/ är min stora säkerhet. Jag har stöd i honom, han står alltid på min sida, han älskar mig, han ger mig säkerhet faktiskt.

Och en tredje:

Säkerhet för mig är ändå en trygg familj, då. Barndomen har ju varit väldigt, väldigt fin.

Den inre personliga säkerheten betonas emellertid minst lika starkt, om inte mer. Ett exempel på detta ger en av de intervjuade när han säger om begreppet säkerhet: ”Ja, det går att översätta det till en synonym: självförtroende.” Andra talar om säkerhet som ”själv tillit”, ”självkänsla”, ”självkännedom”, ”acceptera sina fel”, ”inre styrka”, ”personlig utstrålning” och ”världsvana”. Sådant som ”kunskap”, ”kunnighet” och ”att veta” anses också borga för personlig säkerhet. Ett typexempel på en utveckling av detta slags säkerhetsassociationer är följande:

Då tänker jag direkt på att tro på sig själv. I allt. Att verkligen – att jag är bra, jag handlar utifrån mina egna värderingar och jag är inte sämre än någon annan. Det är det som alla människor, tror jag, brottas med. Att våga tro på sig själv och att man kan bara man vill. Det är säkerhet, tycker jag.

Ett mer existentiellt inriktat yttrande lyder:

Säkerhet är ju att göra rätt val också, att välja rätt här i livet. Att veta att det här gjorde jag jävligt bra. Det har ju liksom med självkänslan att göra, här, så det där är – tycker jag – A och O, då. Vad ska jag säga, att stå för sina val, det är en säkerhet i livet. Att stå för sina val i livet, samt att stå för sina misstag. Det är en säkerhet, tycker jag, att kunna säga: ‘hördudu, jag gjorde fel’. Det är faktiskt en inre säkerhet, styrka.

Inte sällan uttrycker intervjupersonerna en säkerhetsförståelse som är en kombination av relationssäkerhet och inre personlig säkerhet. En av dem kommenterar sina säkerhetsord så här:

Kunskap ger trygghet. Man kan koppla ihop orden som jag skrivit. Med ‘kunnig’ menar jag att man kan utföra saker som ger säkerhet. Med ‘stabil’ menar jag att man står med båda fötterna på jorden och att man vågar stå för det man säger. Med ‘tillsammans’ menar jag att det ger en säkerhet att man i familjen stöder varandra, men det gäller även i yrkeslivet – att man stöder kollegor, att man stöttar upp varandra i olika situationer. Det ger ju också säkerhet.

Resonemanget i ovanstående citat tangerar också en diskussion om vad som gör relationer som sådana till säkerhetsskapande – ”att man stöttar upp varandra i olika situationer” – och det finns en del ytterligare exempel på sådana diskussioner i intervjumaterialet. Säkerhet uppstår, menar en intervjuperson, ”när man inte utsätter varandra för risker och hot”; en annan

vänder på detta och säger att ”om man ger mycket trygghet, så får man mycket trygghet”. En tredje anser att säkerhet allmänt taget förutsätter ”öppna och ärliga relationer till varandra, särskilt mellan närstående men också i vidare bemärkelse”.

Därmed kommer vi till den fjärde och sista säkerhetsdimensionen, den som handlar om säkerhet i den vidare omvärlden eller, om man så vill, säkerhet på systemnivå. Övergången från resonemang om säkra relationer i vidare bemärkelse till denna sfär är glidande, vilket kommer till uttryck i definitioner och resonemang om att säkerhet är att ”leva i ett demokratiskt samhälle”, eller att det är säkerhet ”att leva i frihet”. Det tema som framtonar starkast här, är emellertid behovet av en övergripande offentlig kontroll. Givna aspekter härav är försvar, polis och brandkår. Till exempel: ”Polisväsendet är ju bra att ha.” Eller i något utförligare formuleringar:

Polisbeskydd, det är väl bra att ha. Fast det är ju lite dåligt, tycker jag, ändå. Det skulle vara lite mer poliser, kanske, som rörde sig runt i stan. Man ser dem ju nästan aldrig, tycker jag. Inte för att jag är ute på stan på kvällar så mycket, men ändå. De skulle patrullera lite mer, tror jag. Jag känner mig otrygg om jag är på stan på kvällar. Så jag tycker faktiskt att när de drar in på det, så tycker jag att de gör lite fel. Tycker att det borde vara tvärtom. Inte att jag vill ha någon polisstat, men jag tycker – för att de borde röra sig ute, så man såg dem lite mer.

Andra säkerhetsassociationer av detta slag är ”Statens Provningsanstalt” (organisationen heter numera Sveriges provnings- och forskningsinstitut), ”livsmedelskontroll”, och ”rättssäkerhet”. En kvinna talar om ”Storebror”, och menar att det uttrycket inte enbart står för någonting negativt: myndigheter är även ordningsskapande och därmed säkerhetsskapande. Inte oväntat handlar det här också om socialförsäkringssystemet, även om den trygghet det kan ge vanligen anses ha minskat: ”Skydds nätet som vi har i Sverige är ju en säkerhet trots allt. Fast frågan är ju om det håller.” Och:

Tryggt samhälle... Det är ju om det är stabilt, om det finns typ sådant där socialt skydds nät, alltså. Sverige tycker jag är ett tryggt samhälle i och med att det finns så att man behöver ju inte bli uteliggare, om jag säger så. Så att man är ju trygg att man har någonstans att bo. Man behöver inte – även om man blir arbetslös, så behöver man inte bo i en skokartong.

Det måste emellertid framhållas att omvärldssfären är mycket nedtonad, jämfört med övriga sfärer, när det gäller intervjupersonernas säkerhetsförståelser. Och i den absoluta förgrunden står alltså säkerhet i relationer och personlig inre säkerhet, det vill säga det är, om än inte uteslutande, den psykiska och existentiella individen snarare än den fysiska och materiella som är föremål för de intervjuades säkerhetsbegrundelser. Detta kan tyckas överraskande med tanke på att hot, som är motsatsen till säkerhet, i så hög grad förbinds dels med fysiskt våld, dels med förhållanden i omvärlden.

Men kanske finns här ändå en underliggande logik: Hotets dominerande dimension är ju andras maktutövning och omständigheter man inte själv kan kontrollera; då gäller det att koncentrera säkerhetsskapandet till de områden som man uppfattar befinner sig inom gränserna för de egna kontroll- och påverkansmöjligheterna.

I nästa kapitel skall vi, med utgångspunkt i livsformsperspektivet, se närmare på just olika ”underliggande logiker”, det vill säga på en del av de mekanismer som producerar de många och skilda förståelser av risk, hot, kris och säkerhet som vi beskrivit i detta kapitel.

Sammanfattning

I de intervjuades vardagsförståelse är risk ett existentiellt begrepp, hot en konkretiserad risk, kris ett utlöst hot, och säkerhet hotets motsats – trygghet. På det sättet kan vi kort karaktärisera den allmänna relationen mellan riskområdets fyra begrepp. Så blir närståendes död under riskbegreppet – via konkretiseringen dotterns död eller mammans sjukdom – till sorg under krisbegreppet. Risken i att älska någon blir till hotet att bli övergiven och krisen skilsmässa. Krigsrisk blir ett hot om militär invasion av landet, vilket resulterar i krisen att oskyldiga människor dödas; en kris i detta sammanhang är vad kriget utlöser, inte kriget i sig.

Risk har en dimension av ofrånkomlighet, men också av oförutsägbarhet, möjlighet och utmaning. Hot är kraftfullare än risker och de dominerande dimensionerna i hotbegreppet är andras maktutövande och omständigheter som man inte själv kan kontrollera samt kaos och otrygghet. Hot innebär en upplösning av sådant som producerar säkerhet. Kris är utlöst hot och kaos och däri ligger dels skilda slag av spänningar, dels en brytpunkt efter vilken något nytt, som även kan vara positivt, kan inträda (särskilt på det personliga planet). Säkerhet betyder övergripande frånvaro av hot, vilket är synonymt med trygghet.

Samtliga begrepp tilldelas sin relevans inom de mera näraliggande sfärerna snarare än inom omvärldssfären. Kris anses i särskilt hög grad handla om personliga tillstånd, medan hot förbinds mera med omvärldsförhållanden än de övriga begreppen.

4. Manliga livsformer som mekanismer bakom skilda sociala konstruktioner inom riskområdet

Vad händer med intervjuresultaten om vi byter perspektiv från ”befolkningen” till ”livsformer”? Står sig de övergripande tendenserna när det gäller innebörden av begreppen inom riskområdet? Finns där mönster eller systematiska variationer i den heterogena uppsättningen associationer, och kan livsformsanalys i så fall bidra med några förklaringar av varför?

I detta kapitel skall vi försöka besvara dessa frågor med inriktning på de strukturellt manliga livsformerna, för att i nästa kapitel ta oss an deras kvinnliga motsvarigheter. Det finns en genomgående och grundläggande skillnad mellan männens respektive kvinnornas riskförståelser som motiverar en indelning av detta slag. Men låt oss först rekapitulera vad det innebär att tillämpa livsformsanalys på sociala konstruktioner av risk och därmed förknippade företeelser.

Perspektivbytet från ”befolkningen” till ”livsformer” innebär ett byte dels från individnivå till strukturnivå, dels från mono- till multikulturell nivå. När det gäller relationen mellan individer och sociala strukturer, har vi tidigare (kapitel 2) framhållit att livsformer *inte* är grupper av konkreta individer, och att grupper av konkreta individer *inte* är livsformer. Livsformsbegreppet är heller inte utvecklat för att klassificera konkreta människor eller konkreta sociala fenomen; det är utvecklat för att kunna analysera och förklara dem. Och detta är möjligt, därför att livsformerna i egenskap av sociala strukturer utgör *generativa mekanismer bakom skilda individuella handlingar och förhållningssätt*, i detta fall bakom skilda sociala konstruktioner av risk, hot, kris och säkerhet.

Livsformerna är dessutom ett speciellt slags centrala och genomslagskraftiga strukturella mekanismer. Livsformernas existens innebär att ”befolkningen” eller ”allmänheten” inte, såsom vanligen förutsätts, utgör en kulturellt homogen massa. De olika livsformerna representerar helt skilda objektiva levnadsvillkor och inneboende positionsintressen; de formar därmed också de situationer individerna befinner sig i på skilda sätt, vilket i sin tur tenderar att producera systematiskt varierande behov, handlingsmönster och värderingar – *livsformernas existens innebär att samhället är objektivt multikulturellt*. I relation till riskförståelse har vi uttryckt detta, som att varje livsform innehåller mekanismer som producerar strategisk vägledning för att de människor som lever den skall *utvälja* vad som är risk i deras sociala situation. Så medan våra intervjupersoners uppfattningar är variabla sociala *konstruktioner*, är de samtidigt konstruktioner mot bakgrund av *reella* risker, hot och så vidare mot möjligheterna av att uppnå det som i de olika livsformerna framstår som det goda livet. Dock – och det är viktigt

– är det inte fråga om att livsformerna slutgiltigt determinerar riskdefinitionerna (se vidare kapitel 2).

Vidare baserar sig en livsform på en kombination av en strukturell *kärleksform* och en strukturell *arbetsform*.. Den sociala könsordningen innehåller två dominerande positioner, det vill säga kärleksformer: å ena sidan *de bemyndigades* kärleksform som strukturellt är förbehållen män, och å andra sidan *bekräftarnas* kärleksform som strukturellt avser kvinnor. När dessa två kärleksformer sammanflödar med olika positioner i samhällets ekonomiska ordning – olika arbetsformer – producerar de skilda ingående mekanismerna ett antal livsformer, där några *strukturellt sett* är manliga medan andra är kvinnliga. Att kärleksformerna, och därmed också livsformerna, i strukturellt hänseende är könsspecifika, innebär att de villkorar och formar livssituationen olika för kvinnor och män; konkreta kvinnor och män *kan* röra sig mellan de könsspecifika strukturerna, men detta är förenat med – ibland avsevärda – *möjlighetskostnader* (något som kommer att framgå i kapitel 6).

De manliga livsformer som behandlas i detta kapitel har således det gemensamt att de alla bygger på de bemyndigades kärleksform. De hör hemma i den samhälleliga organisationen för produktionen av *existensmedel*, det vill säga de är inriktade på förvärvsliv och ekonomi. De grundar sig på en tillägnelsepraktik och en instrumentell och prestationsinriktad ideologi och rationalitet där man har mål ”för sig”, och de förutsätter att tiden är ”min tid”. Men eftersom samhällets ekonomiska organisation innehåller flera olika positioner – arbetsformer – uppstår det också flera olika manliga livsformer, som i sin tur var och en består av en specifik praktik och ideologi. Livsformsanalysen har hittills urskiljt fyra manliga livsformer : *investorns livsform, arbetarlivsformen, karriärens livsform och självständighetens livsform*.

Nedan beskriver och diskuterar vi de samband mellan dessa livsformer och bestämda uppfattningar inom riskområdet, som studien har visat på. Vi redogör för de strukturella dragen i livsformerna, samt hur representanter för dessa livsformer resonerar omkring risk, hot, kris och säkerhet. De intervju-personer som detta (och nästa) kapitel bygger på är samtliga relativt ”rena” och okomplicerade företrädare för de olika livsformerna (hur det kan se ut när man lever blandformer av livsformer behandlas i kapitel 6), men det är ändå avgörande att komma ihåg, att strukturella livsformer och konkreta individer är helt olika saker. Livsformerna är – viktiga – mekanismer bakom människors handlingar och tänkesätt, de utövar ett objektiva inflytande som villkorar handlingsmönster och förser individerna med strategisk vägledning, men de determinerar inte hur människor faktiskt handlar och tänker. Här är många andra mekanismer inblandade, och det innebär bland annat att även hos personer som lever rena livsformer, så stöter vi på förhållningssätt som härrör från andra, icke-livsformsrelaterade erfarenheter. Som kommer att framgå, så utgör emellertid livsformerna ändå totalt sett mycket starkt formande krafter bakom dessa intervjupersoners riskförståelser.

Kapitlet är upplagt så, att vi livsform för livsform går igenom vad man tagit upp som de viktigaste aspekterna och/eller exemplen när det gäller risk respektive hot, kris och säkerhet och hur man resonerar omkring dessa,¹⁷ och vi diskuterar hur uppfattningarna är kopplade till livsformen. De för varje livsform karakteristiska dragen och skillnaderna mellan dem framträder allt tydligare vartefter de olika livsformerna fortlöpande kontrasteras mot varandra.

Investorns livsform

Många av de variationer vi stött på kan utan vidare tillskrivas det förhållandet att människors tillvaro villkoras av skilda strukturella livsformer. De generella resultaten står sig bäst när det gäller den mest övergripande innebörden av de olika begreppen: risk som ett existentiellt och ofrånkomligt faktum – både negativt och positivt; hot som konkretiserad negativ och okontrollerbar risk, synonymt med otrygghet; kris som utlöst hot, kaos, spänningar och brytpunkt; säkerhet som frånvaro av hot, vilket är lika med trygghet. Även på denna nivå går det dock att spåra livsformsrelaterade skillnader.

Det är emellertid när det kommer till konkreta exempel som livsformernas praktiker och ideologier får verklig genomslagskraft. Till att börja med får här själva det faktum, att våra intervjupersoner (liksom respondenterna i andra studier med öppna frågor) i så hög grad talar om näraliggande förhållanden, sin förklaring i livsformsperspektivet. Livsformerna organiserar ju det vardagliga säkrandet av existensmedlen och den mänskliga existensen, och det är svårt att tänka sig att företeelser alls kan vara risk, hot, kris eller säkerhet om de inte har något samband med sådana centrala villkor. Men dessutom framgår mycket klart betydelsen av att dessa villkor är väsensskilda; risk, hot, kris och säkerhet är i grundläggande avseenden kvalitativt olika saker i de olika livsformerna. Vi skall se hur detta tar sig uttryck i investorns livsform.

Investorns livsform är i och för sig ännu så länge relativt outforskad. Diskussionerna beträffande denna livsform får därför bli betydligt mer tentativa än när det gäller de övriga livsformerna. Det står emellertid klart, att detta är en av de livsformer där risktagande är inbyggd som en nödvändighet om livsformen skall kunna reproduceras och investorn fortsätta att vara en investor. Investorspraktiken innebär att man har egendom som man använder som kapital, alltså så att den skall förräntas. Man investerar, eller ”placerar”, sitt kapital för att det skall ge nya tillgångar att investera, och så vidare; dock är det aldrig på förhand givet att investeringen verkligen är säker. Det är vidare känt att förbindelsen mellan kapital och familj ofta är

¹⁷ Vi påminner om att en del av intervjuцитaten i detta kapitel redan förekommit i kapitel 3 som exempel på generella riskförståelser. Här återkommer de emellertid som uttryck för riskförståelser i bestämda manliga livsformer.

central. Kapitalet hålls samman över tid genom arv och det finns en stark familjekontinuitet omkring ägandet.

Ideologin i investorns livsform är mindre känd, men vi bör kunna förvänta oss att den på olika sätt avspeglar i varje fall dessa grundläggande drag hos praktiken. I en av de få tidigare undersökningar som företagits (Fabricius 1989) påtalas dessutom den flit och självdisciplin som tycks utmärka människor som lever investorslivsform. Våra intervjuresultat bekräftar detta, men de utpekar också nya aspekter när det gäller investorns livsform.

Risk

Investorerna framhåller inte den positiva aspekten av riskbegreppet lika starkt som man gör i till exempel karriärens livsform (som vi kommer till nedan). Men de betraktar heller inte risk som något odelat negativt. Till skillnad från de karriärarbetande ser deras riskuppfattningar också ut att vara tämligen konkreta. Inte oväntat betonar man här risker såsom ”riskkapital”, ”ekonomisk risk”, ”företagande”, ”aktieplaceringar”, ”satsning” och ”spel”, och av allt döma upplevs investorspraktiken som genuint riskfylld. En av investorerna har ärvt ett företag som han driver vidare, och han säger:

Företagande – det är mindre risk att ärva ett, men sedan, när man aktivt köper in sig och ökar sin andel, då ökar faktiskt risken. Då finns det mer pengar inblandade, som jag kunde använt till något annat på annat sätt. Kanske som alternativ – alternativplacering. Egentligen är det nog... det är utan tvekan företagandet /som är mest riskfyllt/. Och det är ensamt där, att det är där risken ligger och det är där min oro ligger. Om jag nu har oro för någonting, så har jag mindre oro för familjens ohälsa, eller giftutsläpp eller till och med aktieplaceringar. (...) Men företagandet – det kan hända så otroligt mycket här. Både marknadsmässiga katastrofer och fysiska katastrofer i form av brand och inbrott och så vidare. Milde himmel om det händer; då blir det inte roligt!

En investor behöver emellertid inte själv äga några produktionsmedel. I en mera sentida variant av livsformen kan ägandet gälla en aktieportfölj, ett ”flytande kapital” som flyttas runt på aktiemarknaden vartefter förräntningsmöjligheterna växlar. En annan av de intervjuade investorerna lever just denna variant av investorslivsformen, han är vad man brukar kalla en ”rentier”, och även i denna version upplevs investorspraktiken uppenbarligen riskfylld. Han menar att risk allmänt taget står för:

satsning – när man tar ett risktag, man satsar mycket alltså. Det kan vara i flera avseenden. Ekonomiskt, kör för fort, åker störtlopp fort på bräda – det är en risk man tar.

Och så slår han fast att ekonomisk satsning är den största risk man över huvud taget kan ta. Men samtidigt tilldelar han de andra risker han nämner mycket stor betydelse, bland annat ”olaglighet”. Och då är det egen olaglighet det handlar om:

Ja, för attan alltså, den /risken/ bör man inte ta. Säg, till exempel, att kör jag i 180 till Karlstad, liksom, då kan jag bli av med körkortet, vad? Det är den största risk man kan råka ut för. Eller till exempel en bank står öppen – bankvalvet – och ingen liksom går in i banken, och jag vet att ‘fan, slänger jag mig över det här och plockar ut en hundra tusen och stoppar i fickan och hoppar tillbaks, så är det ingen som märker mig’ – då har du tagit ditt livs största risk, vad? Det är det farligaste du kan göra. Det är ju livsfarligt, alltså. Det – det kommer aldrig att gå vägen liksom, ifall jag säger så.

Han framhåller också ”fysisk risk” av skilda slag. En sådan risk är fallskärmshoppning, en annan är snowboardåkning och ytterligare en är ”att dricka för mycket sprit, och så där”.

Detta slags riskupplevelser kan antagligen till stor del förstås mot bakgrund av de specifika villkoren i investorns livsform, när investorn befinner sig i just rentierfasen. Fabricius (1989) framhåller i sin studie av sådana investorer, att den strävsamhet och självdisciplin dessa ofta uppvisar till att börja med kan tyckas svår att förklara (Fabricius 1989:80): ” varför skall man just ha självdisciplin, när man är försörjd på livstid i kraft av familjeförmögenheten, vare sig man gör det ena eller andra?” Fabricius hypotes är, att eftersom livsformen inte utpekar något speciellt om mål och medel för ”ett gott liv”, eller om vad de människor som lever den skall göra för att uppnå något bestämt, så måste de besitta självdisciplin. De måste kunna aktivera sig själva med intressanta och utvecklande göromål – annars finns alltid risken att man degenererar. Detsamma gäller givetvis om man inte kan avhålla sig från destruktiva sysselsättningar.

Den citerade investorn är mycket riktigt flitigt sysselsatt. Han förvärvsarbetar, vilket han betraktar som viktigt, men ägnar sig därutöver också åt en mängd aktiviteter av andra slag. Dessa inkluderar bland annat sport med dragning åt så kallade ”edgesporter” (som till exempel fallskärmshoppning), som är en del av livsstilen i hans kretsar. Här kan man fråga sig i vilken utsträckning denna livsstil ingår i en allmän ”riskkultur”, utgör ett slags ”träning” i sådana riskaccepterande attityder och hållningar som krävs för att grundläggande utöva en investorspraktik. Vi kan jämföra med vad en annan investor säger, när han berättar om vad han går efter när han köper bil:

Jo, jag går efter att det skall vara stake i motorn. För man sätter sig ofta i den situationen att man kör om, sedan plötsligt får man möte och då måste det vara kräm i den – en farthållare, och den skall vara anpassad till det jag skall använda den till. Det skall inte vara en liten

bil, utan den skall vara lite större. Audin är inte så stor, men ändå är det en krocksäker bil. För en dag smäller det, vad? Statistiskt räknar jag med det.

När det gäller förvärvsarbete får vi emellertid samtidigt en antydning om att investorslivsformen kanske trots allt, liksom andra livsformer, strukturerar tillvaron i mer bestämda mål-medelrelationer. Det finns vissa gränser även för en investor. Förutom det nödvändiga risktagande som ligger i att placera kapitalet, så är ju en annan nödvändig förutsättning för livsformen att där faktiskt finns ett kapital att riskera. Därför innehåller ideologin också ett – av allt att döma starkt – krav om att ”inte tära på kapitalet”. En av investorena äger skog, och han har tillgångar utomlands som är placerade i aktier och fastigheter med mera. Men för närvarande täcker inte avkastningen från hans kapital de löpande levnadsomkostnaderna (som kan vara höga när det gäller en investor), och då behöver han en extra inkomst. Han säger att ”hade jag så pass mycket pengar att jag inte behövde, då hade jag inte arbetat”. Och när vi frågar vad lönen från förvärvsarbetet skall gå till, säger han:

Lönen skall väl räcka till omkostnader på hemmet, det tycker jag är väldigt viktigt. Den gör ju inte alltid det, tyvärr, men det är det viktigaste. Sedan – kläder och allting, bensinen, städ – får man ta av vår lön. Så man inte tär på kapitalet. Det tycker jag är största viktigaste delen.

Det finns i investorintervjuerna flera uttalanden i samma riktning. Vi skall nog tänka oss att investorer allmänt taget upplever det som riskfyllt att göra sådant som innebär att de tär på kapitalet, och beakta att även investorslivsformen uppställer sina specifika materiella begränsningar för de människor som lever den. Samtidigt bör vi inte underskatta betydelsen av de lika specifika materiella möjligheter som är förenade med livsformen. För investorn *är* mycket av det som är svårtillgängligt eller ouppnåeligt för andra inom räckhåll – även om det kan ha sina kostnader att utnyttja möjligheterna. En hel del av det investorena säger kan mycket väl tolkas så, att den relativa ”gränslöshet” i termer av materiella resurser som ändå kännetecknar investorns livsform i sig utgör en mycket stor risk. Kanske är det så, att ju mer tillåtande och ospecificerade de yttre villkoren är, desto mer måste man kunna begränsa och styra sig själv.

Hot

Den gränslöshet som i sig konstituerar risk för investorn kan också konkretiseras till hot. Men samtidigt består hoten i investorns livsform också av att det trots allt *finns* absoluta gränser även för investorns förmåga. ”Sjukdom”, som man lyfter fram som hot i denna livsform, är just ett exempel på detta. Sjukdom är något som många intervjupersoner tar upp som ibland risk, ibland hot och ibland kris. Inte sällan nämns det som exempel på samtliga dessa företeelser; ”sjukdom” är antagligen det oftast

förekommande enskilda ordet i hela materialet. Det ligger förmodligen i sjukdomens väsen att den är någonting som man å ena sidan kan försöka undgå genom viss planering, förebyggande åtgärder och så vidare – det vill säga att den är ”risk”. Men å andra sidan är den ändå något som kan drabba, oberoende av vad man själv har företagit sig – det vill säga ”hot”. Och beroende på omständigheterna kan den alltid komma att innebära en ”kris”. En av investorena menar:

Sjukdom är det största hot som kan drabba mig. Om en läkare kommer och säger, att ”ledsen grabben, du har cancer” – det är ju ett jävla hot, tycker jag.

Det finns anledning att anta att de starka hotupplevelserna omkring sjukdom i investorslivsformen sammanhänger med, att det är något som i grund och botten ligger utanför investorns annars mycket omfattande kontrollsfär; mot bakgrund av detta framträder sjukdom desto starkare som hot.

Något annat som tas upp är ”familjesplittring”, och om detta kan något liknande sägas: det kan också drabba oberoende av vad man själv vill. En av männen har varit med om det, och han säger att det var tungt:

Familjelivet är väldigt viktigt för mig, enormt viktigt för mig! Jag måste få ha ett familjeliv – jag klarar mig inte utan ett familjeliv, om jag säger så. Annars skulle jag nog inte sätta mig med en ny fru och barn igen.

Som nämnts är familjen viktig i investorslivsformen, och en sida av detta har med barnen, arvingarna, att göra. Att ha barn innebär i dubbel bemärkelse att man, som någon säger, ”lämnar något efter sig”. Men i denna livsform är familjen också betydelsefull av andra skäl. Den tycks vara avgörande för

statusen – där är det väldigt viktigt för mig med ett familjeliv. För jag känner det som unkarl, att man blir lite åsidosatt. Om man inte har familj i min situation. Oftast, vad? Eller ifall jag inte har en fru som representerar mitt namn och så... Det här låter väl bortskämt, men när jag plockar en fru så vill jag gärna att hon är på ett visst sätt och har utseende och utåtriktning och kan bete sig på ett visst sätt. Det är väldigt viktigt för mig.

Familjen framstår alltså här som en nästan oundgänglig resurs. Den springande punkten när det gäller familjesplittring som hot är att familjen, i likhet med hälsa, inte kan säkras med hjälp av investorns omfattande resurser – det ligger ”utanför gränsen”. Den citerade investorn, som alltså nu har bildat ny familj, funderar numera en hel del på hur man bör bära sig åt för att behålla en familj. Det är till exempel väldigt farligt för familjelivet att jobba för hårt, att ”fara och flänga” och ”vara missnöjd”, men ekonomin kommer också in i bilden. ”Ekonomi” syftar här på investorspraktiken; han

skiljer på ekonomi och arbete. ”Ekonomi” har i detta sammanhang heller inte direkt med försörjning att göra; det handlar mera om hur man själv *är*, och om hur man *mår* i sin investorspraktik, om man är framgångsrik, hur man hanterar motgångar och så vidare (man får onekligen intrycket att denne investor inte alltid varit helt lyckosam härvidlag). Vill man emellertid behålla familjen måste man

se till att ha en någorlunda hyfsad ekonomi. En stabil tillvaro – bry dig om dig själv, att du mår bra själv, att du ser bra ut själv, vad? Så att den partner du bor ihop med känner sig stärkt. Det är så viktigt att man inte själv har depressioner hela tiden – ja, gör du dumma placeringar och går och hänger läpp för dem, då tror jag att partnern... Det beror på hur du tar det där med ekonomin själv, vad? Personligen. Liksom, är du något så när försiktig, så överlever du...

Och även om en investor kan tyckas försörjd på livstid, så är ingenting helt säkert. En risk, som alltid finns för en investor och som kan konkretiseras till ett hot om familjesplittring, är om

Sverige går i konkurs. Blir kommunistiskt, kan vi säga, och helt plötsligt allt jag äger och har i Sverige ingår i staten, vad? Men är jag då levnadsglad och vi kan hitta på roliga grejer, så tror jag att vi mår ändå, vad? Så att ekonomin – det är därför den kommer i näst sista hand.

Vi ser här, hur detta att vara en investor i sig också kan bli till ett hot och, på samma sätt som när det gäller risk, så riktar hotet sig mot den personliga existensen, det slags person man tycker att man vill eller bör vara. Resonemanget tyder på att det involverar påfrestningar att handha stora kapital, man löper kontinuerlig risk att misslyckas med placeringar och satsningar av skilda slag, och detta ser man uppenbarligen mycket allvarligt på. I sista hand löper man alltid risk att förlora sitt kapital, basen för livsformen.

Kris

Också investorerna räknar med både yttre och inre kriser, och här finns också helt klart föreställningen om att kriser kan vara utvecklande och konstruktiva. Man associerar genomgående till flera olika typer av kriser, som man benämner i ganska generella termer: ”livskris”, ”personlig kris”, ”ekonomisk kris”, ”företagskris” och ”arbetskris”. Flera av dessa krisangivelser kan se ut som att de gäller omvärldsförhållanden; det är emellertid kriser på individnivån man främst har i åtanke. Det visar sig gälla även ”den ekonomiska krisen i Sverige”, som också kommer upp – gränsen mellan individuell och samhällelig ekonomi är mera diffus för just investorer än för människor som lever andra livsformer.

För investorer finns grundläggande en krispotential omkring placeringen av kapitalet (vilket ju också upplevs starkt riskfyllt), och detta är också vad deras kommentarer till största delen handlar om:

Självklart aktieplaceringarna – nej, det är det faktiskt inte /någon kris/, för där går jag inte för långt. Men om jag gjorde som en del gör, skulle det kunna vara det.

Investorer utvecklar egentligen inte krisbegreppet särskilt mycket utöver sådana mera allmänna anmärkningar, med ett undantag: den ovan citerade investör som genomgått en skilsmässa som han upplevde som mycket traumatisk. Han har uppgivit ”livskris” och ”arbetskris”; i båda fallen handlar det om individuella kriser men medan livskrisen är negativ och väger tungt, så är arbetskrisen snarast positiv:

Du kan ha en livskris; när du själv liksom plötsligt får en psykisk narkos, när du tappar allting, hej och hå, och den kan ju bero på det andra som jag nämnt tidigare, familjekris eller ekonomisk kris. – Personlig kris, den är ju tung. Mår man inte bra själv, det är det största i livet som kan beröra en – arbetet är ju bara utmanande.

Med arbetskris (som enligt investorerens synsätt inte behöver ha något med ekonomi att göra) menar han när det kör ihop sig på ett eller annat sätt i själva genomförandet av olika arbetsuppgifter – han använder här begreppet kaos. Men detta slags kriser tycker han alltså, till skillnad från livskriser, är stimulerande: ”Allt sådant här ger ju livserfarenhet, man blir bara starkare än när man går in.”

I hans fall hänger dessa uttalanden ihop med skilsmässan och familjens betydelse i investorslivsformen. Vi rör oss alltså med en kombination av personliga och livsformsrelaterade erfarenheter, men de senare är nog så avgörande i sammanhanget och utsäger en hel del om förhållandena i investorslivsformen. Bakom familjekrisen finns i det här fallet kriser som uppstår ur den grundläggande investörpraktiken – det denne investör kallar ”ekonomin” – och han talar återigen (liksom i anslutning till hotbegreppet) om det förhållningssätt han själv har tillägnat sig för att om möjligt undvika nya kriser. Detta går alltså ut på att i första hand se till att man själv som person behåller form och balans, och att se sina ekonomiska förhållanden som mer sekundära; man får inte låta sig överväldigas av dem – detta framstår alltmer som en investorspecifik problematik. Klarar man detta ökar i sin tur möjligheterna att behålla familjen som han ser som avgörande för sin livskvalitet. Det här förhållningssättet handlar om hur ”man bryr sig” (man skall alltså inte ”bry sig” för mycket), och att han själv kan ha ett sådant förhållningssätt tror han kan ha att göra med att

man inte har arbetat ihop sitt kapital, kanske. Tror det är värre för den människa som går genom livet och jobbar, bränner två äktenskap, och

jobbar dygnet runt och så då får ihop... och så tvivlar han och så försvinner det där. Det måste vara deras kris!

Som synes är de intervjuade investorernas risk-, hot- och krisförståelser i stora delar relaterade till kapitalplaceringen, medlet i investorspraktiken. Säkerhetsbegreppet utgör härvidlag inget undantag.

Säkerhet

Som vi sett, så tycks investorns livsform, hur ”säker” denna position än kan te sig utifrån sett, ändå involvera alldeles bestämda risker, hot och kriser. Först och främst finns alltid risken att misslyckas i sin investorspraktik (göra dåliga placeringar), och även om detta inte behöver medföra inskränkningar i de omedelbara levnadsförhållandena, så är det av allt att döma ingenting man som investor kan ta lätt på. Dessutom får de omfattande materiella resurserna det faktum, att allt inte kan köpas för pengar, att framstå i särskilt tydlig relief. Materiell bekymmerslöshet tenderar också att i sig konstituera existentiella risker av skilda slag. Och ytterst är risken och hotet att förlora kapitalet, basen för livsformen och den person man är eller vill vara, alltid närvarande

Mot den bakgrunden, vad är säkerhet för investorer? Det ser ut som om en mycket viktig del i denna handlar om att kunna utveckla rätt *strategier* för investeringspraktiken. En av investorerna säger att han alltid har sina tillgångar placerade i både aktier och bankböcker, därför att han tycker om att

kunna göra något blixtnabbt. Har du bara aktier kan du inte göra det, för då kan du förlora stora pengar. Men om du alltid har, till exempel, en miljon på din bankbok, då kan du alltid klara dig som du vill.

Andra investorer uttrycker – i princip om inte i sak – något liknande, till exempel: ”Det gäller att se om sitt eget hus”, ”det är viktigt att vara välplanerad”, ”man måste ha två situationer att stå på”. En av dem menar att det är familjen, ekonomin och arbetet som *är* säkerhet, men för att nå dit, för att verkligen kunna säkra detta, krävs det just strategi. Man måste

ha dubbla planer i sin livstillvaro – att inte tro att den ena linjen alltid går bra, utan du måste ha en reservplan, vad? Plan A och plan B, liksom, hela livet går ut på det. Du skall alltid ha två vägar att kunna gå, vad? Så att du klarar dig.

Han talar också om detta som ”att ha en utstakad reträttväg”. Han menar att ekonomin nog är själva grunden för säkerhet, men säger samtidigt att ”varför jag inte tar familjen här, är ju för att det är något du inte styr själv, vad?”. Här ändrar han sig också och understryker att det skall vara

äktenskapet, inte familj – ”familj är fel”. Vi får här åter en indikation på familjen/äktenskapets betydelse i investorslivsformen.

Vidare har vi tidigare noterat att en uppsplittring mellan arbete och ekonomi tycks vara karakteristisk för livsformen; det ser ut som om ekonomi representerar de materiella aspekterna av tillvaron, medan arbete snarare har innebörden av en socio-existentiell nödvändighet. Ett uttryck för detta finner vi också i bland annat nedanstående citat om arbetets betydelse. Den citerade investorn har, utifrån sitt eget livsformsperspektiv, svårt att se arbetets innebörd i andra livsformer. Samtidigt medför den dominerande betydelsen av termen ”arbete” att han rent språkligt får problem med att formulera den förståelse han själv representerar:

Och arbete, det är ju – det behöver ju inte vara det här *arbetet* att arbeta, att du alltid skall ha ett arbete, vad? Det är upp till dig själv. Det är ju så många människor, som man ser nu – liksom bara för att de inte har något jobb, så går de halva året och har inget jobb, gör inget åt sin egen situation. Men utbilda dig då på någonting, så du har två arbeten, då! Det är ju det det handlar om, det är ju det som erbjuds – som svensken inte har förstått, inte än, vad?

Det är alltså i syfte att hantera risker och hot i samband med sådana investorspecifika betydelser av familj, ekonomi och arbete, som man måste vara välplanerad och alltid ha en reservplan. Någon säger att han hela tiden ”kör det spelet”. Det ser således ut att finnas investorspecifika förståelser också av begreppet säkerhet.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis pekar resultaten på att det finns livsformsspecifika och negativa riskförståelser i investorns livsform, som är kopplade till livsformens medelsfär; dels till förvaltandet och placeringen av kapitalet, dels till den existentiella problematik som det uppenbarligen kan innebära att ha mycket omfattande resurser. Dessa risker ser emellertid samtidigt ut att ha en positiv sida, så tillvida som man kan vara en framgångsrik investör, och det är något som ligger i livsformens mål. Det är emellertid oklart vad ”en framgångsrik investör” närmare bestämt inbegriper; målmedelrelationerna i investorslivsformen är fortfarande relativt ospecificerade, och vi avstår därför här från att ytterligare kommentera detta. I den fortsatta genomgången av livsformer kommer vi dock att tydligt se, att målmedelstrukturen i de olika livsformerna är av stor betydelse för konstruktionen av negativ respektive positiv risk.

Vi kan också notera ett par inslag i investortintervjuerna, som skulle visa sig känneteckna intervjupersonerna med manlig livsform och skilja dem från de intervjuade med kvinnlig livsform. Dessa består i att riskdiskursen å ena

sidan är starkt inriktad på förvärvsliv och ekonomi,¹⁸ och att den å andra sidan till helt övervägande del handlar om risk, hot, kris och säkerhet för ”mig själv”; där finns få exempel på resonemang om risker för andra, och i all synnerhet inga associationer till personligt ansvar när det gäller andras säkerhet. Det förefaller rimligt att hänföra dessa hållningar till den kärleksform som ingår i livsformen.

Arbetarlivsformen

Arbetarlivsformen är, trots att många kvinnor har samma arbetsform, en manlig livsform. Arbetarlivsformen kombinerar de bemyndigades kärleksform med det traditionella lönearbetets arbetsform. Livsformens praktik har fyra bestämmande egenskaper: ett första kriterium på praktiken är att man inte själv äger några produktionsmedel. Ett andra kriterium är att man säljer rätten att kontrollera och använda sin arbetskraft under en viss period, normalt åtta timmar om dagen fem dagar i veckan. Den som köper denna rätt – arbetsgivaren – har ansvaret för hur arbetskraften används, det vill säga vad arbetaren skall göra. Ett tredje kriterium är att priset för att disponera arbetskraften, alltså lönen, bestäms enligt ett avtal mellan arbetsmarknadens parter. Enkelt uttryckt gäller regeln en bestämd arbetstid mot en bestämd lön. Ett fjärde kriterium består i att positionen är underordnad i arbetsorganisationens hierarki och att denna del av arbetsmarknaden inte innehåller några karriärvägar. Man kan visserligen byta arbete, till exempel från ett tyngre till ett lättare, eller från ett sämre betalt till ett bättre betalt, men detta innebär inte avancemang i någon karriärstege.

Det traditionella lönearbetet är på detta sätt skilt såväl i tiden som till hela sin inre sammansättning och beskaffenhet från alla andra aktiviteter och sammanhang, och arbetarlivsformens begreppsvärld kännetecknas på motsvarande sätt av en åtskillnad mellan två sfärer som framstår som helt separata: lönearbetet och resten av livet, det vill säga fritiden. I livsformens ideologi finns en skarp kontrast mellan ”arbete” och ”ickearbete”. Det man gör åt andra (lönearbetet) blir arbete, det man gör för egen (vilket kan inkludera familjens) del blir ickearbete eller fritid – tid fri från arbete. Arbetet blir medlens, pliktens och den yttre nödvändighetens sfär; fritiden blir målens, frihetens och den inre tillfredsställelsens sfär. Några intervjuer får illustrera:

Främsta skälet till att jag förvärvsarbetar är att man måste ha mat på bordet, så det är ju pengar. Man kan säga att det är pengar som är största moroten där.

¹⁸ Diskussionerna om äktenskapets betydelse i investortintervjuerna kan tyckas motsäga detta. Men det bör observeras att det primärt är just ”äktenskapet” som institution och medel i investorspraktiken det gäller – inte familjen i betydelsen närstående människor, som fallet är i de kvinnliga livsformerna.

Jag arbetar så att jag kan försörja mig. Det skulle inte vara helt fel med mer fritid. Då skulle jag rensa i rabatten, gå ut med hunden och läsa någon bok.

Detta hindrar nu inte att man kan trivas på arbetet, tycka om sina arbetsuppgifter, vara duktig och engagerad och så vidare, men det finns en gräns för hur mycket arbetet får inkräkta på det övriga livet:

Det främsta skälet till att arbeta är väl att tjäna pengar, och för att jag trivs med att jobba, tycker att det är skönt att jobba och göra rätt för sig. (...) Men jag skulle vilja ha några /fria/ timmar mer, lite mer nöjen och fritid.

Arbetarens arbete är alltså i grunden ett medel för att uppnå mål som kan vara av många skilda slag, men som alltid ligger i fritiden; i arbetarlivsformen förverkligas det goda livet på fritiden, men i vilken form detta sker är en öppen fråga. Det ligger i den kärleksform som ingår i livsformen att arbetaren kan välja vad han vill ägna sig åt på sin "fria" tid – han är bemyndigad. En viktig skillnad, som bland annat påverkar riskuppfattningarna, finns mellan de arbetare som har fritidsmål inom, respektive utanför hem och familj. Detta får också avgörande konsekvenser för den kvinna arbetaren sammanlever med.

Risk

De intervjuade arbetarna menar, i likhet med alla andra intervjupersoner, att risk kännetecknas av ofrånkomlighet och oförutsägbarhet, och även om man ger exempel på positiv risk, så är det negativ – och vad vi fortsättningsvis skall tala om som "ofrivillig" eller "okontrollerbar" risk – man betonar. I arbetarlivsformen är sådana risker mycket förknippade med arbete och ekonomi, särskilt de risker som framstår som mest betydelsefulla. Här är det dock inte investorns skilda arbets- och ekonomibegrepp som gäller. Här handlar arbete och ekonomi om en och samma sak: det är otvetydigt en fråga om pengar, om medel till ett så bra liv som möjligt utanför arbetet. Och eftersom marginalerna många gånger är knappa, så behövs det ibland inte så mycket för att problemen skall vara ett faktum. En av arbetarna har bland sina viktigaste riskord "ekonomi" och "att något går sönder". Han säger :

Man måste ju leva. Pengar är ju mat, bostad, kläder. Har man inte pengar, så – det är en väldigt stor risk att bli utan det. Något går sönder – att bilen går sönder till exempel. Det är skit. Det är en risk man har, eftersom man har grejer. Någoting man har behov av och det kostar pengar. Det går tillbaka till ekonomin.

Eftersom det är arbetet som ger de nödvändiga medlen, så är "arbetslöshet" ett annat mycket framträdande riskbegrepp i arbetarlivsformen. Många talar om den alltid närvarande risken för arbetslöshet och om hur jobbigt det

måste kännas att bli arbetslös. Några har erfarenhet av det och ett par är också arbetslösa vid intervjutillfället. Här får vi också exempel på hur arbetet-medlet, när det riskeras på detta avgörande sätt, kan bli så centralt i tillvaron att det nästan intar en målposition. En av arbetarna är utbildad byggnadssnickare men just nu arbetslös. Han har deltagit i arbetsmarknadsåtgärder och gått vidareutbildningskurser i kompetenshöjande syfte, men trots detta har han endast lyckats få en kortvarig anställning som nu är slut. Det är han som – innan vi ens har hunnit ge hela förklaringen till riskfrågorna – avbryter och säger: ”Ja, vad ska man säga då? Slut på A-kassan och – ja, vad finns det mer? Långtidsarbetslöshet.”

Denne arbetare har emellertid fritidsmål i familjen, och han tvekar om graderingen av olika risker:

Om jag tänker på det här med risk, så måste jag ju – så skyddar jag ju familjen först. Om det skulle hända något. Långtidsarbetslöshet – man dör ju inte av det, om jag säger, men... Men det här med risk, det låter ju farligt det, liksom, det är ju krig eller något sådant där. Då blir det familjen först. Nu har jag ju satt en tvåa där /på långtidsarbetslöshet/, men det är väl för att man inte vill hamna i ekonomisk knipa och då blir det en tvåa där. Men egentligen – det är ju ingen... Det är en risk att bli arbetslös, då, men... Risk, det betyder ju mycket, det. Det är en risk att gå över en smal planka över älven, det är en jävla risk. Jag blandar ihop begreppen lite.

Han har också börjat fundera på om han kanske måste ta lån och gå en längre utbildning för att få arbete igen; till långtidsarbetslöshet och slut på A-kassan lägger han därför ”utbildning”, som han rangordnar som en lika stor risk. Detta är ytterligare ett uttryck för hans arbetarlivsform. I flera andra livsformer, särskilt karriärens, förbinds utbildning knappast med risk i den uttalat negativa bemärkelse det är fråga om i hans fall, det vill säga oförutsebarhet, osäkerhet, vågspel. I andra livsformer står utbildning för sådant som utveckling, omväxling, chans, satsning och investering för senare utdelning; ”kunskap”, ”kunnig” och liknande ord representerar dessutom för många just säkerhet. Men i arbetarlivsformen ter det sig ofta som ett synnerligen tveksamt – och ibland ekonomiskt kostsamt – medel till ett bra liv.

Bland de arbetare som har fritidsmål inom hem och familj finner vi alltså, som i citatet ovan, riskupplevelser omkring sådant som ”familjens välgång”, ”barnens hälsa och väl”, och liknande. Men sammantaget förekommer det ändå ganska få riskupplevelser i förbindelse med hem och familj bland arbetarna. Utöver riskerna för arbetslöshet och ekonomiska svårigheter är arbetarnas dominerande riskupplevelser kopplade till förhållanden på själva arbetsplatsen och i anslutning till arbetet. De personliga vardagliga erfarenheterna spelar stor roll. En elektriker menar till exempel att:

På en arbetsplats kan det vara rätt så farligt. Nu har vi ingen ström på, men det är höjder och vingliga ställningar och så. Och så kör de maskiner kors och tvärs där.

En man som är fastighetsskötare säger:

När man har jouren – det låter kanske lite löjligt, men när man har jouren så – när det går larm, så är det explosionsrisker och brandrisker med. Och vi skall gå in där och det har smällt flera gånger. Brand-explosioner och rökgasexplosioner och sådant när lokalerna är i brand. Det var det första jag tänkte på, faktiskt.

Hans arbete innebär också att han kör bil ganska mycket, och även detta tar han upp som en risk:

Jag tänkte på att jag reser mycket – stolligt folk som är ute ibland, och de kör fort och man kör inte hundraprocentigt en annan heller, alla gånger. Det var också bland det första jag kom att tänka på, bilkörning. Det är så mycket folk; en annan vet ungefär att man klarar av situationen men det är klart: runtomkring då, så vet man inte vad folk hittar på.

Intervjupersonerna med arbetarlivsform talar egentligen inte explicit om positiv risk, med ett undantag. Det är en man som menar att risk bland annat får honom att tänka på ”äventyr”, och han säger:

Ja, till exempel har jag varit glad i att vara ute och paddla, och gått ut med ryggsäck och allt sådant där. Det är lite äventyr över det, och det är en risk också många gånger när man är ute. Det kan bli risker utav det, men det är ju positivt – det är ju positiva risker i stället. Man måste ha sådana adrenalinkickar.

Det står dock klart att det finns fler bland de intervjuade arbetarna som räknar med positiv risk. Samtidigt framgår det att detta slags risk, precis som i citatet ovan, tenderar att förknippas med fritidsaktiviteter och fritidsintressen, med livsformens målsfär. En av arbetarna är sportflygare på fritiden. I samband med att vi diskuterar risk konstaterar han att:

Man måste ha tur också. Det hade jag i påskas. Det var en motor som skar i ett flygplan, men det var is på sjön, så det gick ju bra. Det var lite svettigt ett tag.

Han tar emellertid inte upp något om flygning, när han direkt skall ange vad han tänker på i samband med begreppet risk. Det vi här stöter på är en tendens, som kom att visa sig vara livsformsövergripande. Den kan formuleras så, att risker i livsformens medelsfär tenderar att dels uppfattas som sådana, dels framstå som negativa och ickeacceptabla. Risker i livsformens målsfär,

däremot, tenderar att antingen inte uppfattas som ”riktiga risker”, eller så upplevs de som positiva – det man har att vinna överväger – och accepteras därmed. Detta kan också beskrivas som skillnaden mellan ofrivilliga och frivilliga risker, eller som skillnaden mellan upplevt okontrollerbara respektive upplevt kontrollerbara risker – något som vi tog upp i inledningskapitlet. Arbetarlivsformen är den livsform där vi finner den allra skarpaste tudelningen mellan medel och mål (i denna livsform mellan arbete och fritid), vilket får detta förhållande att framstå i särskilt tydlig relief, men som kommer att framgå är tendensen densamma i alla de undersökta livsformerna.

Intervjuerna med arbetarna visar också tydligt på ytterligare en tendens som är genomgående, oberoende av livsform. Upplevelser av risk (liksom av hot, kris och säkerhet) gäller i hög grad vardagliga och näraliggande – vilket ofta, men inte alltid, är liktydigt med småskaliga – förhållanden, och endast i mindre utsträckning samhällseliga och mera storskaliga företeelser. Detta är emellertid vad vi bör förvänta oss; det är i vardagen som det goda livet löpande måste säkras. Poängen är, att eftersom livsformerna är kvalitativt skilda, så är också det vardagliga och näraliggande mycket olika saker i olika livsformer. Som vi skall se, så antar det ibland skepnader där det nästan inte går att känna igen som sådant.

Hot

Eftersom hot kännetecknas av att vara negativa konkretiserade risker, är det logiskt att riskorden ekonomi och arbetslöshet återkommer i arbetarlivsformen när det gäller hot. Detta är också genomgående de hot som upplevs mest betydelsefulla:

Om man har dålig ekonomi – ja, det är ju ett hot mot att man vill leva och allt sådant där. Men jag ser det inte som ett hot eftersom vi har sådant bra skyddsnät. Och alla bidragen vi får – alla bidragen! Fast det är klart, att de kan ju bli indragna, de också. *Det* är ett ekonomiskt hot. Man klarar sig inte. Man kan inte överleva. De här världshoten, det ser jag bara som blaha blaha. Det är fruktansvärt långt borta. Ryssland kommer hit och tar oss – stor risk!

En av männen som är arbetslös vid intervjutillfället är också helt entydig beträffande vad han ser som det främsta hotet. Här är det ”långtidsarbetslöshet, ingen A-kassa” som är viktigast och därefter kommer ”ekonomin”:

Det är ju arbetslösheten, det. Trasiga kärnkraftverk, det är väl här också, men mest är det ju det forna öst. Där de har en motvikt på taket, vad, till exempel. När det sjunker, så flyttar de den där. Det är sanning, alltså! – Men det där tänker man inte så mycket på, faktiskt, utan det är ju – det är det här, egentligen, som man tänker på mest, utbildning och... Ja, man tänker väl på sig själv.

Starka hotupplevelser omkring ekonomi och arbete är således utmärkande för arbetarna i undersökningen. Dessa anger emellertid också ett antal hotupplevelser som de delar med många andra av de intervjuade. Det gäller sjukdom, och det gäller våld och kriminalitet. En av de arbetare som har fritidsmål i hem och familj talar om att "familjen kan bli hotad på gatan och dylikt"; den man som är fastighetsskötare tar upp våld och hot under arbetstid, speciellt jourtid, och våld och bråk när man är ute en kväll:

Man har ju hört om sådana som har råkat ut för sådant, kanske inte direkt våld men hot. I fastigheterna. De kommer kanske från krogen och är fulla, när man är där. Det kanske skall bytas något lås, eller man skall låsa upp – någon vill komma in, någon som är full, och man skall alltid be om legitimation och då kan de bli otrevliga och börja tjafsas. Om någon skulle få för sig att bråka med en när man är på krogen, om man är lite full, och så finns det alltid någon annan som är full och så skall någon bråka med en. Jag vet inte om jag ser några mer hot, jag känner mig inte så hotad. Det beror på vad man menar. Det finns ju krigshot, men det är kanske inte så mycket i dag.

Hot är annars det begrepp som allmänt taget förbinds mest med omvärldsförhållanden, och det ser ut att gälla även människor med arbetarlivsform. Flera av arbetarna nämner sådana storskaliga företeelser som många andra intervjupersoner också har förknippat med just hotbegreppet, till exempel "krig", "miljöförstöring" och "trasiga kärnkraftverk". Detta är också vad vi bör förvänta oss, givet att hot är konkretiserade negativa risker, och negativa risker är ofrivilliga och okontrollerbara: fenomen som krig och miljöförstöring får antas framstå som särskilt ofrivilliga och okontrollerbara – det kan för övrigt gälla också gatuvåld och liknande som många tar upp. Vi ser emellertid samtidigt, att det är när hoten – i exemplen en eventuell nedrustning av socialförsäkringssystemet samt arbetslöshet – når in i den vardagliga personliga sfären som de får sin betydelse. Och även om arbetarna nämner de "stora" hoten, så framhåller de också att de inte tycker att dessa är så viktiga.

Kris

Arbetarna i undersökningen ser ut att dela den generella uppfattningen att begreppet kris representerar utlöst hot och kaos. De avviker emellertid från den övergripande tendensen så tillvida, att ingen av dem har angivit några exempel på positiv kris. Det är heller ingen som vill förbinda kris med personlig eller inre kris, men de är medvetna om kopplingen. En av dem säger till exempel: "Kris – det är för damer, det här. Som går i psykoterapi och grejer..."

De kriser som nämns handlar om konkreta tillstånd i den omedelbara vardagen, inte minst materiella. Arbetarnas uppfattning om vad som skulle vara en kris är helt i överensstämmelse med att kriser är realiserade hot: det är

ekonomisk knapphet och arbetslöshet som kommer igen som högt rankade exempel på kriser:

Ekonomisk kris – det skulle kunna vara om man till exempel av någon anledning inte hade möjlighet att bo kvar. Då skulle jag uppleva det som en stor kris – få ge sig iväg, kanske, till en mindre lägenhet, sämre bostadsområde.

Det är ju det här med ekonomin igen. Inget jobb, ingen A-kassa trots studieskulder. Då är det ju kris. Jag har inte tagit några studielån än, men det gäller liksom att bestämma sig för någonting också. Jag har ju större valmöjligheter om jag får ett bättre betyg här nu då.

Annat som tas upp här är familjekriser såsom skilsmässa och svåra sjukdomar eller olyckor inom familjen. Detta är dock en livsformsövergripande tendens; i de manliga livsformerna är det genomgående att det är just i anslutning till begreppet kris som familjen ibland omnämns, och då med tanke på kriser som de nämnda.

Även när det gäller krisbegreppet finns en uttrycklig betoning av att det är de omedelbara vardagsförhållandena som spelar roll. En av de intervjuade nämner den kris det skulle innebära om miljön blev förstörd, men i övrigt är det, återigen, snarare fråga om att man markerar avståndstagande från ”stora” kriser:

I tidningarna har de kris om ekonomi för det mesta – och sådant. Jag tänker aldrig så där.

Kriser – de kriser man kan ha det är ekonomiska kriser och familjekriser, som är tvungna att lösas. Vänner, kompisar – ja, man måste lösa de kriserna också. Och går det inte, är det ingen kris längre, det är ett fullbordat faktum. Världskriserna bryr jag mig inte så mycket om. De får lösa sig själva.

Endast vid ett tillfälle diskuteras samhällsekonomisk kris och dess möjliga betydelse för arbetslösheten och privatekonomin.

Säkerhet

Att säkerhet är motsatsen till hot bekräftas också av arbetarna i undersökningen. Som vi såg, är hot i stor utsträckning konkretiserade negativa risker i arbetarlivsformens medelsfär, och som de främsta hoten framstår därmed arbetslöshet och/eller annat som försämrar den privatekonomiska eller över huvud taget privata materiella situationen. Arbetarnas resonemang om säkerhet är en direkt avspegling av detta. Den arbetslöse byggnadssnickare som tidigare citerats slår fast, att säkerhet i första hand handlar om att ha ett

tryggt arbete, och: ”Tryggt arbete och det – det innefattar familjen.” Han tycker även att rättssäkerhet, trafikmiljö och försvarsmakt är aspekter av säkerhet. Men under hela intervjun är det ordet ”arbete” han stryker under med tjocka streck.

En annan av arbetarna, som har varit arbetslös omväxlande med ett antal korta anställningar, talar om osäkerheten beträffande

hur länge man får hålla på. Det är ju andra som bestämmer det hela tiden. Det är väldigt osäkert det här med korta jobb, behövs nästan ingenting för att inte få något mer jobb. En del krusar rätt mycket då.

En av männen menar att säkerhet i mycket handlar om att sköta om det man har. Han utvecklar detta med ekonomins avgörande betydelse på följande sätt:

Ja, sköta om de grejerna man har, låsa in det man är rädd om och sköta om. Det är det man tänker på först egentligen, att man är rädd om det som är dyrbart. Försäkringar är också en ekonomisk säkerhet. Ekonomin kommer in överallt. Pengar är med överallt. Har man inte pengar kan man inte köpa sig mat, därför är det en säkerhet. Då /om man inte har pengar/ kan man inte köpa sig försäkringar heller, och då har man ingenting att låsa in heller – om man alltså inte har några pengar, så man kan handla någonting. Då kan man inte sköta om det man skulle sköta om heller; man kan inte sköta om ett par skor om man inte har råd att köpa några.

Vad som i övrigt nämns såsom säkerhet är också direkt kopplat till det som i övrigt upplevs såsom hot, nämligen faror på arbetsplatsen och våld i största allmänhet. Säkerhet är att ”vara försiktig i jobbet”, och att ”vara försiktig i trafiken”. Man kan också försöka ordna så att man får ”bo på ett lugnt och bra område”. Dessutom kan man

undvika våld och bråk. Om man ser något tjafs eller bråk, så kan man hellre gå därifrån i så fall, än att blanda sig i om man inte måste. Om det är någon som man känner som råkar ut för det, så kan man försöka medla i det. Annars är det bättre att hålla sig i väg.

Förutom att vi återigen kan konstatera fokuseringen på det omedelbara och näralliggande, kan vi också notera att inget av det som tas upp som säkerhet har någon koppling till det – för dessa intervjupersoner positiva – risktagande som de av allt att döma själva ägnar sig åt på fritiden, det vill säga i livsformens målsfär. Detta är en följd av att det ju framför allt är sådant som framstår som hot som aktualiserar behov av säkerhet, och positiv risk kan inte te sig som ett hot.

Sammanfattning

Om vi sammanfattar det livsformsspecifika i arbetarnas förståelser av risk och därtill relaterade begrepp, kännetecknas de negativa associationerna av en stark fokusering på näraliggande förhållanden och här särskilt arbetet – livsformens medel för att säkra ett gott liv på fritiden. Man framhåller risk och hot och kris i form av arbetslöshet. Mera precist gäller emellertid upplevelserna den privatekonomiska och materiella situationen allmänt taget, och man ger också flera exempel på andra omständigheter som kan medföra materiella försämringar och/eller ekonomisk knapphet. I tillägg nämns ett antal risker som har med arbetets utförande att göra.

Arbetarna diskuterar, med ett enda undantag, inte explicit någon positiv dimension hos begreppet risk. Det framgår dock att de tar risker på fritiden, men också att dessa risker – som alltså är lokaliserade i livsformens målsfär – framstår som positiva och acceptabla eller som att de inte är några egentliga risker.

Riskdiskursen handlar till helt övervägande del om sådant som kan drabba den egna personen; arbetare med fritidsmål i hem och familj uppger emellertid riskupplevelser även på detta område.

Karriärens livsform

I karriärens livsform är de bemyndigades kärleksform kombinerad med den arbetsform vi kan kalla karriärarbete. Denna arbetsform är också lönearbete, men av en helt annan typ än det traditionella. Karriärpraktiken kännetecknas av att det man säljer på arbetsmarknaden inte i första hand är tid, utan specifika personliga kunskaper och kompetens – ett slags personlig unicitet. Det kan till exempel gälla sådant som att sköta funktioner som marknadsföring, produktutveckling, chefsskap eller forskning. Arbetsmarknaden är också strukturerad på ett sådant sätt att det finns mer eller mindre färdiga karriärstegar att klättra i; man börjar långt ned på stegen och genom att visa duglighet och engagemang, skaffa sig formella meriter med mera kan man successivt avancera. Det handlar om att utveckla en konkurrenskraftig personlig unicitet.

I livsformens ideologi ligger livets mål i arbetet, medan fritiden mera framstår som ett medel för att nå mål i arbetet. Här ligger ingen idé – som i arbetarlivsformens ideologi – om att man inte skall tänka på arbetsuppgifter efter ett visst klockslag, eller att det man gör utanför normal arbetstid inte skulle ha någon betydelse för arbetet. Den viktiga distinktionen i karriärens livsform går nämligen mellan rutinarbete och engagerande arbete. Ju högre upp i hierarkin man kommer, desto mer engagerande arbete får man – arbetet blir något att ”ta tag i”, att ansvara för, att utveckla och utvecklas i. Jobb som finns längre ned på stegen – för att inte tala om dem som finns i arbetarlivsformen – kräver mycket mindre av ansvar och engagemang; de präglas istället av rutin.

Denna indelning motsvarar den mellan arbete och fritid i arbetarlivsformens ideologi. Där går den stora delningen mellan två sfärer i livet – arbetstid och fritid; här dras den *inom* arbetet – mellan rutinarbete och engagerande arbete. Livets mål blir inte bara ett engagerande arbete, utan allt mer engagerande arbeten; ett gott liv i karriärens livsform innebär att man ständigt utvecklar sin personliga unicitet i och genom arbetet, något som i regel också kräver att man byter arbetsuppgifter och arbetsplatser. De karriärarbetandes uppfattning om varför de arbetar står i skarp kontrast till arbetarnas:

Främsta skälet till att jag arbetar är för att använda mitt huvud och min kunskap. Jag tror att det är för att man känner att man skapar någonting också. (...) Om du tittar tillbaka lite, så tror jag du kommer att se att jag har varit ungefär sju år per ställe. Det tar fem år då jag tycker det är intressant. Då kan jag, om jag är ledare, få det som jag vill. Sedan tar det två år att fila lite grann på det hela. Då börjar det krypa i kroppen, ointresset. Du kan inte göra mer, företaget kan inte ta mer utav dig – du har inte mer att ge och företaget kan inte ge dig något mer. Då är det ointressant för bägge parter.

Det är inte pengarna som driver mig. (...) Jag har kommit så pass långt att jag gör det som jag vill, det som är intressant, och det är intresset som tar överhanden. Det är mycket ideellt arbete. Det är intresset som driver mig.

I denna livsform ställs alltså även fritiden i arbetets tjänst. Det kan till exempel ske genom studier som ger kvalifikationer för högre poster, det kan ske genom att man arbetar även på ”fritiden”, eller det kan ske genom representation hemma eller ute. Därför är också representativitet och respektabilitet viktiga. Hela livsstilen har betydelse för möjligheterna till karriär. Man bör ha rätt bostad, rätt bilmärke, rätt klädsnitt, rätt umgänge, rätta fritidsintressen och rätt familj. Vid behov måste delar av fritiden också kunna användas för rekreation, men denna har alltså inte i första hand, som i arbetarlivsformen, ett egenvärde. Här handlar det i stället om att ”fylla på batterierna”, så att man kan komma tillbaka till arbetet med nytt engagemang för dess uppgifter.

Karriärmannens hela tillvaro är således uppbyggd omkring arbetet och satsningarna kan knappast bli för stora. Men eftersom karriärlivsformen bygger på de bemyndigades kärleksform har karriär mannen här tillgång till en bekräftande livsform, representationshustruns (denna beskrivs senare). Representationshustrun hjälper till med att å ena sidan producera sådant som behövs för mannens karriär, till exempel representativitet, och å andra sidan avlägsna sådant som kan skada eller störa den. Till skillnad från husmodern ger detta henne ett visst inflytande över den inkomst, det vill säga mannens, som utgör hennes egen försörjning. Vi skall återkomma till detta i nästa kapitel.

Risk

Riskuppfattningarna i karriärlivsformen skiljer sig mycket från dem i arbetarlivsformen. Det är särskilt två drag i de karriärarbetandes riskdiskurser som frapperar: dels det abstrakta sätt, på vilket man diskuterar risk – man analyserar själva begreppet snarare än man ger exempel på konkreta risker – dels betoningen av att risk kan vara såväl negativ som positiv, och att det är viktigt att inte förbise den positiva potentialen. Det är framför allt i denna livsform som riskbegreppets övergripande innebörd av ofrånkomlighet och oförutsägbarhet tolkas som chans, utmaning och möjlighet; det är också endast här vi finner exempel på personer som diskuterar risk som uteslutande något positivt.

Detta slags riskuppfattningar är emellertid förståeliga mot bakgrund av livsformsvillkoren. Målet för den som lever karriärens livsform ligger i arbetet. Det goda livet är liktydigt med att man ständigt utvecklar sin personliga unicitet i och genom arbetet, och detta sker genom att man utför alltmer kvalificerat och engagerande arbete. Det är alltså nödvändigt att anta de utmaningar som ligger i att ta på sig nya arbetsuppgifter och prova nya lösningar och så vidare – det är, med andra ord, nödvändigt att ta risker.

En av intervjupersonerna med karriärlivsform är i dagens läge investor, men han har inte ärvt sitt kapital utan byggt upp det själv. Han är uppväxt i en lantarbetarfamilj och har gått den långa vägen från hjälpmekaniker till koncernchef i ett stort företag. Numera driver han sedan en tid tillbaka en egen rörelse som företagskonsult. Hans investorspraktik, liksom hans nuvarande praktik som egen företagare, kan emellertid snarast ses som sidospår, som han kommit in på genom sitt arbetsliv. Han lever egentligen en mycket ren karriärlivsform och har så gjort större delen av livet. Denne mans associationer till risk är att det är ”ej säkert”, ”utmaning”, ”möjligheter”, ”oroande”, ”negativt” och ”nära fara” – i den ordningen. Hans resonemang omkring detta är mycket representativt också för övriga intervjupersoner med karriärlivsform:

Risk förknippar vi då med något som inte är riktigt säkert, så att säga – nära fara. Man ser risk som negativt, liksom, men jag är införstådd med att risk kan vara positivt. Vi kan ju vända på det och säga att risk medför möjligheter. Det är ju också – vad säger man? – en utmaning!

Den här intervjupersonens arbeten i olika privata företag har i stor utsträckning bestått i att förvalta och förränta andras – investorernas – kapital. Detta är en grundtyp för karriärens livsform. Han är därmed också ett slags professionell risktagare och riskexpert. Risk för honom är därför också en utmaning i dubbel bemärkelse: dels i hans egen karriärgång och dels i de bedömningar han gör för sina arbetsgivares räkning. Han måste ta risker, och därför handlar det för honom mycket om att påverka det negativa med risk så att det blir, som han säger, ”icke negativt”, och att påverka det icke säkra genom att intala sig själv att ”det inte är liksom så osäkert, risken är inte så stor”. Och detta tycker han också att han kan göra, på ett positivt sätt:

Att förändra risken, så den inte blir någon risk, utan en möjlighet, det är utmaningen i det hela. Det kan ju vara en utmaning att ett företag går omkull, då är det en utmaning att se till att det inte går omkull.

Han säger att det nästan alltid finns ekonomiska risker med företagande men också att:

Vi är ju väldigt negativa, speciellt vi svenskar (...) med att det är stor risk. – ‘Ja, ja, men då skall vi inte göra det. Det är farligt.’ Det är ofta du hör det här, vad? Vi måste ju förändra detta, vi måste förändra vårt tänkande till att bli ett positivt tänkande (...) Man skall titta på det här: Vad är den där risken, som är den där ‘nära faran’ för människor? Kan du bena upp det för dem? Men många gånger upplever man att ‘Usch, fy!’

Han tror att många människor har missat möjligheter därför att ”de har hållit sig kvar på grund av säkerheten”.

En annan av intervjupersonerna har en helt annan typ av karriärarbete. Han arbetar med utvecklingsprojekt inom offentlig sektor, och han arbetar mycket med människor. Vi skulle kanske därför kunna förvänta oss att han har en annan syn på risk, men faktum är att han i allt väsentligt tycks dela den ovan refererade uppfattningen. Han säger bland annat att det är helt nödvändigt att ta de risker som ligger i ”att ta steg till att göra något obekant”:

Risken kan vara en positiv företeelse, att våga ta de beräknade riskerna. Vi lever för mycket i en farlig trygghet, måste komma till en förändring, kunna se risk som något positivt. Jag ser det också som en uppgift i mitt förändringsarbete. Kanske kan jag göra något åt det.

Båda dessa män exemplifierar emellertid också ytterligare ett förhållande som tycks känneteckna människor med karriärlivsform: i den mån dessa talar om mer konkreta risker, så är det bland dem vi finner flest exempel på företeelser i omvärlden, särskilt företeelser på vad vi kan kalla ”systemnivå”. Arbetarnas riskupplevelser omkring den privatekonomiska situationen lyser med sin frånvaro. I stället är det genomgående sådant som ”politik”, ”samhälle”, ”miljö”, ”naturkatastrofer” och ”krig”, som diskuteras som de mest betydelsefulla konkreta riskerna. Här handlar det dock om negativa risker:

Gamla tankebanor och system är en stor samhällsrisk för mig. Vår livsstil är förknippad med en kultur som inte är långsiktigt hållbar. Vi är en produktions- och konsumtionskultur som har en rak produktionskedja där vi tömmer skafferiet för morgondagen. Vi har ett besvärligt lager på soptipp och det är en stor risk att göra på det sättet. Ändå är vi fast i de tankebanorna. Det jag ser som en allvarlig miljöförstöring, är

att grundskolan skolar barnen att tänka i samma banor. Det är min uppgift att försöka göra ett förändringsarbete.

En av karriärmännen, som är VD för en regional del av ett stort multinationellt företag, har bland sina viktigaste riskord ”politik”, ”samhälle” och ”regeringen”, som han menar ”håller på att köra landet åt helvetet”. Andra intervjupersoner med karriärlivsform talar om ”samhällsekonomin”, om att ”systemet måste fungera ekonomiskt” och om riskerna med ”arbetsbrist i samhället”.

Dessa omvärldsorienterade riskuppfattningar i karriärens livsform utgör alltså ytterligare en skillnad i förhållande till riskuppfattningarna i arbetarlivsformen, där våra intervjupersoner entydigt betonar de näraliggande angelägenheternas betydelse. Här gäller det emellertid att se, att det i båda fallen ändå rör sig om effekter av just det ”näraliggande”, effekter av vardagspraktik och vardagliga erfarenheter. De helt olika utfallen beror på att vardagspraktik och erfarenheter också är helt olika och livsformsrelaterade. Det mera abstrakta, storskaliga och svepande perspektiv vi finner hos människor som lever karriärens livsform är synsättet hos dem, vars vardagspraktik framför allt ställer krav på sådant som systemöverblick, systemanalys och omvärldskontroll; samtidigt ligger det i praktiken att den så att säga tonar ner risker av det slag som upplevs i andra livsformer, till exempel risker omkring privatekonomi eller familj. Eller annorlunda uttryckt: det som för många människor framstår som något som ”ligger långt borta”, och därför ”inte berör” (intervjupersonerna använder vanligtvis dessa uttryck), är för människor som lever karriärens livsform ofta just det som ligger nära, och som därför berör.

Vi kan också konstatera, att när det finns speciella individuella omständigheter och erfarenheter med i bilden, så intar dessa en framskjuten plats bland de mera ”överblickande” riskuppfattningarna hos de karriärarbetande. Som exempel kan nämnas den man, vars praktik medför att han mycket ofta befinner sig på resor runt om i världen. Bland hans högst rankade riskord finns ”färdmedel” och ”transport”:

Egentligen är ju allt sådant där – att du går upp på morgonen är en risk. (...) Bil, flyg, tåg, färja – transport, skriver jag. När jag sätter mig i bilen. Färdmedel kan jag skriva här, en annan. Då tänker jag på om jag åker tåg. Två tåg bränner ihop i varann. Och flyg, det ligger ju under färdmedel.

Ett annat exempel, som kan vara värt att nämna apropå de individuella förhållandenas genomslagskraft, är den karriärman, som uppgivit följande – absolut ”korrekta” men för undersökningen som sådan helt atypiska – riskassociationer: ”riskhantering”, ”försäkring”, ”vårdslöshet”, ”olycka”, ”brand”, ”stöld”, ”inbrott”, ”vattenskada”. Denne man arbetar med kommunal riskhantering.

Man kan vidare notera, att de intervjuade med ren karriärlivsform inte nämner några risker som har med hem och familj att göra. Detta skall dock inte tolkas som att denna livssfär saknar betydelse, tvärtom. Det är snarare tecken på att den fungerar på det sätt som är en förutsättning för en traditionell karriär, det vill säga som ett problemfritt medel. Här finns dock ett undantag, nämligen en man som vid tidpunkten för intervjun dels är sjuk själv, dels har svår sjukdom i familjen, vilket han tar upp som de mest betydelsefulla riskerna. Detta är återigen också uttryck för att det även i karriärens livsform, trots systemperspektivet, i grund och botten är de individuella personliga erfarenheterna som påverkar riskuppfattningarna. När det föreligger tillräckligt starka icke livsformsrelaterade erfarenheter av detta slag, har de effekter som modifierar inflytandet av de erfarenheter som görs inom ramarna för livsformspraktiken.

Gränsen mellan mål och medel är mera diffus i karriärens livsform än i arbetarlivsformen. Sammantaget kan man emellertid också när det gäller karriärens livsform skönja tendensen till att risker i livsformens medelsfär – fritiden och/eller de resurser som allmänt taget skall ställas i arbetets tjänst – uppfattas som ofrivilliga och negativa. Det gäller till exempel risker som utgår från hur ”systemet” eller ”samhället”, eller ”infrastrukturen” (som är att förstå som ett slags premisser för den karriärarbetandes utvecklingsambitioner) är beskaffade. Risker i livsformens målsfär, det vill säga i anslutning till utvecklingen av och i arbetet, framstår däremot som frivilliga och därmed positiva – som utmaning, chans, möjligheter och så vidare.

Hot

Helt i överensstämmelse med den generella tendensen, så finner våra intervjupersoner i karriärens livsform inga positiva egenskaper hos begreppet hot. Och även om hot diskuteras i tämligen allmänna ordalag, så saknas det påtagligt abstrakta draget i resonemangen omkring risk, för även i denna livsform är hot konkreta företeelser. Hot är också, på samma sätt som i övriga livsformer, i stor utsträckning en konkretisering av det som i livsformen framstår som negativa risker. Det som utmärker hot i karriärens livsform är därför att de, i likhet med riskuppfattningarna, formuleras övervägande på systemnivå.

En av männen arbetar med miljöfrågor, och han tycker att han ser de främsta hoten i ”överbelastning av naturen” och ”oförstånd och brist på förnuft i omgivningen”. En annan man talar om att ”vi människor utgör ett hot mot jorden”. Han menar också att ”olika politiker och vad de representerar kan utgöra ett hot”. Associationer till storskaliga hot som ”politik”, ”regering”, ”krig”, ”atomkraft” och ”atombomber” är återkommande bland de intervjuade som lever karriärens livsform, till exempel:

Jag skriver regeringen här med. Det kan ju vara ett hot om de inte sköter försvarsmakten. Om det skulle komma en invasion i det ordets bemärkelse, att det kommer stridsstyrkor hit. Vi har rustat ned både

flygvapnet, tanks och... vi har ingenting kvar. Det är ju bara att de skickar ett brev och säger att vi kommer och tar er.

Andra exempel på hot är ”extremistgrupperingar”, ”nazism” och ”rasism”. Det överblickande perspektivet är påtagligt även här:

I det här oförståndet så uppstår också de här extremistgrupperna, som man ser för mycket av just nu. De är för mig ett hot. Rasismen är ett hot. Det rycker undan livsutrymme för oss allihop – det finns. (...) Nej, jag har inte upplevt det på nära håll; jag är bara medveten om det.

Som framgår så är, liksom i andra livsformer, andras utövande av våld en mycket framträdande aspekt av det som upplevs som hot. Förutom ovanstående exempel nämns också ”våld mot människan”, ”fysiskt våld”, ”psykiskt våld” och ”gatuvåld”, och någon säger rätt och slätt ”våld”. Men som synes så förs även resonemangen omkring våld huvudsakligen i, om än inte abstrakta, så ändå tämligen allmänna och opersonliga ordalag; det finns ytterligt få exempel på att man nämner personliga erfarenheter eller upplevelser av hot. Det beror, precis som när det gäller de distanserade riskuppfattningarna, på att ett distanserat och i denna mening opersonligt förhållningssätt är en del av vardagspraktiken i karriärens livsform – ibland kallar vi detta förhållningssätt för professionalitet.

Samtidigt är också vardagen för en framgångsrik karriärman tämligen fri från direkta hot. När den emellertid innehåller sådana, så tas dessa upp och de rangordnas, också i likhet med personliga upplevelser av (negativ) risk, mycket högt. För de karriärarbetandes vidkommande, liksom för många andras, handlar sådana hot om sådant som ”att bli ensam”, om ”att bli dement” eller – inte minst – om ”sjukdom” i största allmänhet. Hotbegreppets innebörd av ofrivillighet och okontrollerbarhet är påtaglig.

Kris

Kris är exempel på ytterligare ett begrepp, som för intervjupersonerna med karriärlivsform framstår som att det kan vara både negativt och positivt. Det realiserade hot och det kaos som kännetecknar en kris har här en mycket tydlig innebörd av spänningar och möjlig brytpunkt, men på samma sätt som när det gäller riskbegreppet är det framför allt den positiva potentialen man framhäver. De abstrakta formuleringarna kommer också igen. En av våra karriärmän säger:

Jag är fast i det här tänkandet att kris är lika med möjlighet. Kinesiska tecknet för kris har två betydelser: kris och möjlighet. Det är samma sak.

Han talar också om att kris består i att man inte ”kan gå vidare i det invanda” och att det innebär ”förhoppning om att det ‘nya’ blir gjort”:

Kris ger mig faktiskt en signal om förhoppning. Jag är lite låst i mitt ekologiska tänkande – och nu är det kris. Men det är inte ett hot för mig, så mycket, utan det inger en möjlighet. För vi börjar bli kris-medvetna... Så det har värdet av en etta /i rangordningen av krisord/. Och jag tycker att jag kan göra något åt det, för jag håller på med utbildning och projektupplägg.

I denna livsform delar man också in kriser i yttre respektive inre – eller i varje fall mer personliga – sådana, ofta uttryckligen. En av intervjupersonerna vill till exempel definiera yttre kris som att ”det är liksom det du inte kan råda över”. Inre kris är personlig kris: ”Man har en personkris, någon har det, många har det.” Det är dock uppenbart att det framför allt är de mer personliga kriserna som är betydelsefulla. Det är också först och främst – men alltså inte uteslutande – dessa kriser som rymmer en positiv potential, och då i termer av utvecklande erfarenheter och insikter och förnyelse. Intervjupersonerna använder uttryck som ”lyckade kriser” och ”lärorika kriser”, och de förefaller allmänt taget mycket seriösa i sin uppfattning om att kriser har såväl en negativ som en positiv sida. Detta framgår särskilt klart i de fall man angivit mer konkreta exempel. En av karriärmännen har som sina viktigaste krisexempel ”tumörsjukdomar” och ”konflikter med kollegor”, och om detta säger han:

Tumörsjukdom har jag varit med om, och det tar. När det händer så tar det hårt. Man får sig en tankeställare – riktigt! Men det är också utvecklande. (...) Konflikter med kollegor – det har faktiskt varit ett spännande område; det har jag varit med om många. Tagit dem – inte det där att man flugit ihop, utan mer långdragna. Så har man tagit itu med det. Det var mycket spännande. Hemskt jobbigt när det pågick, men lärorikt. Lärdomen har varit den att det är hemskt mycket bättre efteråt.

Denna ”kristillvända” inställning passar väl ihop med en karriärideologi. Problematiken i karriärens livsform – det som måste ”lösas” om människor skall kunna leva livsformen – innebär bland annat att såväl personen som arbetet kontinuerligt måste utvecklas; detta blir till två sidor av samma sak. Och det skiljer sig mycket från förhållandena i de flesta andra livsformer. De karriärbetande uppehåller sig emellertid också en del vid yttre kriser, och här kommer systemperspektivet igen. Här handlar det om sådant som ”politik”, ”samhälle”, ”samhällsekonomin” och ”krisföretag”:

Yttre kris, menar jag, det är liksom kris – att det är kris för världsdelen. Eller det kan vara landet, som det är kris i, som det är så populärt att tala om. Vi säger ju att Sverige har varit i kris, men Sverige har inte varit i kris – vi är ju ändå ett starkt ekonomiskt land.

De yttre kriserna framstår alltså genomgående som mindre positiva och utvecklande än de personliga – de är mer ofrivilliga och okontrollerbara –

men det behöver inte alltid vara så. Uttalandet ovan om ekologisk kris är ett uttryck för detta, och för en av intervjupersonerna utgör till exempel ”krisföretag” en förutsättning för egen utveckling, eftersom det är det han ”pysslar med”.

I motsats till arbetarna är det ingen av de intervjuade karriärmännen som kopplar samman krisbegreppet och den privatekonomiska situationen. Kopplingar mellan kris och hem- och familjesfären förekommer endast i ett fall, och de kriser det därvid rör sig om – nära anhörigs död och en uppslagen förlovning – beskrivs som påfrestande, men ändå långsiktigt utvecklande.

Säkerhet

Även begreppet säkerhet diskuteras av karriärmännen i en mera övergripande och allmän betydelse, snarare än i specifika och personliga termer. Begreppet ”trygghet” återkommer emellertid här som annorstädes. En av intervjupersonerna, som egentligen inte alls uttalar sig om säkerhet för egen del utan snarare företar en mera allmän socialpsykologisk analys, slår fast:

Safety – då skriver jag som etta då ‘trygghet’, vad? När folk säger säkerhet, då tror jag att man oftast tänker på trygghet. Och trygghet kan vara att du skall ha pengar på bank, det kan vara en mängd saker. Säkerhet, trygghet, skiljer sig väldigt mellan olika människor. (...) Som två skrev jag ‘lugn’. Det är ju för många människor – när de är i säkerhet, så förknippar de det med lugn. Det skall inte vara stoj, en massa saker runt det här hela. Utan att det är lugnt och fint; då känner de sig säkra. Sedan skrev jag ‘gemenskap’, och det handlar ju då om familjer och släkter och alltihopa. Det är ju också säkerhet.

Sett i relation till denna undersöknings generella resultat, äger denna uppfattning om människors säkerhetsbegrepp bred tillämplighet, men den är knappast applicerbar på just människor som lever karriärens livsform. Karriärlivsformens systemorientering gör sig gällande även i fråga om säkerhet. Här handlar säkerhet om sådant som krig och försvar – ”det måste ju finnas någon som stoppar upp vid gränserna” – och om samhällsekonomi, eller ”världsekonomin”, där det finns behov av viss stabilitet – ”alla vill ju ha en viss ekonomisk trygghet; folk som gör en viss planering vill ju alltid ha ett reservkapital och den typen av ekonomisk säkerhet”. En av karriärmännen talar om ”långsiktig hållbarhet” och ”samhällets självtillit och självförtroende”, och han menar att det senare ”har med säkerheten i samhället att göra och det brister ibland. Det är osäkerhet förknippat med det.”

Han tar emellertid också upp att ”säkerhet är vad man har för tillit till sig själv”, och detta är en aspekt av säkerhet som genomgående lyfts fram av de karriärarbetande. Sådant som ”inre personlig säkerhet”, ”självkänsla”, och ”världsvana” rangordnas högt i denna grupp, medan det överhuvudtaget inte nämns av till exempel intervjupersonerna med arbetarlivsform. Här kan vi

påminna oss, att praktiken i karriärens livsform innebär att det man konkurrerar med på arbetsmarknaden är just unika personliga insatser, kompetens och representativitet – det är inte som i arbetarlivsformen abstrakt arbetskraft – och man behöver givetvis ha tilltro till det man har att erbjuda för att våga satsa och anta utmaningar, det vill säga för att känna sig säker.

Samtidigt är målet i karriärlivsformen att denna unika personliga kompetens och konkurrenskraft fortlöpande skall utvecklas och kvalificeras, och här är arbetet den nödvändiga förutsättningen. Därför säger också en del av de karriärarbetande att ”arbete” är säkerhet, men här är det alltså viktigt att vara klar över att det är arbete i en helt annan betydelse än i arbetarlivsformen, där arbete främst står för försörjning. En av intervjupersonerna för ett resonemang omkring arbete och säkerhet, som är mycket belysande för arbetsbegreppet i karriärens livsform. Han skiljer mellan å ena sidan arbete, som ger pengar och å andra sidan sysselsättning, som ger ”säkerhet hos individen”. Och han menar att det är det senare som är viktigast:

Sysselsättning – det är klart att pengar kan man ju gå till socialen och få men sysselsättning måste man ha, tror jag. Det ger personlig säkerhet. Arbete ger ju pengar. Sysselsättning ger kanske inte pengar men det ger självkänsla. Har du inte det, så klarar du inte av det andra heller.

I de karriärarbetandes säkerhetsresonemang kan man urskilja ytterligare ett område, nämligen vad vi med en av intervjupersonerna kan kalla ”praktisk-tekniska historier”. Det är alltså fråga om mera ”traditionella” säkerhetsaspekter, som tas upp också i andra livsformer och här är associationer till allt som gäller trafik mycket framträdande. Man talar om bilars säkerhet, färjors säkerhet, flygsäkerhet, om säkerheten hos vägar och broar, om cykelhjälmarna etcetera. Samtidigt medger flera av de intervjuade att de själva inte riktigt lever upp till alla säkerhetskrav härvidlag. Det gäller särskilt bilkörning (jämför också investo- respektive arbetarlivsformen ovan), och den intervjuperson som arbetar med kommunal riskhantering säger: ”Cykelhjälm – jag vill inte ha någon själv, men det påstår de vara viktigt.”

Endast en av intervjupersonerna nämner familjesfären – ”fru” och ”barn” – i samband med säkerhet, och vi skall nog förstå detta som ett utslag av de specifika personliga omständigheternas betydelse. Just denne man är allvarligt sjuk vid intervjutillfället. I övrigt omnämner de karriärarbetande inte hem och familj i förbindelse med säkerhet, liksom de heller inte gör det när det gäller de övriga begreppen inom riskområdet.

Avslutningsvis kan nämnas, att även åsikten att säkerhet kan vara ”farlig” finns representerad:

Sedan skrev jag ”farligt”, och jag menar att säkerhet, om vi nu tar business, är farligt. Om du hela tiden driver business på säkerhetsbiten, då kommer du ingenstans. Du måste hela tiden tangera lite grann, så här.

Och detta överensstämmer förstås helt med synen på risk som en utmaning och kris som utvecklande.

Sammanfattning

Sammanfattar vi de stora dragen i karriärmännens resonemang och jämför med arbetarna, kan vi konstatera följande: Där arbetarna framhåller negativ risk, så betonar karriärmännen riskers positiva potential. Och där arbetarna fokuserar näraliggande och konkreta förhållanden – i synnerhet omkring arbete och ekonomi – när det gäller samtliga begrepp på riskområdet, så är karriärmännens diskussioner genomgående påtagligt abstrakta, distanserade och systemorienterade. Till skillnad från arbetarna framhåller karriärmännen också krisers, särskilt personliga krisers, utvecklande potential och vikten av säkerhet i betydelsen personlig säkerhet och självkänsla.

Skillnaderna är ett resultat av livsformsmekanismernas verksamhet. Den första skillnaden beror på att upplevda risker i arbetarlivsformen finns i livsformens medelsfär – arbetet/försörjningskällan. Därmed framstår de som ofrivilliga och negativa. Upplevda risker i karriärens livsform finns däremot i stor utsträckning i livsformens målsfär – utveckling av och i arbetet. Därmed framstår detta risktagande som frivilligt och positivt. När det gäller den andra skillnaden har vi argumenterat för att den i viss mening är skenbar: I karriärens livsform är abstrakt analys, distans och systemhantering en väsentlig del av vardagspraktiken, varför även karriärmännens resonemang är diskurser över det näraliggande. Även den tredje skillnaden måste ses som effekter av livsformsmekanismer: I arbetarlivsformen säljer man arbetstid och abstrakt arbetskraft på arbetsmarknaden; speciella personliga egenskaper och kompetenser är oviktiga. I karriärens livsform däremot säljer man – och konkurrerar man med – just personlig unicitet.

Gemensamt för arbetarna och karriärmännen är att man i liten utsträckning förbinder begreppen på riskområdet med hem och familj – karriärmännen ännu mindre än arbetarna. Likaså är riskdiskurserna i båda fallen övervägande jag-orienterade: Det handlar om sådant – positivt eller negativt – som kan hända den egna personen; i karriärmännens fall i viss mån också ”systemet” – deras arbets- och utvecklingsfält.

Självständighetens livsform

Självständighetens livsform bygger på en kombination av de bemyndigades kärleksform och egenarbetets arbetsform. För bara ett par generationer sedan var den en mycket vanlig livsform; senare undanträngdes den av arbetarlivsformen, men det kan se ut som att den nu återigen har ett visst uppsving. Självständighetens livsform omfattar egenföretagare med få eller inga anställda. Den kännetecknas av att man själv är producent och samtidigt äger sina produktionsmedel, inklusive arbetsprodukten. Verksamheterna i egenarbetet kan vara av många olika slag, allt från jordbruk och

fiske till konsultföretagande i datorbranschen. Det rör sig också ofta om familjeföretag.

Det är viktigt att se att det inte handlar om något slags ”mindre” företagande av det kapitalistiska slaget. Verksamheten fungerar enligt helt andra principer. Det blir tydligt framför allt i perioder då företaget går dåligt. Vid till exempel prisfall på marknaden kan man inte bara dra ner på produktionen eller helt upphöra med den. Man måste i stället öka den egna arbetsinsatsen och/eller dra ner på den privata konsumtionen. En annan möjlighet är att vid sidan av egenföretagandet ta anställning som lönearbetare. Lönearbetet är då att förstå som en binäring som syftar till att stötta och upprätthålla den primära näringen, det vill säga det egna företaget som är förutsättningen för livsformen. En sådan situation kan ibland bli mer eller mindre permanent – så kallade ”månksbönder” är ett exempel härpå.

Praktiken i självständighetens livsform ger upphov till en ideologi som tilldelar hela dygnet karaktären av arbete eller verksamhet. Här finns inget arbetsbegrepp som kan ställas i motsats till ett annat tidsrum eller andra aktiviteter, som kan kallas fritid. Allt man gör tenderar att framstå som arbete – nyttig verksamhet för en själv, och eventuellt också för familjen. Det är mycket viktigt att observera, att det centrala målet i livsformen inte först och främst ligger i att utveckla själva företaget, i att vinsten ökar eller att företaget växer. Det senare ter sig tvärtom inte sällan problematiskt. Det är nämligen självständigheten som sådan – att vara sin egen, att vara verksam åt sig själv – som representerar målet och det goda livet i den här livsformen, och bland annat sådant som att anställa fler medarbetare kan snarast innebära att man binder upp sig i oönskade beroende- och ansvarsrelationer. Det är också strävan att upprätthålla självständigheten som är anledningen till att många, trots avsevärda lönsamhetsproblem och andra bekymmer, ändå fortsätter med verksamheten:

Man kan ju faktiskt bestämma det mesta. Det finns dock där att jag vill gärna ta mina egna beslut. Vill jag sluta klockan tre, eller vill jag börja klockan sex, eller behöver jag fara bort några timmar på dagen eller måste jag sätta mig och ringa om något annat än arbetet, så kan jag göra det. Och jag kan stanna och prata med vem jag vill. Ja, det är friare på något sätt. (...) Så det blir väl att hålla fast vid det /företagandet/. Det är bara, som sagt var, kronofogden som kan hejda en. Men det skall väl gå bra. Det går säkert bra!

En av de självständiga, som är uppväxt i denna livsform men som ”avvek” till ett industriarbete under närmare tjugo år, driver nu eget företag igen – närmare bestämt två stycken. Detta kommenteras så här:

Då var jag nöjd med att man satt där /på fabriken/ och blev matad med olika uppgifter. Men sedan, när man mognat mer, märker jag ju att jag trivs mycket bättre med att jobba som jag gör nu. Fast det ju är ansvar och inte alltid roligt. Jag mår tio gånger bättre nu än när jag satt på fabriken! Svagt sagt – tjugo, minst!

Företaget är således ytterst ett slags medel till att upprätthålla målet självständighet. På så vis blir verksamheten på samma gång sitt eget både mål och medel, och ingen möda kan egentligen vara för stor och ingen arbetsinsats för tung, om det gäller verksamhetens bästa. Detta motsvaras av att livsformen också inrymmer ett ideal om hårt arbete och lojalitet mot verksamhetens krav. Ur ett annat och mer etablerat perspektiv på arbete, nämligen det i arbetarlivsformen, skulle man kunna tala om att man i självständighetens livsform arbetar för att få fortsätta att arbeta – något som ter sig högst irrationellt utifrån *den* livsformens ideologi.

Även självständighetens livsform är emellertid kopplad till en bekräftande kvinnospecifik livsform, medhjälperkans livsform. En medhjälpare hustru (ibland också andra familjemedlemmar) ingår i arbetskraften – även om hon, som någon uttryckte det, kanske ”inte finns i några papper”. Medhjälperkan deltar i verksamheten på mer eller mindre fast basis; ofta rycker hon helt enkelt in i när och där det behövs. På samma sätt som representationshustrun, men till skillnad från husmodern, ger detta henne vissa möjligheter att påverka den egna försörjningen, eftersom denna hämtas ur företagets inkomster. Mera om detta i nästa kapitel.

Risk

De specifika kraven i egenarbetets praktik är måhända förbisedda i vårt samhälle, där den dominerande diskursen länge har gällt relationen mellan lönearbete och kapital. Vi kan emellertid konstatera, att när det gäller variationsmönster i vårt intervjumaterial, så är genomslagskraften hos självständighetens livsform entydig. Egenföretagandet intar – i egenskap av att vara både mål och medel för det goda livet – en så central placering i tillvaron att allting tenderar att relateras till detta enda: hur det går med företaget. Vi har alltså återigen att göra med en livsform, där riskuppfattningarna är koncentrerade på det näraliggande. Vi kan vidare konstatera att människor som lever självständighetens livsform inte ser ut att uppfatta risk som att det kan ha några positiva aspekter.

En av våra intervjupersoner är egenföretagare i bilverkstadsbranschen sedan många år och han är ett mycket illustrativt exempel på den generella tendensen i de självständigas riskresonemang. Han har endast under korta perioder haft någon anställd och med lönsamheten har det varit upp och ner. I vilket fall har den aldrig varit särskilt stor och vid intervjutillfället befinner han sig i en av de mer kritiska situationerna på länge. Så här säger han när vi frågar vad han tänker på i förbindelse med begreppet risk:

Att man inte skall kunna få det hela att fungera – ja, att gå ihop. Det är väl egentligen den risken man funderar på först och främst – det är liksom inga andra. Inget annat kommer i närheten av detta: ekonomin.

Han tar också upp risker i form av sjukdom, samhällsekonomi, skilsmässa och miljö. Det visar sig emellertid att samtliga dessa företeelser har status av risker, inte i sig, utan därför att de indirekt kan riskera företaget. När han talar om risken att bli sjuk, så är det ”en katastrof för ekonomin om man blir det. Här får man försöka i den utsträckning man har råd att ha så bra försäkrat som möjligt.” När det gäller samhällsekonomi är det viktigt att den ”inte havererar allt för kraftigt . (...) För i och med att den är något så när stabil, så har vi ju bättre också som mindre företagare.” Skilsmässa är en allvarlig risk, därför att om äktenskapet ”skulle spricka, så sprack det nog hela vägen upp det andra också”. Och miljörisker, slutligen, har stark koppling till hans bransch därför att ökade miljöhänsyn direkt påverkar villkoren för verksamheten. Han tycker att det är riktigt att man skall vara aktsam om miljön, men samtidigt innebär miljöhänsynen också en risk för företaget. Ofta har de miljövänligare preparaten fungerat dåligt. Nu börjar de bli bättre, men:

Många gånger har man fått lov att använda något gammalt. När hälsovårdsgubben har kommit har man fått liksom ställa någonting över fatet, så han inte såg vad det var.

Denne företagare är på intet vis extrem; de självständiga för genomgående nästan identiskt likadana resonemang. Risk är för dem först och främst ”företagande”, ”affärsrisker”, ”risk för ekonomiska förluster” och liknande. En av dem, en affärsinnehavare, har som sina högst rankade riskord ”sjukdom”, ”företag” och ”ekonomi” och kommenterar detta så:

Det är risk med företag. Det är risk med sjukdom för då kan jag inte sköta om allt som jag har. (...) Och företag och ekonomi hänger ju ihop.

Utöver denna, helt dominerande, företagsorienterade del av de självständigas riskdiskurs kan man, som i andra livsformer, också urskilja ett inslag av riskupplevelser som är mer relaterade till individuella förhållanden och erfarenheter i företagandet. Någon nämner risken för fall i arbetet och säger att han har erfarenhet av att ramla ner från taket; en man som driver en trafikskola talar speciellt om riskerna med bilkörning, och så vidare. Liksom i de tidigare beskrivna livsformerna är det arbetslivets risker som gör sig gällande, medan risker i anslutning till hem- och familjelivet endast tas upp någon enstaka gång.

Det är, som sagt, ingen av de intervjuade med självständighetens livsform som nämner något om positiva risker. Kan vi ändå urskilja något som skulle kunna vara frivillig, kontrollerbar och positiv risk i självständighetens livsform? Det kan tyckas svårare, eftersom mål och medel är mera sammanmälta i det självständiga företagandet än i de tidigare beskrivna livsformerna. Men det finns ändå en distinktion mellan ”självständig” och ”företag” – och det är självständigheten som är målet och som representerar det goda livet, medan företaget är mera av ett medel i sammanhanget. Helt följd-

riktigt är det ingen som nämner något om att risker, i form av inbyggd osäkerhet och otrygghet, med nödvändighet åtföljer själva valet att vara ”sin egen”. Detta val är frivilligt och kontrollerbart; det är positiv risk och för den som verkligen lever självständighetens livsform framstår som regel inte detta val som risk överhuvudtaget. Riskerna förläggs entydigt till företagandetmedlet, och här till mera okontrollerbara faktorer, såsom utvecklingen på marknaden, lagstiftning och om man får vara frisk eller ej.

Hot

I likhet med (nära nog) alla de övriga intervjupersonerna, så uppfattar de självständiga ingenting positivt hos begreppet hot; likaså är de exempel på hot man anger påfallande konkreta. Samtidigt finns emellertid en intressant skillnad: hot tycks inte, såsom i övriga livsformer, vara konkretiseringar av det som i livsformen framstår som negativa risker. Faktum är att det egna företagandet, som helt genomsyrar resonemangen omkring de tre andra begreppen, endast nämns vid ett enda tillfälle i förbindelse med hot. Då handlar det om hot i form av ”vikande marknad”:

Vikande marknad är ett hot, tycker jag, för då kan jag inte driva mina företag. Och då kan jag inte ha det som jag har det i dag. Och det är ett hot.

I övrigt är det ingen som associerar till företagandet när det gäller just begreppet hot, och frågan är förstås hur vi skall förstå detta. Svaret kan tillsvidare endast vara hypotetiskt, men det är rimligt att anta att det är tendensen till sammansmältning av mål och medel i självständighetens livsform som får specifika konsekvenser. Medlet – företaget – hör när allt kommer omkring så nära ihop med målet – självständigheten – att de många olika riskerna runt detta trots allt inte kan vara så uteslutande negativa att de framstår som direkta hot.

Denna hypotes får ytterligare stöd av att vi heller inte finner några hot-associationer hos de självständiga som har med själva den vardagliga verksamheten i företaget att göra (även om de alltså angivit riskupplevelser härvidlag). I stället framhåller man i denna livsform särskilt starkt och entydigt hot som något som har med våld att göra. Liksom i andra livsformer nämner man storskaliga våldshot som ”krig”, ”atombomber” och ”nazism”, men det är framför allt och i mycket hög grad hotet att drabbas av gatuvåld det handlar om. Samtliga intervjupersoner med självständighetens livsform lyfter fram detta slags våld, och det är i flera fall den enda hotangivelse som förekommer. En av männen säger: ”Hot, det är att jag inte skall kunna gå ut på stan utan att någon jävel skall hoppa på mig. Annars är det inget...” En annan man säger: ”Hells Angels, kanske” och tillägger: ”Gå ut på stan – man vet ju aldrig.” En tredje tycker att hot är liktydigt med ”våld i samhället” och menar att:

Man kan hålla sig undan från det – om man håller sig hemma och aldrig går ut. Man går inte ut mitt i natten på stan och sådana saker.

Jag har själv aldrig blivit utsatt för våld. Men man läser mycket i tidningen om våld.

Här kan vi bland annat notera att intervjupersonen säger, att han själv aldrig har drabbats av våld. Det är det heller ingen av de övriga som nämner något om, och det är heller ingen som säger något om hem eller anhöriga i samband med dessa hotupplevelser. Ändå tenderar denna förståelse av begreppet hot att undantränga alla andra när det gäller dessa intervju-personer.

Kris

I fråga om begreppet kris är det återigen det egna företagandet som dominerar resonemangen. I likhet med arbetarna, men till skillnad från de karriärorienterade, är det uteslutande yttre kriser som diskuteras. Kriser betraktas också som enbart negativa företeelser.

Självständighetens livsform är vidare ofta förknippad med fortlöpande materiell osäkerhet på ett sätt som inte är aktuellt i karriärlivsformen. Ibland handlar det om uttalad ekonomisk knapphet. Därför talar de självständiga mycket om kriser i form av ”fattigdom”, ”arbetslöshet” eller helt enkelt ”ekonomi”. Arbetslöshet betyder emellertid inte – så som det gör i arbetarlivsformen – i första hand att man inte kan få ett lönearbete, utan att det inte finns någon avsättning för företagets produkter. Ekonomisk kris betyder heller inte, som i arbetarlivsformen, först och främst att man inte kan klara sin försörjning. Det står i stället för ekonomiska problem av sådan art att man inte kan behålla företaget. Den lösning på ekonomiska problem som skulle kunna bestå i att lägga ner företaget och ta ett vanligt lönearbete är därför ingen egentlig lösning i självständighetens livsform. Att vara anställd innebär ju att man mister självständigheten som sådan – det centralt goda och eftersträvansvärda i denna livsform. Det kan möjligen accepteras som ett ekonomiskt tillskott för att kunna behålla firman, men inte som ett alternativ till detta; de självständiga nämner heller inte denna utväg när de diskuterar ekonomisk kris. En av egenföretagarna är ett tydligt exempel:

Kris – det är när jag inte kan fullfölja det jag tycker att jag borde kunna göra, inte kan göra det som behövs, det jag är tvungen till, måste klara av. Och för det mesta är det ekonomin som ger kriser – om man då vissa tider ser att den går ner, det liksom hopar sig, då blir det ju – ja, det kan man väl kalla kris. Man kan gå och fundera på om vissa saker måste gå till kronofogden och så där.

– Och så följer en lång diskussion om pengar och pengars betydelse, särskilt i småföretagarens liv. Han menar att han sällan kommer så långt som till att bekymra sig för några kriser som inte på ett eller annat sätt har med firman att göra. Men här finns inga tankar om att avveckla och försöka skaffa ett lönearbete. En annan företagare berättar att han har genomgått två konkurser och understryker att ”då är det kris, alltså! Det är inte roligt.

Varken för de anställda eller dem som äger företaget”. Men det är ändå inte tal om att sadla om till någon annan typ av försörjningskälla.

Detta med ”anställda”, eller ”personal”, är också något som ofta kommer upp i samband med just krisbegreppet: ”Kris med personal, det vet man aldrig. Det kan bli mycket kriser med dem.” Sådana kriser ”behöver inte direkt ha med pengar att göra”, framhåller en av intervjupersonerna, men de har det ändå ofta indirekt:

Man kan ju få personal som missköter sig och sådant där, vad? (...)
Och i dag är det ju inte så lätt att bara avskeda folk heller – det kan man inte göra. Man kan ju inte bara säga, att ‘du kan inte vara kvar’.
Det är klart att man kan väl säga, att på grund av ekonomin så kan man ju avskeda folk. Om man tror att man kan klara sig /ekonomiskt/ genom att avskeda folk. Men annars så har man ju – är man anställd så har man ju rätt stora rättigheter.

Härutöver tar man också, som även förekommer i andra livsformer, upp ”sjukdom” som exempel på kris. Sjukdom är, som tidigare påtalats, något som i undersökningen som helhet nämns mycket ofta, men innebörden varierar. För människor som lever självständighetens livsform är sjukdom som kris ofta detsamma som företagskris (på samma sätt som risk för sjukdom är risk för företaget). Egen eller anhörigs sjukdom kan, precis som ekonomiska problem, i värsta fall innebära att man måste ge upp det egna företagandet och därmed möjligheten till den självständighet som – trots de vedermödor det ofta tycks inkludera – framstår som tillvarons mål och mening. Därför är det också så, att i det enda fall där en av de självständiga refererar till hem- och familjesfären i samband med kris, så sker det (som när en av de självständiga ovan talar om skilsmässa i samband med risk) med tanke på vad kriser på detta område skulle kunna betyda för möjligheterna av fortsatt eget företagande. I övrigt förekommer inga associationer till hem och familj när det gäller kris.

Säkerhet

Även vad beträffar säkerhetsbegreppet skiljer sig intervjupersonerna med självständighetens livsform från den generella tendensen. Säkerhet är för dem inte motsatsen till hot, vilket i deras fall skulle betyda att säkerhet först och främst skulle vara avsaknad av våldshot. I stället är det återigen det egna företagandet man fokuserar. De självständiga är med andra ord den (enda) kategori där begreppet säkerhet är motsatsen till begreppet risk.

Följaktligen säger en av dem om säkerhet:

Man återkommer till firman. Säkerhet är att jag bör ha – det bör finnas en säkerhet – man skulle vilja ha en säkerhet, en buffert, så att man kan ta smällar – så risken inte blir så stor. Det är det i första hand. Det

borde finnas – så att säga – fonderade pengar att ta av, vid risk och kris. Den säkerheten vore ju mest värd.

Man betonar genomgående säkerhet mot ”ekonomisk skada” och vikten av en ”fungerande ekonomi”, och det är tydligt att med detta förstås inte först och främst en viss nivå på inkomster eller vinster. Med fungerande ekonomi menas i stället att ekonomin är sådan att den medger att man förblir egen företagare, det vill säga självständig.

De självständiga ger emellertid uttryck för fler förståelser av begreppet säkerhet. Säkerhet är också sådant som ”självförtroende”, ”kunskap” och ”utbildning”. Detta kan påminna om säkerhetsresonemangen bland intervju-personerna med karriärens livsform, men samtidigt ser där ut att kunna finnas en skillnad. En viktig dimension av den säkerhet det här gäller, har en koppling till specifik yrkeskompetens och det är något som faktiskt inte tas upp av de karriärarbetande; dessa framhåller, som vi vet, snarare ett slags allmän inre personlig säkerhet. Bland de självständiga betonar emellertid bland annat en man som är datakonsult, att ”utbildning upplever jag som bra att ha som en säkerhet mot kommande hårda tider när det gäller konkurrens – när det gäller jobb och den biten”. En annan man, som är utbildad plåtslagare, utvecklar sambandet mellan yrkeskunskap och självkänsla:

Självförtroende – om man tittar på mitt jobb, hur jag jobbar – jag kan det där, jag har kunskapen och det ger mig en viss trygghet. Jag vet att det här blir rätt och då när jag pratar med andra människor, så kan jag göra det med ett visst självförtroende.

Utöver dessa, högst rankade, säkerhetsassociationer är det också gott om exempel på säkerhet i form av praktisk-tekniska åtgärder. ”Bilens säkerhet” återkommer; man nämner också ”cykelhjälm”, ”brandvarnare” och ”säkerhet mot inbrott” samt ”arbetsskydd”. Vi kan konstatera att de självständigas förståelse av säkerhet, såväl som förståelsen av de övriga begreppen på riskområdet, fokuserar det näraliggande och att den – på samma sätt som när det gäller intervjupersonerna i samtliga hittills beskrivna livsformer – är till helt övervägande del förvärvslivsorienterad. En enda person tar upp familjens säkerhet. Det senare förhållandet är helt omvänt i de livsformer som återstår att beskriva, nämligen de så kallade kvinno-specifika livsformerna.

Sammanfattning

Sammantaget kan vi konstatera att de självständigas riskförståelser – på samma sätt som arbetarnas, men i motsats till karriärmännens – är konkreta och negativa. De är emellertid, som i de båda övriga livsformerna, speglingar av vardagspraktiken och det näraliggande. För de självständigas del innebär det att riskdiskurserna är exklusivt inriktade på det egna företaget när det gäller begreppen på riskområdet – utom hot. Begreppet hot har i denna grupp ytterst lite att göra med vad som diskuteras under risk, kris och säkerhet, och detta skiljer dem från resten av de intervjuade.

De negativa riskförståelserna kommer sig av att risk i självständighetens livsform, liksom i arbetarlivsformen, upplevs i livsformens medelsfär. Trots att mål och medel – det självständiga företagandet – så gott som smälter samman i självständighetens livsform, finns där ändå en distinktion mellan medlet-företaget och målet-självständigheten; därav de självständigas mycket starka fokusering på negativa risker och kriser omkring själva företaget, medan ingen nämner något om risker när det gäller valet att vara självständig – detta är en frivillig och i detta fall icke upplevd risk. Beträffande hotbegreppets särställning bland de självständiga, har vi menat att det bör förklaras med att mål och medel trots allt hänger så nära samman, att riskerna runt företaget inte kan utkristalliseras till hot.

De självständigas negativa och konkreta riskförståelse skiljer sig emellertid från arbetarnas på så sätt, att det inte är risken att inte ha pengar till ett gott liv på fritiden som är problemet. Penningbrist, men också sådant som sjukdom, skilsmässa och lagstiftning med mera, kan direkt riskera företaget – medlet till det som för dem är ett gott, det vill säga ett självständigt, liv. Och både de självständiga och arbetarna skiljer sig från karriärmännen därigenom att de inte nämner något om personligt utvecklande kriser eller vikten av inre personlig säkerhet. Däremot betonar de självständiga säkerhet i form av yrkesmässigt kunnande och kompetens, något som i sin tur inte förekommer bland vare sig arbetarna eller karriärmännen. Detta är en följd av att där arbetarna säljer abstrakt arbetskraft under en viss tidsperiod, och karriärmännen personlig unicitet, båda på arbetsmarknaden, så säljer de självständiga produkter på varumarknaden.

I samtliga dessa livsformer gäller emellertid att riskförståelserna är påtagligt förvärvslivsorienterade. I den mån man associerar till hem och familj i samband med de olika begreppen på riskområdet, sker det mest i arbetarlivsformen och då bland de arbetare som har fritidsmål i hem och familj. Riskförståelserna i de olika livsformerna är också till helt övervägande del jagorienterade.

Sammanfattning

Riskförståelserna i de strukturellt manliga livsformer som behandlats i detta kapitel kännetecknas övergripande av att till största delen vara jagorienterade och inriktade på förvärvsliv och ekonomi. De skiljer sig däremot åt med avseende på om risk uppfattas som något negativt eller positivt, och om det uppfattas som ett abstrakt eller konkret fenomen samt i fråga om vad det är som upplevs som riskabelt.

Hos investorerna ser det ut att finnas negativa och konkreta riskförståelser i första hand i anslutning till kapitalplaceringen; det finns också negativa, men mer abstrakta riskförståelser omkring en existentiell problematik som sammanhänger med investorns omfattande materiella resurser. Samtidigt

tycks risktagandet i investorspraktiken inbegripa positiva dimensioner, som emellertid på nuvarande tidpunkt inte låter sig närmare specificeras.

Arbetarnas riskförståelser är övervägande negativa, konkreta och inriktade på näraliggande förhållanden. De handlar till allra största delen om den privatekonomiska situationen, och då i all synnerhet om risken för arbetslöshet, men också andra omständigheter som kan innebära materiella försämringar tas upp. Dessutom påtalas risker i anslutning till arbetets utförande. Risker på fritiden omnämns ytterst sparsamt och framstår i sådana fall som positiva.

De karriärarbetande betonar i särskilt hög grad riskers positiva potential i form av utmaning, chans och möjligheter, även om negativa associationer också förekommer. Deras riskförståelser kännetecknas också av att vara abstrakta och omvärlds- eller systemorienterade. Det är även utmärkande för karriärmännen att de framhåller krisers, särskilt personliga krisers, utvecklande potential och vikten av säkerhet i betydelsen personlig säkerhet och självkänsla.

De självständiga företagarnas riskförståelser är uteslutande negativa, konkreta och helt inriktade på det egna företagandet. Som risker framstår alla företeelser, såsom ekonomiska problem, sjukdom, skilsmässa och lagstiftning med mera, som kan riskera företagandet och därmed självständigheten. De självständiga betonar vidare säkerhet i form av yrkesmässigt kunnande och kompetens.

Tendensen är att risker som finns i livsformernas medelsfärer dels uppfattas som sådana, dels framstår som negativa och ickeacceptabla. Risker i målsfärerna tenderar däremot över huvudtaget att inte uppfattas som risker, alternativt att upplevas som övervägande positiva och acceptabla.

5. Kvinnliga livsformer som mekanismer bakom skilda sociala konstruktioner inom riskområdet

De kvinnliga livsformer som vi skall behandla i detta kapitel förenas av att de baserar sig på den strukturella kärleksform vi har kallat *bekräftarnas*. Till skillnad från den strukturella manliga kärleksformen – de bemyndigades – som finns i den samhälleliga organisationen för produktionen av existensmedlen, så är denna kärleksform lokaliserad i den samhälleliga organisationen för produktionen av *mänsklig existens* i sig.

Det betyder, att i stället för den manliga kärleksformens inriktning på förvärvsliv och ekonomi, så är inriktningen här på människor – som både fysiska och existentiella varelser – och på mänskliga relationer. I stället för en tillägnelsepraktik finns här en omsorgspraktik. I stället för den instrumentella och prestationsinriktade ideologin i de bemyndigades kärleksform, där man har ”mål för sig” och där tiden är ”min tid”, är ideologin i bekräftarnas kärleksform en omsorgs-, behovs- och relationsinriktad ideologi; man har mål ”i andra”, i andras välfärd och personliga utvecklingsmöjligheter, och tiden är ”andras tid”.

De kvinnliga livsformerna förutsätter strukturellt äktenskapet (eller motsvarande samlevnadsförhållanden). Genom äktenskapet uppstår ett antal arbetsformer som har det gemensamt, att de alla har hem och familj som grundläggande arbets- och ansvarsområde. I samtliga kvinnliga livsformer finns därför såväl mål som medel i hem och familj; däremot måste hem- och familjeproduktionen utformas utifrån vad den man kvinnan sammanlever med har användning för i sin livsform, och det är anledningen till att det uppstår olika kvinnliga arbetsformer och, i förlängningen, livsformer. Teoretiskt räknar vi med att det finns fyra kvinnliga livsformer, var och en kopplad till en av de manliga livsformer vi tog upp i föregående kapitel. Vi kommer att behandla tre av dessa:¹⁹ *husmorslivsformen*, som är kopplad till arbetarlivsformen, *representationshustruns livsform*, som hör samman med karriärens livsform, samt *medhjälperskans livsform*, som uppstår i anslutning till självständighetens livsform.

En kommentar är på sin plats här: Två av dessa livsformer, husmorslivsformen och representationshustruns livsform, bygger på hemmafruinstitutionen. Såväl den traditionelle lönearbetarens lön som den karriärarbetandes var länge satt så att mannen skulle ha råd att försörja en familj med en hemmafru som skötte om hem och familj, och under en period för 30-40 år

¹⁹ Det bör finnas en kvinnlig livsform också i anslutning till investerlivsformen. Vi har emellertid, trots avsevärda ansträngningar, inte fått med någon representant för denna livsform i undersökningen. Konkreta familjer är ju långt ifrån alltid sammansatta så att de motsvarar de strukturella livsformskombinationerna; i detta fall visade sig de intervjuade investerernas hustrur leva helt andra livsformer.

sedan var också praktisk taget alla gifta kvinnor hemmafruar. Numera förvärvsarbetar de allra flesta kvinnor i åtminstone någon utsträckning, och det kan synas märkligt att hemmafruinstitutionen skulle äga någon aktualitet idag. Men de kvinnliga livsformer – kulturer – som den gav upphov till spelar fortfarande i dagens samhälle en mycket viktig roll. Många kvinnor lever blandformer av just någon av dessa två kvinnliga livsformer och en eller flera av de övriga livsformerna.

Så är också fallet bland våra kvinnliga intervjupersoner. Som redan nämnts är det ytterst få av kvinnorna som är renodlade hemmafruar. De kvinnor som nedan får representera de olika kvinnliga livsformerna,²⁰ har kategoriserats så på basis av att det är någon av dessa livsformer som dominerar deras praktik och ideologi.

Husmorslivsformen

Husmorslivsformen, som bygger på en kombination av bekräftarnas kärleksform och husmorsarbetets arbetsform, är sannolikt den mest utbredda av de kvinnliga livsformerna. Den strukturella förutsättningen för livsformen är äktenskapet med en man med traditionellt lönearbete. Äktenskapet garanterar, i varje fall formellt, en hemmafru hennes försörjning och vissa andra rättigheter i utbyte mot hennes insatser i hem och familj. Det är emellertid kännetecknande för strukturen i just husmoderns livsform att kvinnan inte själv kan utöva något aktivt inflytande över sin försörjning. Detta skiljer husmorslivsformen från övriga kvinnliga livsformer, och det beror på att försörjningen i hennes fall kommer från en lön – arbetarens – som fastställs i förhandlingar mellan arbetsmarknadens parter – alltså långt utom räckhåll för något som hon kan påverka.

Det innebär att husmoderns medel och mål kommer att befinna sig helt inom hem och familj, där de tenderar att flyta samman och inte är begränsade till några bestämda aktiviteter eller någon bestämd tid – husmoderns tid är ju andras tid. För husmodern finns därför heller inget uttalat arbetsbegrepp, ingen skarp gräns mellan arbete och fritid eller mellan nytta och nöje. Allt en husmor kan tänkas företa sig kan framstå som meningsfull, nyttig och värdefull verksamhet för hemmet och familjen. Det är däremot vanligt att husmödrar upplever att en del av det de gör, kanske själva hushållsarbetet, är medel – något de måste göra för att uppnå något annat som är målet, till exempel familjegemenskap inom ramarna för ett hem – där ”hem” representerar något helt annat än rätt och slätt en bostad. Ett harmoniskt familjeliv intar visserligen ofta en mycket framträdande plats bland husmoderns livsmål, men det mest utmärkande för husmorslivsformen är att ett gott liv förutsätter en enhet av ett hem och en familj där *alla* har det bra:

²⁰ Några av citaten från intervjuerna med dessa kvinnor har ingått i kapitel 3 om generella riskförståelser.

Det är ju en trygghet, det tycker jag ju. Borgen omkring. Man måste ha ett ställe där man känner sig trygg, och att dem jag har omkring mig är trygga. Och att jag kan vara som jag vill och så – se ut som jag vill. Det är viktigt. Gemenskapen är också viktig. Att man känner att man har någon som alltid finns där, ett stöd.

Av hem- och familjelivet vill jag ha ut – ja, lycka! Kort ord. Enkelt. Jag vill må bra, att vi mår bra.

Bland kvinnorna med husmorslivsform som kommer till tals nedan har, som påpekats, alla åtminstone någon anknytning till arbetsmarknaden (en kvinna är föräldraledig vid intervjutillfället). Som vi skall se är det ändå den kvinnliga husmorslivsformen som helt dominerar deras riskförståelser.

Risk

Husmödrarna i studien delar helt den allmänna uppfattningen om riskers ofrånkomlighet. Vi kan emellertid konstatera att här rör vi oss återigen med en livsform där risk uppfattas som en praktiskt taget uteslutande negativ företeelse; likaså är riskassociationerna relativt konkreta. Husmödrarnas riskuppfattningar kan alltså i dessa mer formella avseenden sägas likna dem i arbetarlivsformen och självständighetens livsform, medan de skiljer sig från dem i investorns respektive karriärens livsform. I mer innehållsmässiga avseenden skiljer sig dock husmödrarnas riskförståelse (och, som kommer att framgå, även förståelsen av de övriga begreppen) från samtliga de tidigare beskrivna livsformerna, och det är främst två aspekter som frapperar: dels finns här en mycket stark fokusering på, och prioritering av, allt som rör familj, människor och mänskliga relationer i allmänhet, dels finns *samtidigt* med denna inriktning på det näraliggande en hel del riskupplevelser som avser omvärldsförhållanden.

Det första resultatet är emellertid väntat, om än kanske överraskande entydigt. Medan de tidigare beskrivna livsformerna är traditionellt manliga sådana, så är husmorslivsformen en kvinnlig livsform. Och medan de manliga livsformerna är lokaliserade i den sociala organisationen för produktionen av existensmedlen – därav förvärvslivsriktningen hos intervjupersonerna med dessa livsformer – så hör de kvinnliga livsformerna hemma i den sociala organisationen för produktionen av människor och den mänskliga existensen som sådan – därav inriktningen på människor och mänskliga relationer i dessa livsformer.

Det andra resultatet, kombinationen av orientering mot det småskaliga och näraliggande *och* det storskaliga och samhälleliga, är däremot helt oväntat och har ingen direkt motsvarighet i de hittills beskrivna livsformerna.

Innan vi går över till att se närmare på husmödrarnas riskdiskurser, skall det dock sägas att husmödrarnas betoning på människor och mänskliga rela-

tioner inte betyder att de inte tar upp risker när det gäller arbete, pengar och ekonomi i allmänhet. Tvärtom, detta är ett återkommande tema. Husmödrar sammanlever ju ofta med en man med arbetarlivsform och arbetarnas bekymmer med arbetslöshet och/eller ekonomisk knapphet är också deras. Skillnaden ligger i att detta ses som sekundärt i förhållande till ”människosfären”. Det finns en genomgående prioriteringsordning som går ut på, att först kommer nära anhöriga, sedan kommer andra människor – och det kan vara i mycket vid mening – därefter kommer hemmet och till sist kommer arbete och ekonomi.

En annan skillnad är att där intervjupersonerna i de manliga livsformerna mest talar om risker för egen del, så gör husmödrarna endast undantagsvis detta; sådana risker betraktas också som mera underordnade. En av husmödrarna illustrerar tydligt denna ordning:

Risk – det är väl om det händer barnen något, det är väl den största risken. Och så att det händer Per /sambon/ något. Per-olyckor skriver jag. Jag kan inte komma på något mer – att det skulle hända mig något då, naturligtvis, men det kan man ju inte tänka på. Det är klart – om det brinner och så där. Men bara barnen är bra så är det ingen risk, tänker jag sedan. Eller om man inte har några pengar, men det är också samma sak och om man jämför, så tycker jag inte att det är någon risk.

En annan av kvinnorna är gift med den arbetslöse byggnadssnickare, som tidigare har citerats. Den allt överskuggande oro för arbetslöshet som präglar intervjun med honom återfinns emellertid inte hos henne. Hennes riskresonemang är i stället nästan identiskt med den ovan citerade kvinnans. Först tar hon upp risken för att maken eller något av barnen skall dö. I det sammanhanget nämner hon också sjukdomar och trafikolyckor. Sedan kommer ”dyra fel på huset”, ”brand i huset” och ”inbrott”, och först därefter kommer ”arbetslöshet”. Makens oro för arbetslöshet blir för henne till oro för familjeekonomin som sådan. Man skulle kunna säga, att där ”tryggt arbete innefattar familjen” för honom, så innefattar en tryggad familj en fungerande ekonomi för henne – ”familj” respektive ”arbete” intar närmast motsatta positioner i dessa livsformsideologier.

Risken att nära anhöriga skall dö eller skadas tar alla husmödrarna upp, och här är det särskilt sjukdomar och trafikolyckor man tänker på. Det är ingen som talar om eget risktagande i trafiken (såsom en del av männen gör) men däremot om andras, till exempel: ”Jag är hemskt rädd för det. Har fruktansvärd fobi för att åka bil med någon som kör fort.” Man talar också om risken med ”personer som vill barnen ont”, om risken med att ”lämna bort barnen” och risken med ”droger när det gäller barnen”. Flera betonar emellertid att det inte bara är kärnfamiljen man är orolig för, utan även en vidare släktkrets.

Relationer är emellertid på gott och ont, och man kommer också in på de risker som vidhäftar relationer som sådana: ”Det är alltid en risk att utlämna

sig till någon – ja, kärlek, eller att anförtro sig. Man kan ju förlora”, säger en av husmödrarna. Man talar också om risken att ”förstöra vänskap” och risken att ”såra andra”. Det finns även exempel på risk i form av att ”släkten ger obehag”. Dessutom är relationer förknippade med risker omkring sexualitet och graviditet.

Till detta kommer så de mer omvärldsorienterade riskuppfattningarna. Här är riskerna för miljön ett starkt tema, men det finns också andra farhågor, till exempel

knepiga ideologier av alla de slag i samhället, som man får inpräntat nu. Med destruktiv syn på livet. Nazism till exempel, det är en mycket stor risk. Jag är nog mer orolig för det än det andra /trafik, personer som vill barnen ont/.

Att hävda sin åsikt är också en risk. Om man tänker på alla de här politiska och religiösa flyktingarna. De har ju hävdats sin åsikt öppet och blivit egentligen utkörda. Det är ju inte samma stora risk för oss, om man säger så. Men allmängiltigt är det ju en stor risk. Om man säger hela världen.

Som kommer att framgå är omvärldsorienteringen ännu mer uttalad när det gäller de övriga begreppen. Kombinationen av näraliggande och mera utblickande riskupplevelser förvånar med tanke på att husmorslivsformen har både mål och medel helt inom hem och familj. Det skulle kunna vara så, att det har att göra med att ingen av intervjupersonerna är renodlade husmödrar. Samtliga har förvärvslivsanknytning och omvärldsorienteringen skulle därmed kunna förstås som drag av arbetarlivsformen. Denna förklaring motsäges dock av det förhållandet att de intervjuade männen med ren arbetarlivsform överlag uttryckligen tar avstånd från den vidare omvärldssfären när det gäller betydelsen av de olika begreppen på riskområdet.

Det går emellertid att skönja en logik i det hela. Husmödrarnas samhällsperspektiv är ju heller inte karriärmännens systemperspektiv med inriktning på ekonomi och administration. Även samhällsresonemangen handlar i grund och botten om mänskliga relationer. De är inriktade på riskerna med sådant som människor gör med varandra, men i större skala.

Husmödrarnas riskbegrepp är alltså negativt. Frågan är om dessa negativa risker – på samma sätt som när det gäller de övriga hittills beskrivna livsformerna – är lokaliserade i någon urskiljbar medelsfär, och om det finns en målsfär där husmödrarna trots allt räknar med positiv risk. Det är naturligtvis svårt att uttala sig om detta, eftersom mål och medel är starkt samman-smälta i denna livsform – både mål och medel finns i produktionen av hem och familj. Vi såg också att husmödrarna faktiskt uppfattar negativa risker med de relationer och den gemenskap de samtidigt eftersträvar. De uttalanden som finns om detta är dock rätt allmänna, och det måste påpekas att det finns ett antal betydande, konkreta och kvinnospecifika risker som genereras

i just hem- och familjelivet, men som ingen av kvinnorna nämner. Det gäller dels de välkända riskerna i form av sämre ekonomiska resurser, sämre social trygghet, dubbelarbete och personlig maktlöshet som tenderar att följa med kvinnornas ansvarstagande i och för familjen. Det gäller också direkta fysiska risker: misshandel och/eller sexuellt våld är också relativt vanliga och välkända "familjeföreteelser".²¹

För husmödrarna är emellertid ett gott liv otänkbart utan hem och familj. Familjebildning upplevs som något i allra högsta grad önskat, frivilligt och kontrollerbart; följaktligen uppfattar man detta som positivt risktagande, eller rättare sagt: man uppfattar det inte som att det i sig är förenat med några viktiga risker överhuvudtaget. Det ser alltså ut som om det också i husmoderns livsform kan finnas en uppdelning i negativ risk, som är placerad i en medelsfär, och positiv risk, som finns i en målsfär.

Hot

Även för husmödrarna är hot konkretiseringar av det som i livsformen uppfattas som risker, det vill säga det är hot mot människor, ofta andra människor, och/eller mänskliga relationer man talar om. Det finns också hot omkring ekonomi och arbete, men när det gäller just hot är detta område särskilt nedtonat. "Sjukdom" kommer igen och det är i hög grad sjukdom hos barn eller andra anhöriga det handlar om. Det finns också hot i form av "arbetslöshet för barnen". Det riskfyllda med relationer som sådana kan också lätt anta formen av konkreta hot. En av kvinnorna ger – som vi tidigare redovisat – uttryck för de personliga erfarenheternas betydelse när hon som exempel på hotfulla relationer säger "mammor och storasystrar". En annan kvinna säger att äktenskap alltid involverar hotet om "en annan man eller en annan kvinna".

Den generella tendensen att associera just hotbegreppet med våld och kriminalitet gäller också för husmödrarna. Men det är inte i samma utsträckning som i de manliga livsformerna våld mot den egna personen man tänker på. Det finns en – kvinnospecifik – hotangivelse av detta slag: "våldtäkt". Men i övrigt är exemplen antingen mera allmänna – "våldsbenäigna människor", "skumma typer" – eller så handlar de om konkreta företeelser som hotar specifika eller generella andra. Storskaliga hot som "krig", "naturkatastrofer", "miljöförstöring", "diktatur" och "politik" är återkommande. Det är de också i andra livsformer (hot är ju det begrepp som generellt förbinds mest med omvärldsförhållanden), men bland husmöd-

²¹ Några siffror kan vara på sin plats i sammanhanget: 1994 polisanmäldes i Sverige 18 567 fall av misshandel av en kvinna inomhus, utförda av en bekant man som kvinnan hade eller hade haft en sexuell relation till (SCB 1994). Det är emellertid känt att mörkertalet på detta område är stort; en skattning gör gällande att det verkliga antalet rör sig om 70 000-80 000 fall (Wikström 1985). Av omedelbar relevans för den här förda argumentationen är också det faktum att risken för kvinnor att utsättas för våldsbrott ökar dramatiskt med närheten till förövaren; kvinnor utgör exempelvis 80 procent av offren för våld inom familjen (Leander 1989; för en övergripande genomgång och diskussion, se Eliasson 1997).

rarna är just kopplingen mellan det samhälleliga och det mera personliga särskilt tydlig. En husmor talar om ”våldet i samhället” och exemplifierar:

Våldsfilmerna har jag skrivit också – det tycker jag är ett hot, därför att det är ju alltid sådant på TV:n. (...) Allting går ut på våld. För det ser man ju på alla barn, de håller på och sparkar varandra, sådana där kickningar mot huvudena, det ser man ju. Om man går till en skolgård så ser man ju. Det var ju slagsmål när en annan var mindre också, men det var inte på riktigt samma vis. Men man kan ju inte undanhålla dem /barnen/ allt heller, vad, för att då – de får ju syn på sådana filmer till slut ändå, då kanske de... Eftersom de aldrig har sett det där, då skall det tittas på jämt och då är det jättehäftigt.

En annan av husmödrarna har som sina högst rankade hot ”negativa strömmar i samhället” och ”att friheten ruckas”, och om detta säger hon:

Att det svenska samhället blir så negativt och att det bara går tillbaka. För det är negativt här. Jag har sett Sverige som ett föregångsland i alla tider – så kommer man hit /hon är inflyttad från Norge/ och upplever att allt bara är på nedgång. Det är ett hot om man tänker att barnen skall växa upp i det. (...) Friheten är ju alltid hotad. Det gäller både överförmyndariet inom arbetet och generellt. Jag tänker på före detta Jugoslavien. Det är inte så långt borta, det är i Europa. Jag tycker också det är hotfullt med dem som driver omkring och skändar gravar och sådant, det är också ett hot mot friheten. Folk som vill styra och ställa över andra folk, så de inte skall få tänka och tycka som de vill. (...) Det är viktigast.

Upplevelsen av förbindelse mellan det samhälleliga och det enskilda innebär uppenbarligen, att även om det är den konkreta människan husmödrarna fokuserar, så kan det vara samhälleliga förhållanden som upplevs som mest hotfulla.

Kris

Också i denna livsform är kriser realiserade hot; vidare räknar man med såväl yttre som inre kriser och här finns också exempel på att kriser kan vara positiva, ”något som man kan komma stärkt ur på något vis”.

De kriser husmödrarna först och främst tänker på är kriser i relationer till andra människor, och då allra helst familjen. Som vi sett associerar flera av männen också till familjen just i samband med krisbegreppet, men bland dem finns ändå ingen motsvarighet till de många och utvecklade resonemang om olika relationskriser som husmödrarna för. Man talar om kriser i familjen därför att ”tiden inte räcker till”, vilket skapar en ”stressig och otrevlig stämning”, om det krisartade i ”familjegräl” och i ”kärlekslösa förhållanden” eller förhållanden där man ”inte förstår varandra”. Man tar också upp allvarlig sjukdom, depressioner och alkoholism i familjen – ”då

kan man inte leva riktigt, det går inte” – och den kris det innebär att ”inte kunna få barn” eller att ”förlora någon man älskar”, med många fler exempel.

Det finns också exempel på kriser som rör arbete och ekonomi. Ekonomisk knapphet är en vanlig erfarenhet i husmorslivsformen: ”Om räkningarna inte blir betalda i tid, så är det en kris och hjärtat slår ett extra slag.” Men på samma sätt som när det gäller risk och hot ges dessa kriser en lägre prioritet:

Familjekris, det är först, tycker jag, det är viktigast. Sedan ekonomisk – för familjen alltså. Personlig ekonomisk, kanske jag skall skriva. Familjekris, det är om det skulle bli uppbrott eller något sådant där. Det kan ju finnas mycket. Någon kan ju bli sjuk, som sagt var. Om det händer barnen någonting, det skulle ju vara en riktig kris för min del – eller maken också för den delen, hela familjen. Det finns ju så mycket kriser som man kan råka ut för.

Ibland associerar man enbart till familjen:

Kris, det är väl när man bråkar och det kör ihop sig totalt. Det är nog kris för mig. Och inte bara runt sambon och mig utan även mina föräldrar eller hans föräldrar och sådant där. Familjegräl. (...) Och det är väl jobbigt för att jag tror att det skall splittra familjen i så fall.

Det kan också upplevas som krisartat när man inte räcker till för människor utanför familjen:

Om det är kompisar som har det väldigt svårt och man känner att man inte kan hjälpa, att man inte har något att bistå med och de inte vet vad de skall be mig om, då känns det också krisaktigt. Jag har varit i en sådan situation och det var väldigt jobbigt. Jag tänkte på det nätter som dagar. Jag kunde bara stå bredvid och se att hon mådde dåligt, utan att kunna göra något åt det

Samtidigt med den starka betoningen på närstående och personliga relationer, så finns emellertid omvärldsperspektivet där. En kvinna tar upp ”vårdkrisen”, ”våldet som ökar” och ”skolkrisen” och menar: ”Personliga kriser är en sak, fast sedan är det kriser som kan påverka oss indirekt och det är samhällskriser.” Någon säger att ”världen är i kris”, en annan nämner ”politisk kris” och att ”politikerna skäller på varandra”. Ytterligare en talar om krig och säger: ”Krig är ju en väldig kris egentligen. Det är ju oskyldiga människor som dör.”

Som synes är det också i fråga om krisbegreppet på dessa nivåer människor som står i fokus för husmödrarna.

Säkerhet

Eftersom de viktigaste riskerna, hoten och kriserna för husmödrarnas del handlar om sådant som kan hända andra eller relationerna till andra, så står detta givetvis i centrum även för husmödrarnas förståelse av säkerhet. Det är i synnerhet relationerna som sådana – goda relationer inom familjen och överhuvudtaget till andra människor – man lyfter fram. Säkerhet är ”ett gott familjeförhållande”, ”sambon”, ”kärlek”, ”att ha förmågan att älska”, ”att våga tro på någon annan”, ”trygg uppväxt”, ”trygghet för barn”, ”mamma, pappa, syster”, ”vänskap”, ”goda vänner” och så vidare. En kvinna säger:

Vad betyder säkerhet för mig? – Ett gott familjeförhållande. Det gäller kärnfamiljen, men det gäller också vidare: föräldrar, svärföräldrar, syskon, svägerska och så. Storfamiljen.

En annan kvinna talar om sin sambo:

/Han/ är min stora säkerhet. (...) Vi älskar varandra jättemycket. Jag skulle inte vilja byta ut honom för allt i världen. Det har liksom blivit en självklarhet för mig att ha honom, men jag funderade på det häromdan, att tänk om jag förlorar honom. Tänk om han dör i en bilolycka eller någonting. Hela min värld – jag har inte tänkt så förut, men hela min värld skulle rasa samman. Jag skulle verkligen inte tycka att det var värt att leva. Faktiskt!

Husmödrarna framhåller emellertid att sådant som ”ekonomi”, ”pengar” och ”arbete” också är mycket viktiga säkerhetsaspekter: ”Det är självklart; man skall inte sticka under stol med att har man pengar så klarar man sig ganska långt.” Men det är återigen så, att när det kommer till prioriteringar så underordnas det ekonomiska uttryckligen människorna: ”Mina barn skall ha en trygg uppväxt, och sedan skiter jag i om vi är fattiga. Dom skall ha mig. Jag skall finnas där jämt.”

Det förhåller sig likadant när det gäller mera tekniska säkerhetsåtgärder. Man nämner i och för sig många exempel på sådana, såsom ”bilbarnstolar”, ”flytväst”, ”vapenskåp”, ”säkerhetsbälte”, ”vägsalt”, ”brandvarnare” och så vidare. Men det betraktas av allt att döma mera som ett slags självklara hjälpmedel; de är inte säkerhet i sig:

Har man familj och vänner, och att man känner att man har deras förtroende, så känner man sig säker. Man känner säkerheten och tryggheten och att man har bostaden som man trivs med och det är en säkerhet, tycker jag. Det tänker jag mer på som säkerhet än en bil som går säkert och sådant, för sådant tänker inte jag på.

I husmödrarnas diskussioner finns också inslag av uppfattningen att säkerhet kan vara personlig säkerhet. Det är inte någon stark tendens, men ändå nog så tydlig. Man talar om ”att tro på sig själv”, om ”att ha mod att stå för sina åsikter”, och ”mod att stå för sina val i livet inklusive misstagen”. Någon

säger också, att om man ”ser bra ut” så kan det vara en säkerhet ”även om det inte är så himla viktigt”. Uttalanden av liknande slag har vi hittills stött på främst i karriärens livsform (medan de helt saknas bland arbetarna och de självständiga). Vi kan för husmödrarnas del utgå ifrån att det handlar om något annat än den produktion av personlig unicitet som är ett villkor i karriärlivsformen; husmorslivsformen innehåller ingen mekanism av detta slag.

Hur som helst så är det de mänskliga relationerna, som enligt husmödrarna är grundläggande för säkerhet. Men på samma sätt som när det gäller de övriga begreppen, så ser man också beträffande säkerhet en koppling mellan de mer personliga relationernas kvaliteter och de vidare samhällsliga förutsättningarna – och de senare framstår som mycket viktiga. Följande resonemang, som en av husmödrarna för när hon skall rangordna sina säkerhetsord, är belysande. Hon säger att ”det var svårt att numrera det här, men jag kan ju göra så här: 1) leva i ett demokratiskt samhälle; också 1) ett gott familjeförhållande; 2) ett gott förhållande i storfamiljen; också 2) vänner; också 2) ekonomi; också 2) jobb”.

Husmödrarna tar även upp betydelsen av att där finns ett socialt skydds nät:

Tryggt samhälle, det tog jag som nummer 1. Det är ju om det är stabilt, om det finns, typ, sådant där socialt skydds nät, alltså. Sverige tycker jag är ett tryggt samhälle i och med att det finns så att man behöver ju inte bli uteliggare, om jag säger så. Så att man är ju trygg att man har någonstans att bo. Man behöver inte – även om man blir arbetslös, så behöver man inte bo i en skokartong.

Det är således de mellanmänskliga relationerna, i stort som i smått, som för intervjupersonerna med husmorslivsform avgör om det finns någon säkerhet eller ej.

Sammanfattning

Husmödrarnas riskförståelser är genomgående negativa och konkreta; när det gäller krisbegreppet uppfattar man dock att kriser av det mera närliggande slaget kan vara långsiktigt utvecklande. Den totala diskursen på riskområdet gäller i mycket hög grad hem och familj, men också andra människor och mänskliga relationer i allmänhet. Detta ser ut att utsträckas även till storskaliga omvärldsförhållanden. Därtill uttrycker husmödrarna, i likhet med arbetarna, riskupplevelser omkring arbete och ekonomi, men de betonar samtidigt att detta slags risker, hot och kriser är sekundära i förhållande till sådant som mera direkt kan hända familjemedlemmar, andra människor eller relationerna människor emellan.

Livsformens mål och medel i hem och familj är starkt sammansmälta, vilket gör det svårt att uttala sig om en eventuell fördelning av negativ respektive positiv risk på dessa sfärer. De negativa riskupplevelserna omkring arbete

och ekonomi ter sig dock som hemmahörande i en medelsfär – mannens inkomst. Vi har också påtalat, att husmödrarna inte nämner något om de risker, vare sig sociala eller fysiska, som familjen som sådan genererar för kvinnors del; detta kan tolkas som att här finns en målsfär för positiv och i detta fall icke upplevd risk.

En annan effekt av livsformens mål-medelsammansmältning visar sig i en motsvarande tendens hos ”riskobjektet”: det är uppenbart att riskförståelserna i en mening är jag-orienterade – det handlar om vad som kan hända andra människor eller relationer som är viktiga ”för mig”. Samtidigt är de ju emellertid, i och med detta, ändå påtagligt ”andra”-orienterade; dessutom avser exemplen i många fall risker etcetera som inte riktar sig mer mot den enskilda husmodern än mot vilken annan människa som helst.

Låt oss se hur det ser ut i en annan kvinnlig livsform, en livsform som är annorlunda villkorad när det gäller arbetsformen.

Representationshustruns livsform

Familjen i anslutning till karriärens livsform intar en i grunden annorlunda position än familjen i arbetarlivsformen. Här har hem- och familjefären förbindelse med mannens livsform. Den kvinna som är gift med en man i karriären har egna relationer till det som utgör hennes försörjning, det vill säga mannens karriärarbete; hon kan också påverka detta. I motsats till vad som är fallet i arbetarlivsformen, kräver karriärens livsform uppbackning av familjen i direkt relation till arbetet. Här uppstår den speciella representationspraktik som utgör grunden för representationshustruns livsform. I likhet med husmorspraktiken (men till skillnad från medhjälpspraktiken, som vi beskriver nedan) utgår representationspraktiken alltså också ursprungligen från hemmafruinstitutionen, men arbetsformen är inte husmorsarbete utan representationsarbete.

Familjen bakom karriär mannen hjälper framför allt till med att producera representativitet och respektabilitet, men skall över huvud taget bygga upp en ändamålsenlig miljö – i förhållande till karriären – omkring den karriärinriktade. I detta ingår också möjligheter att arbeta ostört hemma, eller att vila ut när det krävs, eller möjligheter till andra former av ”rekreation” och ”stimulans”. Det ingår alltså också att det inte skall ställas andra familjekrav på den karriärarbetande än vad som är lämpligt med hänsyn till karriären.

Genom att på detta sätt delta i produktionen av det mannen säljer och får betalt för på arbetsmarknaden, skaffar hustrun förutsättningarna för det som är ett specifikt drag hos representationspraktiken: en sådan inkomst och en sådan sociokulturell miljö, som medger att hon på ett självständigt och ekonomiskt oberoende sätt kan uppgå i egna personliga intressen och engagemang. Hit hör som regel estetisk/konstnärlig kreativitet, som kan röra sig om allt från heminredning, kläder, matlagning och så vidare till eget utövande av konsthantverk, musik eller annat. Vidare ingår oftast sociala

engagemang av olika slag. Men framför allt hör det till att representationshustrun vet hur man för sig, vet hur man beter sig som värdinna och kan normerna för god ton och konversation med mera. Hon skall kunna behärska de mest skiftande sociala sammanhang och situationer utan att tappa stilen. Det hela handlar överhuvudtaget om en ständigt pågående *kultivering*, om att odla och utveckla *stil* i bredast tänkbara bemärkelse. En framgångsrik representationspraktik kan dessutom ställa stora krav på administrativ och organisatorisk kompetens och tenderar, i motsats till husmorspraktiken, att generera ett betydande mått av personlig autonomi i vardagen. Och en sådan praktik är i sin tur just vad som krävs för att backa upp den karriärinriktade. Representationshustruns aktiviteter bidrar, när det hela fungerar bra, till att bygga upp den atmosfär av personlig unicitet som är avgörande för karriärmännens framgångar.

Eftersom det rör sig om en kvinnlig livsform, så finns inte bara representationshustruns medel utan även hennes mål i hem- och familjesfären. Förutsättningen för ett gott liv är även för en representationshustru i allra högsta grad ett hem som hon trivs med och en nöjd och välfungerande familj. Men till detta – eller som en del däri – kommer hennes engagemang, som kan vara av alla möjliga slag. Och när hem och familj utgör ”bakland” för en karriär, avser kvinnans engagemang lika mycket mannens karriärsfär som de avser hem och familj i sig; de två är i typfallet inte möjliga att skilja åt:

Nu har jag ju fått möjligheten att ha de rum jag alltid velat ha. Jag har ett träningsrum i källaren där jag kan jobba med mina program /avancerade gymnastikprogram/ och ta emot privat. Vi har ju älgjakten på hösten (...) och jag vill att de /gästerna/ skall kunna ta med sig sina respektive och att de kan erbjudas yoga och gympa, och så har vi bastu och solarium och så där. (...) Så har vi gjort i ordning ett rum med biljardbord och darttavla, så där mer gästrum. Framför allt tycker jag det är kul att ha en massa gäster jämt, och nu kan jag ha det utan att de sitter på mig.

Som en följd av de omfattande engagemangen är representationshustrun i allmänhet heller inte beroende av sin mans och sina barns fysiska närvaro – av möjligheten att idka utpräglat familjeliv – på det sätt som husmodern vanligen är. En representationshustru kan betrakta familjemedlemmarnas frånvaro som ett tillfälle att ostört ägna sig åt någon eller några av de många andra aspekter som detta att ”ha hem och familj” innebär i hennes fall. Men hennes egna intressen och engagemang måste alltid anpassas till vad som är bra för mannens karriär om det hela skall fungera; representationshustruns livsform bygger på bekräftarnas kärleksform och hennes tid är i grunden andras tid.

För representationshustrurna i studien gäller, på samma sätt som för husmödrarna, att ingen av dem lever sin livsform helt ”rent”. Alla har, eller har haft, förvärvsarbete i större eller mindre omfattning, men det är ändå i samtliga fall representationslivsformen som präglar deras vardag.

Risk

Representationshustrurna diskuterar överlag risk som någonting negativt, men det finns samtidigt vissa inslag av uppfattningen att risk också står för chans och möjligheter. När risk framstår som negativ handlar resonemangen genomgående och i hög grad om konkreta risker när det gäller anhöriga, andra människor, relationer och – i lägre grad – hemmet. Det är också detta slags risker som anses mest betydelsefulla:

För mig är risk kopplat till en händelse eller till vad jag gör eller till vad min familj gör. Till exempel om mannen är i Göteborg i dag, då finns det ju en risk att det blir halka till kvällen och att han kör av vägen. Sonen åker på fredag och då känner jag samma – ja, sådär. Ja, död, jag tänker på familjen. – Och brand, för sjutton! Det är jag rädd för varenda dag när jag har ljuset tänd. Brand i huset.

Någon tycker att risk övergripande har att göra med ”ansvarslöshet mot andra”:

Ansvarslöshet, det är ju det här – jag har till exempel en tjej nu som har börjat låna min häst. Jag skulle kunna skita totalt i hur hon bär sig åt när hon rider. I stället går jag ut i stallet och hjälper henne med tränsning, så att det fungerar och ingenting händer. För min häst är lite så där... Och ser till att det finns hjälm på huvudet och så. Eller med Mia /dottern/ – att jag tar ansvar. Ja, annars är det ju risk att någon skadar sig eller någonting.

Här finns alltså riskuppfattningar som representationshustrurna, icke överraskande, delar med husmödrarna; det handlar i båda fallen om livsformer som är lokaliserade i den samhällliga organisationen för produktionen av liv. I likhet med husmödrarna ser representationshustrurna heller inte ut att fästa något större avseende vid risker som gäller den egna fysiska personen; det är så gott som uteslutande risker för andra, eller risker för relationer, man talar om.

Tendensen att uppfatta risk som positiv finns däremot, som vi sett, inte hos husmödrarna. Representationshustrurna talar här i mera abstrakta ordalag om att risk också handlar om ”att våga chansa”, ”att prova nya saker”, om att ”våga för att vinna”, och så vidare, och detta måste förstås som ett drag som härrör från villkoren i just representationshustruns livsform. Det motsvarar karriärmännens mycket starka betoning av riskbegreppets positiva potentialer i mera abstrakt bemärkelse, även om det inte är lika uttalat, och det är följdriktigt att vi stöter på det även här.

Representationshustruns uppgift är att hjälpa till att skapa den personliga unicitet, som krävs av mannen om hans karriär skall vara framgångsrik; detta innebär för hennes del såväl som för hans att det är nödvändigt att man vågar chansa och prova nya saker. Skillnaden är att i hennes fall sker detta via ”utformningen” av dels hem och familj, dels ett mera allmänt och utåtriktat socialt engagemang.

Detta innebär emellertid samtidigt att det finns negativa risker för en representationshustru som helt saknar relevans för en husmor. Husmödrarna framhåller betydelsen av goda vänner och risken att förstöra vänskap, men representationshustrurna talar om ”risken att förlora sitt nätverk”. Är det skillnad på vänner och nätverk? En kvinna säger, att naturligtvis är det så:

Nätverk går längre ut. Jag tycker det är väldigt viktigt att ha ett nätverk. (...) Ja, otroligt viktigt är det. Jag skulle inte klara mig utan att ha någon som brydde sig och som jag kan bry om också.

Å andra sidan finns det negativa risker för husmödrarna som ingen av representationshustrurna tar upp, nämligen risker runt ekonomi och arbete. Husmödrarna betraktar detta som allvarliga risker, även om de underordnar dem de risker som gäller människor och mänskliga relationer. Men för representationshustrur saknar sådana risker aktualitet, i varje fall när mannens karriär sedan länge är ett faktum, såsom fallet är med samtliga representationshustrur i denna undersökning.

Till skillnad från husmödrarna talar representationshustrurna heller inte särskilt mycket om risker i omvärlden, även om ”miljörisker” omnämns. Däremot berättar de mycket om sina sociala engagemang av olika slag; de är aktiva i både nationella och internationella hjälporganisationer, någon har fadderbarn utomlands och någon är också politiskt aktiv. Det är underförstått att här finns ett omvärldsengagemang; det är också i hög grad inriktat på människor. Detta tillhör emellertid snarast kulturen i representationshustruns livsform, och uttrycks inte som upplevelser av risk. Engagemangen befinner sig dessutom i livsformens målsfär, och framstår kanske av den anledningen inte heller explicit som att de har någon koppling till negativa risker i omvärlden.

Vad i övrigt gäller en möjlig uppdelning i en medelsfär för negativ risk, respektive en målsfär för positiv risk i representationshustruns livsform, är det rimligt att antaga att förhållandena i delar liknar dem i husmorslivsformen. Representationshustrurna talar visserligen om ett visst medvetet och positivt risktagande i målsfären, det vill säga i representationspraktiken i hem och familj. Men även för representationshustrurs del genererar hem och familj kvinnospecifika risker av likartat slag som för husmödrarna – risker som de intervjuade kvinnorna inte nämner, eller som de inte uppfattar alls, därför att de är förenade med upplevelser av frivillighet och kontrollerbarhet.

Hot

Också för representationshustrurna är hot ett uteslutande negativt begrepp, och liksom husmödrarna tänker de i första hand på hot mot andra människor och hot mot och i mellanmänskliga relationer. Sjukdom och död bland anhöriga står i förgrunden.

Vi återfinner också den generella tendensen till att förknippa just hotbegreppet med våld och kriminalitet. En av kvinnorna säger till exempel att ordet hot får henne att tänka på ”att hota någon med till exempel ett vapen”, och ”att hota en person – ‘gör inte du detta så...’”. När hon utvecklar detta visar det sig emellertid att det återigen är de vardagliga relationerna människor emellan som står i centrum. Hon menar att detta med att hota någon med ett vapen nog egentligen bara är en bild från TV, hon har inga personliga erfarenheter av något sådant och hon tror att det var det andra hon tänkte på först:

Hota en person, att gör inte du detta så – städar inte du ditt rum så får du inte din veckopeng. Eller det kan vara vuxna sinsemellan: ställer inte du upp på mig, så banne mig betalar inte jag det jag är skyldig dig. (...) Det mötte man ju dagligen när man var liten, och man kommer på sig själv med att man använder samma grej. I stället för att inte säga något och ge en belöning. Och det försöker jag göra någonting åt, för det anser jag vara mycket viktigt.

Å andra sidan, när det finns egna erfarenheter av att ha varit utsatt för brott så slår de igenom mycket starkt, framför allt i samband med just begreppet hot. Vi kan återvända till den kvinna som en tid före intervjun var med om att vakna en natt av att en inkräktare stod i hennes sovrum och lyste på henne med en ficklampa. Denna specifika personliga erfarenhet medför att hon anger en rad exempel på hotupplevelser och aspekter av hot, som alla har med inbrottet att göra:

- Otryggheten att en person kan förstöra en annan människas trygghet.
- Känslan av att bli kränkt, att någon bara kan gå in i mitt hem, sovrum.
- Tvångshandlingar, aldrig väskor, värdesaker, nycklar får ligga i entré eller nedre våning nattetid.
- Rädsla att gå ut efter mörkrets inbrott, trots hund.
- Inbrott i mitt hem.
- Mörkrädd, rädsla att sova utan att låsa dörren till sovrummet när min man inte är hemma.
- Öppnar aldrig dörren varken dag eller kväll utan att se vem som står utanför, titthål.
- Försöka minimera risken för ett nytt inbrott. Har larm, överfallsalarm, glasalarm, lås på alla dörrar i källare.

Denna kvinnas personliga erfarenhet har som synes utlöst en rad säkerhetshandlingar av praktisk-teknisk natur, och det understryker återigen sådana erfarenheters betydelse. Det framkommer emellertid tydligt när hon berättar om inbrottet, att det traumatiska i upplevelsen framför allt består i

att någon utan hennes medgivande kunde bereda sig tillträde till *hennes hem*. Detta skall antagligen ses i relation till bostadens innebörd av att vara "den trygga platsen" i de kvinnliga livsformerna. Givetvis representerar bostaden också materiella värden, inte minst i det aktuella fallet, men detta är inget som lyfts fram, i varje fall inte av kvinnorna i denna undersökning. Däremot nämns det någon gång av männen.

När det gäller just representationshustrurna, så ger de över huvud taget inga exempel på hot i den ekonomiska sfären, lika lite som de nämner några risker på detta område, och skälet är självfallet detsamma: tillvaron i en väletablerad karriärfamilj innehåller inga överhängande risker och hot av detta slag.

Beträffande omvärldsdimensionen av hot, så är mönstret också detsamma som för risk. Det är få som direkt tar upp några hot av detta slag. Som fallet är i många livsformer nämner man visserligen ofta "krig" och "miljön" just i förbindelse med hotbegreppet, men några andra exempel finns inte. Dock framgår det av intervjuerna som helhet att man räknar med sådana hot.

Kris

I likhet med många andra intervjupersoner uppfattar representationshustrurna kriser som att de kan vara både yttre och inre, och de senare kan också vara utvecklande och konstruktiva. Liksom husmödrarna prioriterar man sådana kriser som "personliga kriser", "kris i förhållanden" och "kriser för medmänniskor", och på samma sätt som husmödrarna diskuterar man mycket och engagerat om dessa kriser. Här finns också exempel på samhällseliga kriser, i flera fall "den ekonomiska krisen i Sverige" (som annars inte har lyfts fram särskilt mycket av intervjupersonerna) men detta slags kriser ges uttryckligen en lägre rangordning:

Jag tycker nog att för mig som person, så tror jag att det här med personliga kriser berör mig mer än vad den ekonomiska krisen i Sverige gör, vad? För den känner jag att jag kan påverka så lite, men kriser för medmänniskor och en själv, det lilla man har upplevt – ja, man berörs mera av det. Folk som har råkat illa ut på olika sätt. Man säger ju, att genom kriser så blir man ju stärkt också; man kommer ju ut starkare än när man gick in i den, så det är ju något positivt även om det är jobbigt när den här situationen varar – så att jag tror att den sätter jag främst, ja.

I intervjuerna med representationshustrurna kan man tydligt utläsa hur de engagerar sig i andras personliga kriser och i relationsarbete av skilda slag. En av kvinnorna säger att hon går in för att försöka bry sig om människor som har det svårt:

Jag tror att jag har en viss förmåga att se på folk om de mår dåligt, och jag får väldigt ofta förtroenden, att folk kommer till mig och berättar

liksom. De har väl den här känslan av att de – jag tror att jag alltid varit så – det folk säger till mig, det stannar hos mig.

En annan kvinna berättar om hur hon just nu har en nära vän som ”har haft en jättekris i förhållandet”, och som hon har fått vara stödperson åt, ”den som man har pratat med”, och hon säger om sitt eget äktenskap:

När vi får kris i förhållandet, för det får man ju med jämna mellanrum, i alla fall om man lever ihop i flera år – det är ju inte alltid dans på rosor och jättekul och jättekär – då får man ju se till att hitta på något, kämpa.

Här finns emellertid också exempel på hur specifika personliga erfarenheter tenderar att dominera uppfattningarna. En kvinna fick uppleva att hennes första sambo begick självmord, och detta är vad hon först tänker på i samband med begreppet kris. I anslutning till detta gick hon själv igenom en kris, som blev ”väldigt lång” och som var ”väldigt speciell”:

Jag kan ju aldrig svara på varför han gjorde det. Men jag tror att min kris var ju dels att jag miste någon, för även om jag hade gjort slut så tyckte jag ju otroligt mycket om honom. Det var ju bara det att han började leva genom mig, så jag blev alldeles kvävd. Och dels att jag kände som att jag hade stor skuld till det hela. Så då kände jag stor skuld och stor saknad, så det gjorde nog att krisen blev väldigt speciell.

Även representationshustrurnas krisuppfattningar liknar således husmöd-rarnas, i det att de överordnat är inriktade på människor och mänskliga relationer. Det gäller också uttalandena om kriser på samhälls nivå; även representationshustrurna betonar att det handlar om människor. ”Den ekonomiska krisen i Sverige” kommenteras till exempel: ”Nedrustningen av den sociala biten i Sverige, den tycker jag är fruktansvärd, alltså.”

Det som skiljer sig är, återigen, främst att representationshustrurna inte tar upp några kriser som har med privatekonomiska problem att göra. Men det finns också exempel på ytterligare en typ av kriser, som vi får tänka oss hör hemma enbart i representationshustrurnas livsform. Den av de intervjuade representationshustrurna som har den mest utpräglade representationspraktiken demonstrerar mycket tydligt hur krisuppfattningar (liksom andra uppfattningar på riskområdet) kan formas av de krav, som är förbundna med en viss vardagspraktik. Hon är en av de intervjuade personer som uttryckligen tar avstånd från föreställningen om kris som en inre process och erfarenhet. Hon säger:

Kris, det har ju fått en så konstig klang. ‘Hon är i kris’ används fel – som personlig kris. Det blir kris om såsen inte blir bra, vad. Det är en kris! Om man väntar tio personer på middag, och så plötsligt så skär sig såsen. Då är det kris!

Hon menar också att om det går en maska på strumpan när hon skall gå på en viktig fest, så är det en kris. Det är värt att notera att hon säger ”viktig” fest; i representationshustruns livsform är fester inte först och främst avkoppling och nöje – de är arbetsinsatser, som kan ha avgörande betydelse för mannens karriär. Därför kan det också vara kris ”om man inte får på sig sin klänning och är ute i sista minuten”.

Säkerhet

Representationshustrurnas säkerhetsuppfattningar domineras av två komponenter. Dels menar de, på samma sätt som husmödrarna, att säkerhet handlar om relationer och då särskilt familjrelationer, dels framhåller de säkerhet förstått som personlig säkerhet, och detta trycker de på betydligt starkare än husmödrarna. I anslutning till just begreppet säkerhet, men alltså inget av de övriga begreppen, förekommer det också resonemang om ekonomi och arbete. En av representationshustrurna uttrycker den övergripande tendensen:

Trygghet inkluderar ju pengar, jobb, familj – att man känner sig trygg. Trygghet är samma sak som säkerhet på något vis. Men det beror ju på hur man riktar... Säkerhet kan ju vara någon persons framträdande också, och sådana grejer.

Det är emellertid ingen tvekan om att det är relationerna som väger tyngst, och även här framförs en mängd tankar om hur man kan bidra till positiva relationer, till exempel:

I familjen kan man ju göra sin bit också. Jag känner mig väldigt trygg med /maken/, och då kan jag ju försöka ge samma, för då får jag antagligen fortsätta att få tillbaka det. Trygg att leva med, om jag säger så, och det känner man ju på sig. Om du känner att en person vill leva med dig, satsar på det ni har. Jag menar, om jag kanske inte hade packat upp mina kartonger sedan vi flyttade ihop, utan ifall jag hade dem kvar på vinden, så kanske /maken/ skulle känna sig lite otrygg. Vill hon, liksom? Har hon tänkt sig att flytta när som helst? På det viset.

Den personliga säkerheten är dock något som alla återkommer till, och det är föga överraskande. En lyckad representationspraktik förutsätter sådant som personlig utstrålning och stil – att man ”kan sätta sin egen piff på saker och ting” – och att man kan föra sig i de mest skilda sammanhang, något som i sin tur kräver personlig säkerhet och självkänsla:

Det finns en /säkerhet/, att man har en inre säkerhet – en person, vad? En säkerhet, en kunskap, en plattform att stå på och allmän stabilitet. (...) Människor kan utstråla säkerhet – ‘det där är ingen vek männi-

ska'. Innerst inne kan man ju vara vek, men utstrålar i alla fall säkerhet.

Här ser vi alltså igen pendangen till kravet på karriär mannen om personlig unicitet. Men det framgår samtidigt att det trots allt inte, som i hans fall, primärt rör sig om ett konkurrensmedel. Även om representationshustruns talanger kommer till användning på detta sätt, så är hennes perspektiv ytterst grundat i den kvinnliga omsorgsrationaliteten med mål i andras välfärd. Och i detta fall tenderar det tydligen att innebära, att den mycket eftersträvansvärda personliga säkerheten – ”konkurrensmedlet” – också är något som man lägger sig vinn om att bibringa andra, om man upplever att de har problem härvidlag. En av kvinnorna säger, att detta ligger henne så varmt om hjärtat:

Om det är en människa i ens omgivning som är väldigt... som utstrålar osäkerhet – men alla människor kan ju något som de är bra på! Då kan man ju försöka framhäva det här då, beteendet. Att 'du är ju skitbra på det här; om du inte är duktig på den där grejen, det har ju inte någon betydelse'. Då stärker man ju den människan.

Utöver dessa säkerhetsaspekter tar representationshustrurna, på liknande sätt som husmödrarna, upp en del praktisk-tekniska säkerhetsåtgärder, såsom brandvarnare, flytväst och ridhjälm. Även dessa kvinnor tycks anse att sådana saker är relativt självklara och de nämner dem mera i förbigående. Det finns dock ett undantag, nämligen den kvinna som varit utsatt för inbrott. Som framgick också av hennes kommentarer till det hot hon då upplevde, så har denna specifika erfarenhet resulterat i att hon har utvecklat ett mycket omfattande säkerhetstänkande. Detta går emellertid långt utöver faran för inbrott. ”Det här skriver jag”, säger hon, ”som uppmaning till någon annan” – därav dess form:

Använd säkerhetsbältet. Lås dörren när du går ut från ditt hem. Kör försiktigt bil. Kontrollera att elapparater ej är trasiga, spruckna. Handla giftfritt både mat och kemikalier om det finns möjlighet. Att någon tömmer din brevlåda när du är bortrest. Kontrollera att spis, strykjärn och andra elartiklar eller levande ljus är släckta innan du lämnar hemmet. (...) Husägare kontrollera takpannorna. Sanda. Använd reflex i mörkret. Håll hunden under uppsikt.

Som vi sett, så talar representationshustrurna inte speciellt mycket om förhållanden i omvärlden vare sig beträffande risk eller hot (men något mer när det gäller begreppet kris). Detta har sin motsvarighet i att de heller inte diskuterar säkerhet i sådana termer. I stället är betoningen på trygga relationer och personlig säkerhet mycket stark.

Sammanfattning

Sammanfattar vi representationshustrurnas riskförståelser och jämför med husmödrarna, så liknar de båda grupperna varandra så tillvida som att riskförståelserna i båda fallen är övervägande negativa och konkreta, samt starkt koncentrerade omkring familj, hem, andra människor och relationer. Detta är effekter av att det i båda fallen rör sig om kvinnliga livsformer.

Det finns emellertid också ett antal skillnader, och det är effekter av att det trots allt rör sig om olika livsformer. I motsats till husmödrarna uppger representationshustrurna inga riskupplevelser i den privatekonomiska sfären. Däremot innehåller deras livsform ett annat och livsformsspecifikt fält, representationspraktiken, som genererar bestämda riskförståelser som saknas hos husmödrarna. Trots att mål och medel är sammansmälta i hem och familj också i denna livsform, kan vi här urskilja en medelsfär med negativa upplevelser omkring risker och kriser i representationspraktiken. Samtidigt inrymmer denna praktik också kvinnornas engagemang, som de har mål i, och här genereras ett visst inslag av abstrakta och positiva riskförståelser: risk som utmaning och chans i utvecklandet av personlig unicitet i anslutning till mannens karriärliv. Detta tenderar att inkludera också representationshustrurnas sociala engagemang, varför deras riskförståelser när det gäller omvärldsförhållanden inte är vare sig speciellt uttalade eller negativa, såsom fallet är bland husmödrarna. Till skillnad från – om än inte i motsats till – husmödrarna trycker de också mycket starkt på betydelsen av personlig säkerhet, även detta ett utslag av de speciella kraven i representationshustruns livsform.

Representationshustrurna liknar emellertid husmödrarna i det att de inte säger något om kvinnospecifika risker i målsfären hem och familj – detta är icke upplevda/acceptabla/positiva risker – samt i det att riskförståelserna överlag är påtagligt orienterade mot andra människor och relationer.

Medhjälperskans livsform

Medhjälperskans livsform är via äktenskapet kopplad till självständighetens livsform. Den har det gemensamt med andra kvinnliga livsformer att det är hem och familj som är det grundläggande ansvars- och arbetsområdet. Genom att producera hem/familj tillvinner sig kvinnan sin försörjning – sina medel – samtidigt om hon själv har sina mål i denna produktion. Och den måste alltså, om den skall kunna utgöra medel för kvinnan, utformas i relation till vad den enskilde man hon har bildat familj med har användning för i sin praktik. När det gäller just medhjälperskans livsform är den en kombination av bekräftarnas kärleksform och den arbetsform vi kan kalla medhjälpsarbete, och som sådan innehåller den ett livsformsspecifikt krav om ”flexibel medhjälp”: hustrun skall kunna rycka in och stötta i mannens verksamhet när och där det behövs. Behovet av hustruns insatser kan variera mycket såväl över tid som olika företag emellan. Ibland är behovet litet; då har hon i dagens läge antagligen ett eget lönearbete ”vid sidan av”. Är behovet av medhjälp i företaget däremot stort, så kan detta bli även hustruns huvudsakliga verksamhet.

Hustruns insatser i själva driften innebär också att hon direkt kan påverka sina egna medel och mål, det vill säga hon kan påverka det företag och den ekonomi som är förutsättningen för familjens välfärd. Detta ställer henne i en speciell relation till företaget. Hennes ideologi är allmänt taget en kvinnlig sådan: såväl mål som medel finns i hem och familj. Men i medhjälperskans fall innefattar detta också just medhjälp i företaget. Gränserna flyter mellan familjearbete och företagsarbete, liksom mellan arbete och fritid. Det goda livet i denna livsform är att ha hem och familj inom ramarna för ett självständigt företagande, där man själv har egna viktiga arbets- och ansvarsområden.

I dag är det dock vanligt att hustrun till en självständig företagare har ett eget lönearbete. Även detta är emellertid många gånger ett slags medhjälp; det kan utgöra familjens ekonomiska grundtrygghet, och om företaget går dåligt kan det vara en förutsättning för att mannen skall kunna förbli självständig. Men medhjälperskans tid är andras tid, och kravet om mera direkt medhjälp vid behov kvarstår:

Om man slår ut det så är det väl kanske minst en tre timmar per dag, då. Vissa gånger har det ju varit lite mer jobb, och vissa lite mindre. Det beror ju alldeles på, vad? Så att jag har ju liksom gått in hela tiden när jag måste och så. Jag skulle egentligen inte hålla på med det där. Men å andra sidan är jag ju medveten om, att det har ju inte funnits en möjlighet i världen att anställa någon som har gjort det där. Jag menar – när liksom inte någon av oss kan ta ut lön så kan man ju inte betala någon annan heller.

Det är emellertid också vanligt att hustrun till en egenföretagare inte alls har några egna arbetsområden inom själva verksamheten (se till exempel Leisner 1988) – det vill säga hon har inga egna mål eller medel där. För många medhjälperskors del är därför den traditionella ideologin om produktionssolidaritet mera att förstå som en – i bekräftarnas kärleksform lokaliserad – lojalitet med mannen i hans önskan om att driva ett eget företag. Medhjälpen kan ibland helt enkelt bestå i att till exempel inte ställa krav på mannen om familjeliv och att ensam ta ansvaret för hushåll och barn, även om kvinnan själv har ett lönearbete.

De medhjälperskor vi har intervjuat arbetar heltid eller så kallad lång deltid (mer än 20 timmar/vecka) i eget lönearbete. Detta inverkar emellertid inte på medhjälpen. Som citatet ovan vill illustrera, så rycker kvinnorna ändå in om det finns behov därav, varför det får anses att de huvudsakligen lever medhjälperskans livsform.

Risk

Detta är ytterligare en livsform där riskuppfattningarna är negativa och konkreta. Och eftersom medhjälperskans livsform är en kvinnlig sådan, finner vi också att riskuppfattningarna även här först och främst handlar om

risker för familjen, familjemedlemmarna och allmänt taget de människor medhjälperskorna har relationer till:

Familjen är väl viktigast i alla fall. Man tänker på risken att mista någon, att det händer något med barnen. Men inte bara kärnfamiljen utan också grenarna utåt. Jag är nog sådan att jag värnar om familjen.

Först tänker jag på familjen, det finns många risker där. (...) Och vänskap. Man kan förstöra vänskap, genom att bära sig dumt åt. Vissa blir väldigt sårade och tål det inte; jag har mist vänner på grund av det.

Hos medhjälperskorna finns emellertid också speciella riskuppfattningar som är kopplade till mannens företagande. Som någon säger: ”Annars /om man bortser från riskerna runt familjen etc/ är det företaget som är det största bekymret.” Riskangivelserna varierar beroende på hur medhjälpen är beskaffad. Ibland består den främst i att inkomsterna från medhjälperkans förvärvsarbete utgör familjens ekonomiska grundtrygghet, och då betonas risken för egen arbetslöshet:

Ja, det riskerar man väl alltid – bli utan arbete, vad? Det är väl det som är det stora problemet i dag. Och jag går väl inte fri jag heller. (...) Och vi skulle aldrig ha klarat oss på Harald /maken/, det är alldeles för osäkert.

När medhjälperskan är mera direkt involverad i mannens företag, tenderar man att framhålla andra risker, såsom ”pengar” och ”sjukdom”:

Det är ju – det mesta är ju riskabelt när det gäller det /pengar/. (...) Det har ju blivit mycket dyrare omkostnader och allting sådant där. Meningen från allra första början var ju att de skulle vara två som delade på allt det här, och så gick den andre i konkurs och vi fick ta på oss alltihopa. Och det är därför vi kommer att gå åt skogen också. (...) En trettio, fyrtio tusen i månaden på fasta utgifter! När man är så liten, egentligen.

Jag har ju redan en arbetsskada, en förslitningsskada, och den går det inte att göra något åt. Nu handlar det om att försöka se till att det inte blir värre. Vi har försökt med arbetsrotation, till och med. Men det finns en stor risk att jag längre fram inte kan vara med, och då vet jag inte hur det skall gå med allting.

Dessa företagsrelaterade riskupplevelser hos medhjälperskorna motsvarar direkt de självständigas egna riskresonemang. Det finns också en motsvarighet i det att medhjälperskorna inte i någon större utsträckning diskuterar risker i omvärlden. Man nämner riskerna för miljön, men i övrigt är det så,

att även för medhjälperskorna tenderar de vardagliga bestyren och bekymren med företagandet att ta över och dominera riskuppfattningarna.

Som vi sett, så råder ett liknande förhållande av överensstämmelse mellan representationshustruns livsform och karriärens livsform; delar av representationshustrurnas riskförståelse motsvarar direkt riskförståelsen hos karriärmännen. Vi finner dessa, mycket tydliga, överensstämmelser när kopplingen mellan den kvinnliga och den manliga livsformen är sådan att den medger att kvinnan själv kan påverka det hon får sin försörjning ifrån, det vill säga mannens inkomst. Eller annorlunda uttryckt: ju fler vardagsvillkor man delar, desto mer sammanfaller riskuppfattningarna. I husmorslivsformen, respektive arbetarlivsformen, där ingen strukturell förbindelse av detta slag finns, är överensstämmelserna mellan riskuppfattningarna betydligt svagare.

Nu lever ju emellertid medhjälperskorna inte självständighetens livsform. Därför är det heller inte – som gäller för de självständiga – företaget som sådant som de i första hand bekymrar sig för. Det är i stället pengar till familjens gemensamma försörjning. I det perspektivet skulle de många gånger föredra att mannen hade ett vanligt lönearbete med någorlunda säker inkomst, men i enlighet med bekräftarnas kärleksform, som underbygger de kvinnliga livsformerna, är de lojala med mannens livsmål; de ”hjälper till”. En av kvinnorna uppehåller sig länge vid de problem som finns med makens företag vid intervjutillfället. Det visar sig dock att det hon i grund och botten oroar sig för, är vad som kan hända med maken om inte företaget tar sig upp ur den svacka där det nu befinner sig. Hon befarar att ”det kommer att ta knäcken på honom”. Riskupplevelserna omkring firman är i själva verket också de riskupplevelser omkring andras välfärd.

Något liknande gäller medhjälperskornas tal om risk för egen sjukdom. Detta avviker från de båda tidigare beskrivna kvinnliga livsformerna, där intervjupersonerna endast ytterst flyktigt berör fysisk risk för egen del (med undantag för den kvinna som varit utsatt för inbrott), men det är ändå i samklang med bekräftarnas ideologi. Det de självständigas hustrur oroar sig för är ju att de inte på ett tillfredsställande sätt skall kunna fungera som medhjälperskor, som ”medel” för mannen i hans livsform.

Överensstämmelser i riskuppfattningar mellan kvinno- och mansspecifika livsformer får således inte överdrivas. De finns, men de gäller endast delområden av det totala riskspektrat i de olika livsformerna. Olikheterna, som främst avser de helt grundläggande perspektiven, är betydligt större.

Vi bör också, i enlighet med tidigare resonemang, tänka oss att det även i medhjälperskans livsform kan finnas en medelsfär för negativ risk, respektive en målsfär för positiv risk. Givetvis är målsfären i hem och familj, för medhjälperskor som för andra som lever kvinnliga livsformer, förenad med speciella risker. Det står också klart att de intervjuade medhjälperskorna, lika lite som husmödrarna och representationshustrurna, inte nämner något

om sådana risker – själva bildandet av hem och familj framstår också här som önskat, frivilligt och kontrollerbart.

Hot

Inte heller medhjälperskorna avviker från det mönster som innebär att hot är konkretiseringar av negativa risker. Följaktligen är det hot mot familj och andra närstående man i första hand tar upp. Det mest iögonfallande draget i medhjälperskornas resonemang omkring hot är annars att just detta begrepp, till skillnad från såväl risk som kris och säkerhet, i så liten utsträckning tycks associeras med mannens företagande. Detta känns emellertid igen också från intervjuerna med husmödrar och representationshustrur: i samtliga dessa kvinnliga livsformer är hot det av begreppen på riskområdet som allra minst sätts i samband med männens arbetsform, och med ekonomi och försörjning.

Hot i förbindelse med männens företagande nämns visserligen, men de är sekundära – de utgör hot inte så mycket i sig, utan främst på grund av vad de kan betyda sett i relation till de överordnade värden som familj, släkt, vänner och så vidare representerar. En av medhjälperskorna formulerar detta förhållande mycket tydligt. Hon säger att begreppet hot genast får henne att tänka på hot mot familjen, och att:

Det här med hot, det passar in på så mycket av det jag tog upp förut /som risk/, det gör det ju. *Inom* familj ligger ju mycket av det här med arbete, pengar, sjukdom – kring detta finns det hot mot familjen. Och det är väl det som står en närmast. När man nu har en familj.

En annan av kvinnorna understryker:

Det största hot som överhuvudtaget finns är att det kan hända en nära anhörig något. Sjukdom till exempel. Just nu har jag så mycket – ja, cancer – runt omkring mig, så jag tycker det är som det vore någon smittsam sjukdom. Nej usch, *det* är otäckt.

Medhjälperskorna ger emellertid också uttryck för den allt övergripande tendensen att hot har att göra med våld. Det finns hot i form av ”våldsvarkare”, ”illasinnade människor” eller helt enkelt ”andra personer”. Och på samma sätt som i de övriga kvinnliga livsformerna – men till skillnad från i de mansspecifika – är det våld mot andra man främst uppehåller sig vid, inte minst barnen:

Man lever ständigt i ett hot. Ta en narkotikapåverkad person, till exempel. Det kan man se som ett hot. Det är ingenting man kan förutse heller. Kommer de och slår sönder, eller ger sig på mina barn – det kan vara ett hot.

Som i andra livsformer kommer också ”miljön” och ”krig” upp i anslutning till hotbegreppet, till exempel:

Krig – det finns ju med. Även om jag kanske inte är så rädd att det skall drabba mig under min tid. Men vi ser det ju överallt, och det är ju fruktansvärt. Och kommande generationer – jag menar, ett hot finns det ju alltid. Det gör det. Så det kan man inte komma ifrån.

Vi kan alltså notera att även på denna verkligt storskaliga nivå, så kan hotupplevelserna vara påtagligt ”andra-orienterade”:

Kris

Begreppet kris aktualiserar, för medhjälperkorna som i de övriga kvinnliga livsformerna, livsformens speciella villkor och vardagspraktik betydligt starkare än begreppet hot; krisassociationerna kombinerar den gemensamma kvinnliga inriktningen på människor och relationer med krisförståelser som helt och hållet är ett uttryck för medhjälplivsformens förbindelse med de självständiga männens företagande.

Det som utmärker medhjälperkorna i undersökningen är emellertid att de genomgående associerar till verkligt många olika typer av kriser. Exempelen omfattar ”äktenskaplig kris”, ”företagskris”, ”ekonomisk kris”, ”arbetskris”, ”sjukdomskris”, ”personlig kris”, ”genomgången kris”, ”politisk kris”, och ”miljökris”. Man räknar alltså med både yttre och inre kriser, och även om betoningen är på kris som något negativt, så finns föreställningen om positiv kris också med i bilden:

Det är något man genomgår. Det kan vara en vändpunkt, alltså. Och sedan kan det ju gå rakt åt helskotta också. Kriser, det har man väl genomgått men de har man klarat av. Hittills.

Medhjälperkorna har problem med rangordningen av olika kriser; det råder också delade meningar dem emellan när det gäller vilka kriser som är de viktigaste. Av allt att döma är detta en konsekvens dels av att medhjälperkornas villkor och funktioner i förhållande till männens företagande är mycket varierande – också för en och samma kvinna över tid – dels av att de olika företagen vid intervjutillfället går olika bra: några av de självständiga driver framgångsrika företag medan andra har företag som befinner sig i just kris.

När företaget går bra tenderar familje- och relationskriserna och de personliga kriserna att rankas högt:

Vad jag tycker skulle vara värst, skulle vara äktenskapet då. Och personlig /kris/ borde väl också vara fruktansvärt. Men det är jättesvårt, för vadå? – En miljökris, till exempel, skulle påverka allt – både ekonomi, arbete, person och säkert äktenskap. Så jag tycker det är

svårt att rangordna. Men så här direkt så tänker jag på mitt äktenskap, att det skulle bli någonting då, så att barnen skulle bli lidande på det. Inte kanske så mycket för mig själv då, men framför allt hur det – ja.

En annan kvinna, vars make har ett företag som för det mesta gått ganska dåligt och gör så också vid intervjutillfället, bestämmer sig så småningom för den omvända ordningen:

Kriser, det kan man ju ha många – kris i familjen och... ja, men *just nu* är det väl de här två som är de viktigaste för mig /företagskris och ekonomisk kris/. Och företagskris är något mer än det ekonomiska. Där ingår fler aspekter. Man kan ju ha till exempel personal. (...) Vårt liv har nog bestått av kris för det mesta, så där när man ser allt försvinna ut i fjärran. Och just nu är det detta som är det viktigaste. Den politiska krisen skiter jag i, höll jag på att säga, men den finns ju i alla fall, och det är ju den mycket som har ställt till det. Inte hjälper de småföretagarna heller, definitivt inte.

Vi kan nog utgå ifrån, att trots de många olika krisangivelserna så är medhjälperkornas krisuppfattningar uttryck för livsformens vardagspraktik och erfarenheter. Det vi finner här, är de kvinnliga livsformernas övergripande accentuering av kriser som har med människor och relationer att göra, i förening med krisförståelser som härrör från medhjälpsarbetets krav, vilka kännetecknas av att vara skiftande. Bland annat involverar medhjälpsarbetet emellanåt kvinnorna mera direkt i den ekonomiska produktionen än vad som är fallet i andra kvinnliga livsformer; därav den – ibland – jämförelsevis starka betoningen på kriser i den ekonomiska sfären. Ytterligare ett uttryck för medhjälperkans livsform, som har en motsvarighet i självständighetens livsform, består i inriktningen på kriser i de näraliggande sfärerna.

Säkerhet

Säkerhet är även för medhjälperkorna något som associerar till sådant som ”familj”, ”barn”, ”omsorg”. Som i de andra kvinnliga livsformerna handlar säkerhet först och främst om goda relationer, allra helst familjerelationer, och om andras säkerhet:

Vad förknippar jag med ordet säkerhet? – Jag tänker på familjen, och då menar jag inte bara vår familj här, utan också mor- och farföräldrar och familjen runt omkring och så. Det känns som en säkerhet.

Du är ju inte ensam med dina bekymmer och problem /om man har familj/, och om du då har barn också – man har alltid någon man kan att prata med. (...) Liksom kärnfamiljen, det är väl dit man går först, menar jag. Och får man inte stöd där, så går man kanske utanför då, till andra i familjen. Och att man har goda vänner och så där.

Andras säkerhet är särskilt barnens säkerhet. I det sammanhanget kommer man även in på praktisk-tekniska säkerhetsåtgärder:

När man pratar om säkerhet, så pratar man ofta om säkerhet i samband med barn och det tänkte jag också på. När vi åker bil – vi har ju två bilar – så den som ska ha barnen tar ju alltid den största bilen då, för att det ska vara säkert för barnen. Likaså hjälm och flytväst, det är ju för barnen oftast. Det är sällan man tänker på säkerhet för sig själv på det sättet.

Medhjälperskornas säkerhetsresonemang rör sig emellertid också omkring ekonomi, pengar och arbete. Så är fallet även beträffande husmödrar (och i någon mån också representationshustrur), men temat framträder betydligt starkare hos medhjälperskorna. Detta skall säkert tillskrivas medhjälpslivsformens starkare koppling till försörjningskällan i männens företag; medhjälperskan är mera direkt ansvarig för sin egen (och familjens) försörjning än kvinnor som lever andra livsformer, vare sig det nu sker genom medhjälp i mannens firma eller via ett eget lönearbete. Vi kan dock notera att det inte är företagandet som sådant man vill säkra (såsom de självständiga männen vill); det är ekonomisk och försörjningsmässig säkerhet i största allmänhet det gäller, och ibland framstår detta som närmast likvärdigt med ”familjesäkerheten”:

Ekonomi är oftast en förutsättning för säkerhet. Och speciellt då i samband med försäkringar. Det blir säkerhet på ett annat plan på något sätt. Familj, det är ju viktigast för mig i alla fall – men det är svårt att gradera. Jag tycker att det hör ihop på något sätt med att man har en hyfsad ekonomi, så att man inte behöver ge avkall på säkerheten. På grund av att man inte har råd med det.

En av kvinnorna vänder till och med på den rangordning som placerar familjen högst på säkerhetsskalan, vilket är mycket ovanligt bland de intervjuade kvinnorna. Hennes säkerhetsord är ”familj”, ”pengar” och ”arbete”. Men här tilldelar hon pengar den största betydelsen, medan familj får en tvåa. Detta sker dock först efter många och långa överväganden:

Finns det någon säkerhet? Man är ju inte säker på någonting just, det kan man ju inte vara. Var är man säker? Vad skulle säkerhet vara om det fanns? – Jag tror man har större säkerhet om man har pengar. Då klarar man det mesta. Och vad är det som säger att det är säkert inom familjen? Det kanske bara verkar så, det kanske inte är säkert. Jag tror att man har större säkerhet inom en familj än om man är ensam, och större säkerhet om man har ett arbete, förstås. Men i det här fallet tror jag nästan att allra viktigast, det är att ha pengar – tråkigt nog. (...) Nog är det nummer ett. Har man det, så klarar man mycket.

Det är ingen av medhjälperskorna som tar upp säkerhet i betydelsen personlig säkerhet, vilket skiljer dem från både husmödrarna och representations-

hustrurna, i synnerhet från de senare. De tar knappast heller upp några företeelser i omvärlden i anslutning till säkerhetsbegreppet. Undantaget är en kvinna som menar att ”fred, det är ju också en säkerhet. I världen generellt” – för övrigt enda gången som ”fred” omnämns i denna undersökning omkring risk, hot, kris och säkerhet.

Sammanfattning

Sammanfattande kan vi konstatera att medhjälperskornas riskförståelser, liksom husmödrarnas och representationshustrurnas, är inriktade på familj, andra människor och relationer. Vidare liknar medhjälperskorna husmödrarna, men skiljer sig från representationshustrurna, i det att riskbegreppet för dem framstår som enbart negativt och konkret. Det är en följd av att varken medhjälperskans eller husmoderns livsform innehåller någon målsfär motsvarande engagemanget i representationshustruns livsform, där ett visst medvetet risktagande är nödvändigt och därmed tenderar att uppfattas som positivt.

Medhjälpslivsformens strukturella förbindelse med självständighetens livsform ger emellertid upphov till andra livsformsspecifika riskförståelser. I medhjälperskans hem- och familjepraktik är delar av medlen – medhjälpen i mannens företag – mera ”fristående” från målen i hem och familj än i de båda andra kvinnospecifika livsformerna; medhjälperskornas ofta mycket direkta medansvar här tenderar att producera starkare risk- och krisupplevelser i sfären för förvärvsarbete och ekonomi än vad fallet är bland husmödrar och representationshustrur. Samtidigt bottnar emellertid dessa upplevelser i vad problem med företaget/ekonomin i förlängningen kan tänkas betyda för familjen som helhet.

Medhjälperskans livsform tycks vidare generera riskförståelser hos medhjälperskorna som till allra största delen kretsar kring det mycket närliggande. Detta skiljer dem också från både husmödrarna och representationshustrurna. Vi kan också notera att medhjälperskorna är den grupp bland de intervjuade kvinnorna, där man inte nämner något alls om säkerhet i betydelsen personlig säkerhet. Detta skiljer dem i viss mån från husmödrarna, men i all synnerhet från representationshustrurna.

Beträffande risker i livsformens målsfär gäller emellertid, för medhjälperskorna såväl som för husmödrarna och representationshustrurna, att man inte nämner något om det vi har kallat kvinnospecifika risker i hem och familj. Att ha hem och familj är i samtliga dessa livsformer liktydigt med ett gott liv; det är eftersträvansvärt och frivilligt och förbinds inte med negativ risk. Det är också ett gemensamt drag i alla tre livsformerna, att riskförståelserna fokuserar andra människor och relationerna människor emellan; vi skall nog se detta som ett resultat av att alla tre livsformerna baserar sig på samma kvinnliga kärleksform, bekräftarnas, som är lokaliserad i den samhälleliga organisationen för produktionen av mänsklig existens.

Sammanfattning

Risikförståelserna i de strukturellt kvinnliga livsformerna har som gemensamma drag att de är övervägande andra-orienterade och fokuserar hem, familj, släkt, vänner och mänskliga relationer. Men i likhet med risikförståelserna i de manliga livsformerna finns det också viktiga skillnader de kvinnliga livsformerna emellan. Dessa gäller riskers negativa respektive positiva status, om risk är ett abstrakt eller konkret fenomen samt vad som framstår som risk. Skillnaderna sammanhänger till stor del med de specifika villkoren i den manliga livsform som respektive kvinnliga livsform strukturellt är kopplad till.

Husmödrarnas risikförståelser är överlag negativa och konkreta; när det gäller krisbegreppet uppfattar man dock att vissa kriser har en positiv och utvecklande potential. Resonemangen på hela risikområdet gäller i första hand hem och familj, men också andra människor och mänskliga relationer i allmänhet och det inkluderar även mera storskaliga omvärldsföreteelser. Husmödrarna anger också riskupplevelser omkring arbete och privatekonomi, men de betonar samtidigt att sådana risker är sekundära.

Även representationshustrurnas risikförståelser är övervägande negativa och konkreta. Riskresonemangen är starkt koncentrerade omkring familj, hem, andra människor och relationer, men innefattar också riskupplevelser mera specifikt i representationspraktiken. Samtidigt finns på detta område vissa inslag av att risk uppfattas abstrakt och positivt som utmaning och möjlighet. Detta tenderar att innefatta representationshustrurnas sociala engagemang, varför risikförståelserna när det gäller omvärldsförhållanden inte är speciellt uttalade eller negativa. Representationshustrurna framhåller emellertid mycket eftertryckligt säkerhet i betydelsen personlig säkerhet. Medhjälperkornas risikförståelser är enbart negativa, konkreta och inriktade på det mycket näraliggande. Här lägger man huvudvikten vid familj, andra människor och relationer, men medhjälperkorna anger också påtagligt starka riskupplevelser i sfären för förvärvsarbete och ekonomi, här särskilt mannens företag. Dessa upplevelser är emellertid relaterade till vad problem med företaget/ekonomin kan leda till för familjen som helhet.

Även i de kvinnliga livsformerna är tendensen att risker i livsformernas medelsfärer både uppfattas som sådana, och ter sig som negativa och icke-acceptabla. Risker i målsfärena förefaller däremot att inte uppfattas alls, eller så framstår de som övervägande positiva och accepteras därmed.

6. Blandformer och riskområdet – exemplet kvinnor i karriärarbete

I föregående kapitel såg vi hur vardagsförståelser av risk, hot, kris och säkerhet varierar i relation till praktik och ideologi i olika livsformer när livsformsstrukturerna framträder i relativt rena former – eller annorlunda uttryckt: när livsformsmekanismerna opererar relativt ostörda av andra mekanismer. Men hur ser det ut när så inte är fallet? Mängden av olika mekanismer som kan tänkas påverka människors riskförståelse är i princip oändlig (vi har till exempel tidigare diskuterat specifika personliga erfarenheter som en sådan mekanism); mängden skilda kombinationer av mekanismer likaså; vi borde därför kanske tänka oss att antalet möjliga konkreta utfall av mekanismernas verksamhet är lika obegränsat och oförutsägbart? Och även om det är så att vissa mekanismer, såsom de strukturella livsformerna, är speciellt centrala och tenderar att ha stor och systematisk genomslagskraft inom den totala uppsättningen mekanismer – vad händer när människors vardagsliv villkoras av flera uppsättningar av detta slags starka mekanismer? Med andra ord: Givet det konkreta sociala livets mångfald, komplexitet och föränderlighet – vilken kunskap kan livsformsanalysen egentligen bidra med?

Detta är viktiga frågor, inte minst med tanke på att det är mycket vanligt i samhällen som vårt eget – med omfattande geografisk och social rörlighet – att människor lever just *blandformer* av livsformer, det vill säga deras vardagsliv innehåller drag från flera olika livsformsstrukturer. Studien har därför bland annat syftat till att närmare belysa effekten av sådana blandformer.

Det är vidare kännetecknande för dagens samhälle att det är kvinnor som i särskilt hög grad lever blandformer av livsformer. Kvinnors utträde i förvärvslivet har inneburit att de kombinerar någon eller några av de traditionellt kvinnliga livsformerna med någon eller några av de traditionellt manliga livsformerna, medan det inte finns någon motsvarande ström av män från de förvärvslivsbaserade livsformerna in i de familjebaserade. I denna undersökning ingick en grupp kvinnor som skulle visa sig vara speciellt väl ägnad att sprida ljus över blandformsproblematiken, blandformernas betydelse för riskförståelserna och livsformsanalysens användbarhet på detta område. Gemensamt för dessa kvinnor är att de samtliga har ett uttalat förvärvslivsengagemang, de har alla relativt lång erfarenheter av karriärarbete och innehar i dag ledande befattningar av olika slag. Nedan presenterar och diskuterar vi resultaten från intervjuerna med dessa kvinnor och, i viss mån, de män de sammanlever med. Men först något om begreppet blandformer som sådant.

Blandformer

Det skall omedelbart sägas att kvinnorna i karriärarbete naturligtvis inte är de enda bland intervjupersonerna som lever blandformer av livsformer, tvärtom: som vi redan påpekat, så finns det inte någon kvinna bland de intervjuade som lever en kvinnligt livsform helt rent, även om det är någon av de kvinnliga livsformerna som dominerar deras vardagsliv och deras riskförståelser. En del av männen som ingår i studien lever också blandformer, om än inte i samma utsträckning, och även här gäller att det är en viss livsform som har övertaget beträffande praktik och ideologi.

Olika livsformer låter sig mer eller mindre väl förenas i blandformer, men på det hela taget tenderar blandformerna att utöva motsägelsefulla inflytanden över individernas vardagsliv och verklighetsförståelse. De i blandformen ingående livsformerna utpekar ju skilda mål och medel för ett gott liv, och detta resulterar i ambivalens och ibland konflikt när det gäller hur man som person bör handla, tycka, tänka och så vidare. Detta förefaller också vara skälet till att det som regel är *en* livsform som överväger; det är ett slags mental och existentiell omöjlighet att samtidigt orientera sig utifrån väsensskilda föreställningar om verklighetens beskaffenhet. Däremot kan blandformen ibland vara så uttalad att det varierar vilken livsform det är som för tillfället övervägar.

Tidigare studier (till exempel Jakobsen & Karlsson 1993) har dock visat att de skilda, och många gånger motsägelsefulla, influenserna från de olika livsformsmekanismerna i blandformerna i allmänhet låter sig ganska väl avläsas i människors resonemang kring olika fenomen och företeelser. Så är också fallet i denna studie. Det samlade intervjumaterialet innehåller många exempel på diskurser över blandade, men fortfarande från varandra fullt urskiljbara, livsformer. Det är emellertid härvidlag kvinnorna med karriärarbetets arbetsform avviker: medan de å ena sidan mycket klart ger uttryck för perspektiven och värderingarna i karriärens livsform samt å andra sidan de *övergripande* dragen – att hänföra till bekräftarnas kärleksform – i de kvinnliga livsformerna, så går det inte att knyta de kvinnliga hållningarna till någon bestämd kvinnlig livsform. Här finns ett genomgående framhävande av familj och andra närstående, och av människor och mellanmänskliga relationer i allmänhet – ett drag i samtliga kvinnliga livsformer – men ingenting som pekar speciellt mot en husmor, en representationshustru eller en medhjälperska. Här finns också en typ av riskdiskurs som vi inte tidigare stött på .

Analysen skulle så småningom visa, att den troliga förklaringen till detta står att finna i att karriärens livsform och de kvinnliga livsformerna strukturellt sett är särskilt oförenliga. Vi fick också belägg för livsformsanalysens användbarhet även när vi rör oss med kombinationer av strukturella mekanismer – till och med när kombinationen, som vi antytt ovan, innebär att det inte är kombinationer av egentliga livsformer vi rör oss med. Anledningen till detta är emellertid att strukturer och individer är två skilda fenomen: när människors vardagsliv villkoras av flera olika livsformer, utgör just ”bland-

ningen” under vissa förhållanden en mekanism som producerar helt nya typer av förhållningssätt och upplevelser – i detta fall bland annat nya riskförståelser – hos individerna. Till och med dithän att vi kan tala om att livsformsmekanismerna, paradoxalt kan det synas, tenderar att upphäva sina egna effekter. Nedan skall vi försöka att närmare redogöra för dessa sammanhang.

Kvinnorna i karriärarbete

Låt oss först påminna oss de bestämmande strukturella egenskaperna och villkoren i karriärens livsform respektive de olika kvinnliga livsformerna, samt de dominerande dragen i de riskförståelser vi har sett vara förbundna med dessa livsformer.

Karriärens livsform är en manlig livsform. Den hör hemma i den samhällsorganisationsorganisationen för produktion av medlen för liv, det vill säga den är inriktad på förvärvsliv och ekonomi. Den bygger på de bemyndigades kärleksform, på en tillägnelsepraktik och en instrumentell och prestationsinriktad ideologi och rationalitet där man har mål ”för sig”, och den förutsätter att tiden är ”min tid”. Livsformens praktik innebär att man säljer och konkurrerar med personliga kunskaper och kompetens – personlig unicitet – på en arbetsmarknad som är strukturerad på ett sådant sätt att det finns karriärstegar att gradvis avancera i. I livsformens ideologi ligger målet i arbetet; ett gott liv innebär att man hela tiden utvecklar sin personliga unicitet i och genom arbetet och härvidlag är fritiden och familjen medel som ställs i arbetets tjänst. Riskförståelserna tenderar att vara abstrakta och systemorienterade, och betoningen på riskers positiva potential – risk som utmaning, chans och möjligheter – är mycket stark; detta följer av nödvändigheten i att anta utmaningar, det vill säga ta risker, för att utvecklas vidare i arbetet – leva ett gott liv.

De kvinnliga livsformerna är lokaliserade i den samhällsorganisationsorganisationen för produktion av liv i sig, och de är därmed inriktade på människor och mänskliga relationer. De baserar sig på bekräftarnas kärleksform, på en omsorgspraktik och en ideologi som är omsorgs-, behovs- och relationsinriktad och har mål ”i andra”, i andras välfärd och personliga utvecklingsmöjligheter. De förutsätter att tiden är ”andras tid”. Det gemensamma för dessa livsformer är att praktiken måste utformas utifrån vad den man kvinnan sammanlever med har användning för i sin egen praktik; detta är också orsaken till att det över huvud taget finns skilda kvinnliga livsformer. Det betyder att i husmorslivsformen måste praktiken anpassas till mannens mål på fritiden, i representationsustruns livsform måste praktiken kunna utgöra uppbackning av mannens karriärmål, och i medhjälperskans livsform måste den innehålla beredskap för flexibel medhjälp i mannens företag när och där det behövs. Vi har sett att riskförståelserna reflekterar dessa skilda villkor, men också att kvinnorna, oberoende av livsform, sätter andra människor och relationer i centrum för resonemangen. Vi har också sett att de, i

varje fall till helt övervägande del, betraktar risk som någonting konkret och negativt.

Nu innebär den sociala könsordningen att kvinnor utifrån biologiskt kön ”selekteras” till bekräftarnas kärleksform; de är så att säga *destinerade* för en tillvaro som till övervägande del villkoras av de kvinnliga livsformerna. Men de är inte *determinerade* att välja livsprojekt (se kapitel 2) i överensstämmelse därmed; inte minst har utvecklingen de senaste decennierna inneburit att kvinnors möjligheter att förvärvsarbeta både uppmuntrats och ökat, och de kvinnor det här gäller har det gemensamt att de alla i hög grad har tagit fasta på dessa möjligheter.

I övrigt har de en varierande bakgrund. De flesta kommer från jordbrukar- eller arbetarhem, ett par kommer från karriärfamiljer, i något fall drev föräldrarna en affärsrörelse. Merparten har mödrar som var hemmafruar, åtminstone medan barnen växte upp, men det finns också exempel på mödrar som varit förvärvsarbetande under barnens hela uppväxtperiod; det gäller givetvis särskilt i de fall där kvinnan växt upp med en ensamstående mamma. Alla kvinnorna har emellertid av allt att döma redan efter avslutad grundskola varit aktivt inställda på ett förvärvsliv. De har yrkesutbildning och sedermera vidareutbildning av olika slag – utbildning är över huvud taget ett mycket framträdande inslag i kvinnornas livshistorier – de började tidigt förvärvsarbeta och de har fortsatt med det även i samband med familjebildning. Man bör dock vara medveten om att kvinnornas val att förvärvsarbeta inte behöver vara ett medvetet val av karriärarbete och karriärgång; för en del har det varit det, för andra inte. Resultatet har emellertid blivit att de alla i dag befinner sig i yrken som har karriärbetets struktur, och att de också *har* gjort karriär.

Kvinnorna är i åldrarna 30-65 år. De lever samtliga i parförhållanden och alla utom en har barn. Och de förefaller alla vara mycket engagerade i sitt arbete. Låt oss se vad dessa kvinnor säger om varför de förvärvsarbetar:

Jag och min man brukar skoja om det: ‘Om jag skulle vinna flera miljoner’, säger han, ‘så skulle jag strunta i allt och bara vara hemma, eller resa.’ Och då säger jag: ‘Om jag vann så många miljoner så skulle jag fortsätta att jobba, precis som vanligt’ – bara lyckan att ha de här pengarna. Arbete betyder mycket för mig. Men sedan när man blir äldre och trappar ner och så där – jag har svårt att se mig som pensionär och inte få ha något att göra. Så det har nog alltid varit en viktig del för mig. Sedan så har jag kanske haft förmånen att ha arbetsplatser som jag har trivts väldigt bra på, där jag har känt att det är bra arbetskamrater, bra chefer och det är ju otroligt viktigt. Att man känner att man kommer vidare, att man får utlopp för det man ska.

Jag tycker att det är väldigt roligt. Jag har tänkt på detta om man skulle vinna en massa pengar – då säger många att då skulle de säga upp sig, men det skulle inte jag göra. Jag skulle anställa städhjälp.

Sedan skulle jag jobba lika mycket ändå. Det är både roligt och viktigt.

Främsta skälet är faktiskt för att jag känner att jag gör något för att få min egen inkomst, och att jag vill bli bättre, jag vill lära mig mer – jag vill ju kanske bli chef, eller bli avdelningsansvarig för någonting. Jag vill ju liksom klättra, fast sedan är jag ju fullt medveten om att jag får ju vänta lite.

Det finns ingen anledning eller skäl till varför jag inte skulle jobba. För det utvecklar en ju, samtidigt som man skall ju arbeta med rätt saker, vad?

Dessa uttalanden skiljer sig från dem vi vanligtvis stöter på när vi frågar kvinnor om varför de förvärsarbetar. De ”vanliga” svaren tar sin utgångspunkt i att det är mannen som i grund och botten är familjeförsörjare, medan kvinnans arbets- och ansvarsområde är hem och familj; hennes eget förvärsarbete är helt enkelt en inkomstförstärkning. Till exempel: ”Som vi har det kan vi inte klara oss på en inkomst”, alternativt (särskilt när det gäller representationshustrur): ”Det är stimulerande att komma ut och träffa nya spännande människor.” Detta är diskurser över blandformer av livsformer där en av de ingående livsformerna är en kvinnlig sådan.

I de karriärarbetande kvinnornas resonemang finns emellertid inga sådana inslag. Deras sätt att förstå arbetet känner vi närmast igen från de karriär-+arbetande männen i kapitel 4, och vi behöver knappast betvivla att dessa kvinnor inte bara har karriärarbetets arbetsform utan också en karriär-ideologi med mål i personlig utveckling i och av arbetet. Men om vi jämför vad de karriärarbetande männen och kvinnorna säger om hem- och familjelivets betydelse, framträder en diskrepans. Männen är genomgående något osäkra i sina svar:

Det skulle väl bli väldigt tomt om man inte hade det. Det ger en viss omvårdnadskänsla, en viss trygghet – trots allt. Det ger väl – ja, annars skulle jag väl gå på restaurang, förmodligen.

Hem- och familjeliv? Det är skönt att ha... Svårt att säga; man är ju så van vid det.

Hem- och familjelivet? Jag ser knappt att vi har något större sådant ihop. Det här hemmet har blivit till en praktisk inrättning där vi är ibland – sover, äter mat. Vi är aktiva. Det finns ingen regelbundenhet i den här familjen.

Kvinnorna är däremot säkra på att hem- och familjelivet har stor betydelse:

Hem- och familjelivet ger en väldig trygghet. Man har ju en – man tänker ju på det när man är ute och åker, att man har hem och man och barn och så där. Det känns... att man har en inre lycka. Det är svårt att beskriva; det känns väldigt bra.

Trygghet och glädje! Jag tror det är väldigt viktigt – det skulle vara svårt att orka med jobbet periodvis om man inte hade någonstans att fylla på, liksom.

Hem- och familjeliv ger mig mycket, annars så skulle jag aldrig orka jobba så mycket. Jag tycker att det är härligt att komma hem – få prata av sig, kontakt med barnen hela tiden.

Karriärmännens tveksamma och lite oengagerade förhållningssätt är ett tydligt uttryck för den gemensamma manliga kärleksform – de bemyndigades – som ingår i livsformen; deras formuleringar skiljer sig härvidlag inte på något avgörande sätt från vad män som lever andra livsformer yttrar i denna fråga. Kvinnornas uppfattningar är däremot ett utslag av den gemensamt kvinnliga bekräftarnas kärleksform som underbygger de kvinnliga livsformerna, och de utvisar att kvinnorna trots allt inte lever någon ren karriärlivsform. Men, som redan påpekats, de lever heller inte en blandform av karriärlivsformen och någon av de kvinnliga livsformerna. Ingen av kvinnorna har en praktik som är utformad för att möta behov i mannens livsform (men däremot behov hos mannen och, inte minst, barnen som människor, men det är en annan sak); samtliga kvinnor är dessutom ekonomiskt oberoende; i de flesta fall är det dessutom kvinnan som har den största inkomsten i familjen. Så det är, så att säga, just kärleksformen som består.

Men vad händer när individer med bekräftarnas kärleksform väljer livsprojekt som förutsätter att man är bemyndigad? I detta fall, där projektet innebär att man ställs under inflytande av de strukturella mekanismerna i karriärens livsform, får det uppenbarligen vissa bestämda effekter. Låt oss se närmare på riskdiskurserna hos kvinnorna i karriärarbete.²²

De karriärarbetande kvinnornas vardagsförståelser inom riskområdet

Ser man på de karriärarbetande kvinnornas diskurser på riskområdet som helhet, så gäller generellt att kvinnorna, som en följd av mekanismerna i kärleksformen, tenderar att lokalisera problematiken till andra människor och relationerna mellan människor. Men resonemangen, i synnerhet om begreppen risk och säkerhet, innehåller också andra inslag. När det gäller

²² Kapitlet innehåller citat som tidigare återgivits i kapitel 3.

risk är det särskilt slående, att just detta begrepp inte i någon större utsträckning tycks associera till de traditionellt kvinnliga områdena. I stället finner vi här de flesta av de allra mest övergripande och abstrakta riskangivelserna i hela materialet samt tre, mycket tydliga, inslag i diskursen som endast förekommer här; låt oss kalla dem ”riskförsvar”, ”riskkostnader” och ”riskreduktion”.

Det första inslaget, riskförsvar, härstammar från villkoren och mekanismerna i kvinnornas karriärarbete, vilket producerar en riskförståelse som koncentreras omkring risk som något positivt: som utmaning, chans och möjlighet. I det samlade intervjumaterialet finns ingenstans en sådan uttalad betoning på risk i denna bemärkelse – positiv risk – som bland människor som lever karriärens livsform, och detta gäller även kvinnorna i karriärarbete. Men det finns också en påtaglig skillnad mellan dem och karriärmännen. Där männen framstår som ett slags självklara risktagare – de ser ingenting problematiskt i risktagandet – så är kvinnorna tveksamma. Ett exempel på en för kvinnorna ganska typisk uppsättning riskord är följande (och vi kan notera abstraktionsnivån): ”överväga”, ”chanstagande”, ”farligt”, ”riskabelt”, ”pröva”, ”kalkylera”, ”planera”. Detta kommenteras:

Först så kommer känslan att detta är farligt – riskabelt. (...) Om jag skulle gå på känslan, så skulle jag ha lagt mig där: farligt, riskabelt. Men när jag börjar tänka på det – vad är en risk? Är det kanske också någonting som man kan överväga och hantera? Ställa för och emot? Det är mycket man kan påverka...

Kvinnorna för också överlag mycket långa och utvecklade resonemang om innebörden av, och sina upplevelser omkring, att ta risker. De *argumenterar* verkligen för nödvändigheten av att ta vissa risker; de måste *försvara* risktagandet. Och i dessa resonemang är begreppet ”våga” helt centralt. Ett exempel på en typisk diskurs av detta slag:

Risk – om man inte riskerar något så vinner man ingenting, om man inte vågar något så vinner man inte heller. I risk ser jag – man riskerar något, men man får något annat i stället. Så jag ser möjligheter i risk. Jag har alltid varit den personlighetstypen och alltid jobbat på det sättet att jag alltid har riskerat något – alltid testat gränser – och det är ett risktagande. En del människor rör sig ju med väldigt små marginaler, men att riskera något, det är ju också att testa möjligheter för att vinna något.

– och så vidare; citatet är klippt ur ett betydligt längre resonemang, som emellertid hela vägen igenom utvecklar begreppet risk på detta sätt. En annan av kvinnorna, som har skaffat sig en tämligen unik så kallad ”kompetensprofil”, uttrycker sig på liknande sätt:

Man tar en risk och vågar prova på någonting som man vill eller tror på. Ja, vågar ta en chans. Om det dyker upp någonting – att man vågar

ta i det! Inte 'njaae – jag har så bra som det är'. Så att man inte sitter bak. Genom mina senaste levnadsår så har jag verkligen grabbat tag i allt jag fått tag i, för annars hade jag väl aldrig varit på de ställen jag varit. Om jag inte hade vågat.

Dessa positiva riskassociationer manas alltså fram av mekanismerna i kvinnornas karriärarbete, där det är nödvändigt att ta risker, och här finns stora likheter med karriärmännen. Men den ambivalens som samtidigt kan spåras hos kvinnorna, och deras uttalade riskförsvar, finner ingen motsvarighet bland männen. Dessa inslag kommer sig emellertid av att risktagandet för kvinnorna också har en annan sida, vilket visar sig i ytterligare en typ av riskangivelser som återkommer i intervjuerna med dem, men som inte förekommer någon annanstans i intervjumaterialet. Här handlar det om att risktagandet i karriärarbetet också upplevs som att det kostar – det finns "riskkostnader" – och här är associationerna uteslutande negativa. Förutom att vara potentialen för att vinna något, så förbinds risk också med att "bli anklagad", "ej bli omtyckt", "otrygghet", "hjälpökande", "inte räcka till för andra", "göra andra ledsna och besvikna" och "stress" med mera. En av de intervjuade kvinnorna, som i dag innehar en högre befattning som utredningssekreterare, illustrerar sambandet mellan riskförsvar och riskkostnader mycket väl. De riskord hon angivit är just "utmaning", "att våga", "otrygghet", "hjälpökande" och "stress", och hon utvecklar detta så:

Risk – det är för mig en utmaning. Och då menar jag det, att allt är risker på ett eller annat sätt. Då tycker jag att jag ser alla dessa risker som en utmaning till någonting, som man skall våga – och det hör egentligen ihop. Om jag ser det som en utmaning, så tycker jag att nästa steg är att våga ge mig in i utmaningen. Samtidigt så kan det vara en otrygghet också, för att är det mycket risker, så kan jag bli väldigt otrygg i mig själv och känna att jag behöver hjälp – är hjälpökande, orolig, vilket påverkar min stressfaktor. Stressen kan jag påverka en hel del, det beror på hur stresstålig jag är. Antingen så kan jag gå ner mig fullständigt med alla de risker som finns runt omkring mig, eller så kan jag med hjälp – men om jag känner att jag är otrygg i min omgivning och jag behöver mycket hjälp, så ökar stressfaktorn vilket gör att jag mår jättedåligt, och då bryr jag mig varken om att våga eller ta utmaningar.

Denna typ av resonemang bland kvinnorna i karriärarbete är diskurser över en *konflikt* mellan strukturerna i å ena sidan den manliga karriärlivsformen och å andra sidan den kvinnliga kärleksformen. På det konkreta planet innebär detta att kvinnorna i sin dagliga tillvaro konfronteras med två skilda och helt oförenliga förståelser när det gäller mål och medel för ett gott liv, och det har ett antal effekter.

En av effekterna är i detta fall just ett slags medvetet och icke-självklart risktagande som måste försvaras. När kvinnorna betraktar sin tillvaro utifrån karriärens livsform, vill de under inga förhållanden avstå från sitt engage-

rande arbete; de har mål i arbetet och de ser att de både måste och vill ta vissa risker här – de vill anta utmaningar, och det är positivt. Men samtidigt är detta risktagande ändå inte odelat positivt och oproblematiskt. Sett utifrån kärleksformen har de ju mål i andra människor och i konstruktiva mänskliga relationer, och karriärlivet tenderar att innebära att ”de andra”, liksom de mellanmänskliga relationerna, reduceras till medel. Så kvinnorna måste ”våga” – bland annat sådant som att ”sticka ut hakan”, ”ta sig ton”, bestämma över andra, konkurrera ut andra, låta krav i arbetet gå före familje- och vänskapskrav, och så vidare. Allt sammantaget handlar det om att de måste våga avvika från den kvinnliga praktik de strukturellt sett är destinerade för. Och detta måste försvaras.

Det får emellertid i vilket fall som helst konsekvenser. Det vi har kallat riskkostnader är en annan effekt av det slags strukturella oförenlighet som finns i kvinnornas vardag. Som den senast citerade kvinnan tydligt exemplifierar, så är kvinnornas val av positiv risk i arbetet – deras val av att så att säga trotsa sin samhällsstrukturella destination – förenat med andra och negativa riskupplevelser. Den tydligaste gemensamma nämnaren här är risken för personliga tillkortakommanden av olika slag – kvinnorna känner sig otrygga och oroliga, de talar om risken att ”bli anklagad”, risken att ”göra andra ledsna och besvikna”, risken att ”inte bli omtyckt” och att ”inte räcka till för andra”, och så vidare. Och dessa riskkostnader är att förstå som sådana strukturellt bestämda *möjlighetskostnader*, som vi beskrev i kapitel 2. De är något som individer, i detta fall kvinnorna i karriärbete, tvingas betala när de väljer en handlingsmöjlighet eller ett projekt – här karriärbete – som inte överensstämmer med ”handlingsanvisningarna” i den sociala position de ursprungligen befinner sig i – här kärleksformen. Låt oss dock vara klara över att dessa kvinnor trots allt *har* valt att karriärbeta, och att de är fast beslutna att fortsätta därmed. Varför det är så, är emellertid en fråga för en helt annan studie.

Det motsägelsefulla strukturella inflytandet gör sig gällande också i kvinnornas diskussioner om begreppet hot. Det finns visserligen likheter mellan de karriärbetande kvinnorna och de övriga intervjupersonerna, så tillvida som att kvinnorna främst tänker på hot som något som har med våld och med förhållanden i den vidare omvärlden att göra – vi har tidigare konstaterat att detta tycks vara en helt övergripande tendens när det gäller hotbegreppet. Kvinnorna i karriärbete upplever emellertid också att en möjlig förlust av arbetet, eller snarare arbetslivet, framstår som ett stort hot. Dock finns det, på samma sätt som det positiva risktagandet i arbetet har en negativ sida, inslag av hot även i arbetet som sådant:

Makt tycker jag är hot för mig – det kan vara det. Makten kan hota mig som... om jag sitter i en mellanposition – ge mig en väldigt dålig start eller hjälp och det är kanske sådant som är svårt över huvud taget att påverka. Det är den makten som ger mig hotbilderna. Man har det där gamla: *Gör det, gör det! Om du inte gör det så – så blir det så. Har du inte gjort det, så får du inte det – är du inte religiös så får du ingen tårbit till kaffet.*

Samtidigt prioriterar de genomgående andra och mer direkta hot mot människor i både fysisk och existentiell bemärkelse, samt hot mot relationer. Det är uppenbart att de karriärarbetande kvinnornas speciella upplevelser av risk i form av personligt tillkortakommande, särskilt när det gäller relationerna till andra, också kan konkretiseras till hot: kvinnorna talar om hur man själv kan komma att utgöra ett hot mot andra människor och mot bra relationer; de uppehåller sig också en hel del vid hotet om egna personliga förluster i denna sfär. Denna typ av hot har inte nämnts av någon man bland de intervjuade, och vi kan notera att inte heller kvinnorna som lever mera renodlade kvinnliga livsformer anger sådana hot i den direkta form som kvinnorna med karriärarbeten gör.

En av de intervjuade kvinnorna täcker in många av de i denna kategori förekommande hotangivelserna. Hon har uppgivit ”sjukdom”, ”arbetslöshet”, ”olyckshändelse”, ”miljöförstöring”, ”krig” och ”ej bli omtyckt”, och graderat de olika företeelsernas betydelse i den ordningen. Hennes kommentarer är ganska representativa för såväl den generella förståelsen av begreppet hot som den karriärspecifika – när den karriärarbetande är en kvinna:

Sjukdom är ett hot som alltid ligger över en, att någon anhörig skall drabbas av någon svår sjukdom. Jämför man det med arbetslöshet, så är det /arbetslöshet/ en bagatell. Jag satte ju arbetslöshet som nummer 2, för jag värderar mitt arbete väldigt högt, högre än miljöförstöring. Och det beror på att det ligger en så nära. Miljöförstöring är ju ett väldigt stort hot, men det andra är ju personligt. Krig ser vi ju dagligen och det är fruktansvärt. Men det ligger inte så nära oss. Sådant här kan man diskutera mycket runt omkring. Att inte bli omtyckt kan jag uppleva som ett hot, eftersom man vill vara omtyckt. (...) Jag är mest rädd att folk skall vända en ryggen.

Krisförståelserna bland kvinnorna följer mönstret. Här finns å ena sidan likheter med den generella tendensen: en uppdelning i yttre kriser och inre personliga kriser, där de senare framhålls och anses ha en utvecklande potential. Men å andra sidan finns också en speciell uppsättning krisassociationer, där en del är relaterade till arbets sfären – som ”arbetslöshet” och ”konkurser” – och en annan del till människo- och relationssfärerna – till exempel ”skilsmässa”, ”ovänskap”, ”familj och vänner som flyttar”. Det är emellertid kännetecknande för krisassociationerna bland denna grupp av kvinnor att dessa sfärer ofta överlappar varandra: ”arbetskompisar slutar”, ”dåliga ledare”, ”brist på respekt”, ”behöva stöd – bollplank”.

I all synnerhet finns många exempel, av många olika slag, på relationskriser, och temat om ett personligt tillkortakommande i relationer går igen:

Jag har skrivit ungefär samma som förut /under ”risk” och ”hot”/ men det som har tillkommit är skilsmässa, för det är ett slags kris. Skilsmässa dök upp eftersom jag tänkte på kris i äktenskapet. Kris kan

också vara som att 'tänk om barnen vänder sig ifrån en' – eller vänner och bekanta.

Om man har ambitioner inom olika områden, vill vara bra mamma, vill vara bra hemma, vill vara bra på jobbet, då räcker inte tiden till – det känns krisartat.

De karriärarbetande kvinnornas resonemang om säkerhet är i stora delar en spegling av de ovan beskrivna och för dem specifika risk-, hot- och krisupplevelsena, och det är detta inslag i deras riskdiskurs vi har benämnt "riskreduktion". Det kvinnorna diskuterar här är "säkerhetsåtgärder" som framstår som direkt ämnade att motverka effekterna av det motsägelsefulla strukturella inflytandet i deras vardag, eller annorlunda uttryckt: att minska möjlighetskostnaderna för deras engagemang i karriärarbete, vilka i deras fall framträder som risker, hot och kriser i form av personligt tillkortakommande. De hävdar nämligen genomgående mycket starkt säkerhet i betydelsen personlig säkerhet.

Det måste emellertid påpekas, att detta inte är det enda draget i deras säkerhetsförståelser. Ser vi till det totala intervjumaterialet, är det uppenbart att de intervjuade mycket ofta sätter säkerhet i förbindelse med ekonomi, arbete, pengar, familj och gemenskap i största allmänhet, om än innebörden av begreppen kan vara mycket skild och livsformsspecifik. Detta är också vad vi bör förvänta oss; dessa sfärer är centrala för organisationen av "det goda livet", vad än detta uppfattas bestå i. De karriärarbetande kvinnorna är heller inget undantag, men i tillägg till detta framhåller de alltså vikten av personlig säkerhet.

Nu kan det ju hävdas att detta heller inte är speciellt för dessa kvinnor, utan något de delar med männen i karriärarbete; det är ju framför allt i karriärens livsform (och i viss mån i den därtill kopplade representationshustruns livsform) som begreppet säkerhet associerar till individuella egenskaper och kvalifikationer. Så är det visserligen, men samtidigt finns det skillnader mellan kvinnorna och männen här. En skillnad består i att den personliga säkerheten faktiskt lyfts fram och utvecklas mycket mer av kvinnorna; det finns verkligt många exempel både på vad personlig säkerhet kan vara och hur den kan uppnås. En annan skillnad är att kvinnorna, men inte männen, genomgående sätter personlig säkerhet i samband med utbildning och kunskap – många gånger på ett sätt som tyder på att kunskap ses som avgörande när det gäller att möta de risker och hot som kvinnorna, men inte männen, upplever i förbindelse med karriärlivet:

Jag är kanske miljöskadad som lärare; därför dök kunskap upp först. Det ger säkerhet. Kunskap ger trygghet. Man kan koppla ihop orden som jag skrivit. Med "kunnig" menar jag att man kan utföra saker som ger säkerhet. Med "stabil" menar jag att man står med båda fötterna på jorden, och att man vågar stå för vad man säger. Med "tillsammans" menar jag att det ger säkerhet, att man i familjen stöder varandra, men

det gäller även i yrkeslivet, att man stöttar upp varandra i olika situationer. Det ger ju också säkerhet.

Citatet illustrerar också en tredje skillnad mellan kvinnorna och männen i karriären: kvinnorna förbinder mycket ofta personlig säkerhet med goda relationer; deras resonemang ligger hela tiden så att säga innanför problematiken med relationerna och andra människor – och det gäller både i arbetet och i hem- och familjelivet. Så förutom att personlig säkerhet har att göra med sådant som ”självkänedom”, ”själv tillit”, ”att kunna” och ”att veta”, så förutsätter den också till exempel ”uppmuntran”, ”omgivningens stöd”, ”någon att tala med” och liknande. Reflektioner av detta slag i förbindelse med säkerhet genomsyrar intervjuerna med kvinnorna, och likheterna i sättet att diskutera är härvidlag slående. Dessa uppfattningar kan med fördel jämföras med den karriärman, som (i kapitel 4) berättar om att han har haft många konflikter med kollegor och menar att ”det har varit ett spännade område”; denna upplevelse skulle sannolikt inte delas av många, om ens någon, av kvinnorna i karriärarbete.

Samtidigt kan vi emellertid konstatera att kvinnornas partiella karriärlivsform också producerar säkerhetsförståelser i en från kärleksformen mera fristående form. De är inte främmande för perspektivet, som vi tidigare har stött på endast bland karriärmännen, att (för mycket) säkerhet inte är bra:

Säkerhet, i och för sig, ger en väldig trygghet; att allting är på plats. Samtidigt så tycker jag att det kan vara otroligt försoffande – att bli sittande. Därför att det kan bli en sådan säker situation: att jag är där jag är och det är bra, tryggt och säkert, och allting är på plats – skorna står där, glaset står där, soffan står där sedan tjugo år, allting känns säkert och bra. Och då tycker jag att det känns som en väldig risk för mig och likadant så kan det vara förblindande på något sätt. Jag ser ingenting, kommer det någon annan och säger något, så – ‘vadå’?

Säkerheten är trygg och bra, samtidigt som den kan vara lite falsk, därför att man måste hela tiden vara öppen, tycker jag, för förändringar – se nya möjligheter. Om jag har tillit till mig själv och känner en inre trygghet, så tar jag det med mig i en väska och så plockar jag på lite grann av det andra, lite av det nya – så att jag inte blir sittande här. För det tror jag kan inge en falsk säkerhet på något sätt, då.

Intervjuerna med de karriärarbetande kvinnorna visar att när vardagslivet, såsom i deras fall, villkoras av flera olika strukturella livsformsmekanismer, så kan det ge upphov till helt nya typer av riskförståelser. Dessa är dock inte tillfälligt eller godtyckligt sammansatta: det är fortfarande möjligt att urskilja och identifiera skilda strukturella arbetsformer, kärleksformer och livsformer som mekanismer bakom de nya riskförståelserna.

Nu har vi ju emellertid också konstaterat en annan process när det gäller de karriärarbetande kvinnorna: de lever inte blandformer av karriärens livsform och någon av de kvinnliga livsformerna. I stället ser det ut som om där bland dessa kvinnor genom åren har skett en gradvis avveckling av de traditionella kvinnliga livsformerna – som om dessa har ”lösts upp” i den övergripande kvinnliga kärleksformen, så att kvinnorna nu lever en blandform av karriärens livsform och denna kärleksform. De främsta kriterierna för att hävda detta är att ingen av kvinnorna har utformat sin vardagspraktik för att möta behov i den livsform som hennes man lever, samt att ingen av dem är beroende av mannen för sin försörjning. Den fråga som inställer sig då är förstås om, och i så fall hur, dessa förhållanden kan tänkas ha påverkat männen och människens riskförståelser. Vi skall avslutningsvis se lite närmare på denna problematik.

De karriärarbetande kvinnornas män

Om kvinnorna med karriärarbeten levde en ren karriärlivsform, skulle det i typfallet vara något slags uppbackande praktik som dominerade deras mäns livsform. Så är inte fallet: vi kan utan vidare konstatera att ingen av männen uppvisar några drag av representationshustruns livsform, eller för den delen någon annan traditionellt kvinnlig livsform. Männen lever manliga livsformer, och det finns exempel på både arbetare, karriärarbetande och självständiga företagare (vi har mött en del av dessa män i kapitel 4). Några av männen lever blandformer av två eller flera av dessa livsformer.

Däremot skulle man kunna tala om att männen har en mer eller mindre anpassad praktik. Kvinnorna har fortfarande ett obestridligt huvudansvar för hem- och familjeangelägenheterna, men samtidigt visar intervjuerna tydligt att deras karriärarbete genom åren ändå har inneburit att männen överlag har kommit att ta större del i hem- och familjeangelägenheterna, än vad vi finner när det gäller män som inte sammanlever med kvinnor i karriärarbete. Samtidigt framgår det klart att männen upplever detta på mycket olika sätt, och här är det två förhållanden som framstår som särskilt intressanta: dels ser männens sätt att uppleva hem- och familjeengagemanget ut att ha samband med den livsform de själva lever, dels ser detta ut att i sin tur påverka deras riskförståelser. Skillnaderna dem emellan kan kort beskrivas enligt följande:

Männen som lever arbetarlivsform tenderar att ha den minst anpassade praktiken. Utifrån arbetarlivsformens arbetsbegrepp, där arbetet är medel och representerar tvång och ofrivillighet, ter sig kvinnans arbetsengagemang obegripligt:

Hon tycker väl om när hon håller på så, och då får hon göra det. En del är ju så där oroliga och måste hålla på med något jämt, gå vidare och vidare hela tiden.

Utifrån livsformens fritidsbegrepp, där tiden är ”min tid” att använda efter eget gottfinnande, framstår hem- och hushållssysslor som betungande, onödiga och ointressanta. En av arbetarna tycker att: ”Jag har ju aldrig ledigt – det blir jobbigt.” En annan säger om tiden innan hustrun anställde städhjälp: ”Det var mest gnissel. Hon hade inte tid och jag orkade inte eller hade inte lust – det var mycket gnissel om det där”, och han tillägger: ”Jag vill ha lite oreda omkring mig, men det går inte.” De arbetare som inte råkar ha fritidsmål i hem och familj (det har ingen av de karriärarbetande kvinnornas män) ställer sig också genomgående ganska undrande när vi frågar om vad hem och familj betyder för dem, till exempel: ”Det var teoretiskt – jag har inte levt något annat liv på bra länge, så...” Dessa män har alla helt traditionellt manliga riskförståelser av det slag vi beskrivit i kapitel 4, det vill säga deras riskdiskurser är inriktade på arbete och ekonomi, samt jag-orienterade; de handlar om risk, hot, kris och säkerhet för ”mig själv”.

Männen med karriärlivsform är något positivare. Särskilt har de – eftersom de själva har karriärlivsformens arbetsbegrepp – större förståelse för kvinnans karriär:

Det är trevligt. Det har jag sett från första början – henne skulle det aldrig gå att stoppa. Det är roligt! (...) Vi har ju sett det, att hon har tillförts så hemskt mycket roligt i sin karriär – och visst har jag fått mycket gott utav det.

Karriärmännen lägger också genomgående större vikt än arbetarna vid hur det är hemma, men – eftersom de ju har sitt tidskrävande arbete så hinner de trots allt inte ta så stor del i detta som, i varje fall några av dem, tycker att de borde. En av dem säger: ”Nej, det /rättvis arbetsfördelning hemma/ tycker jag inte att det är. Man borde väl, men med mitt jobb, så...” En annan man konstaterar:

Det är klart det är jobbigt! Speciellt under tiden i x-stad, så var det så att jag jobbade 65 timmar per vecka plus varannan helg. Så när ungarna var små, så var hon hemma en del.

Och, som vi såg ovan, så är karriärmännen i likhet med arbetarna rätt tveksamma när det gäller hem- och familjelivets betydelse. De här männen har också samtliga traditionellt manliga riskförståelser.

Det är bland de självständiga vi finner den, i förhållande till kvinnornas karriärarbete, mest anpassade praktiken. Den grupp bland de självständiga som sammanlever med karriärarbetande kvinnor utgör i själva verket något av en specialkategori bland de intervjuade – vi skulle naturligtvis kunna fråga oss om de egentligen lever en ren självständighetslivsform, men måste utifrån den tillgängliga informationen tills vidare avstå från att besvara

denna fråga.²³ I vilket fall som helst driver de vid intervjutillfället egna småföretag och har så gjort sedan en del år tillbaka; de uttalar också uppskattning för denna arbetsform och där finns den för självständighetens livsform typiska sammansmältningen av arbete och fritid.

Samtidigt är det gemensamt för dessa män att den totala fokusering på det egna företagandet som är kännetecknande för livsformen saknas. De har inte alltid varit självständiga företagare, det är i stället påfallande hur de har bytt arbetsform genom åren och det kan se ut som att detta i viss utsträckning har varit en anpassning till kvinnans arbetssituation. Det självständiga företagandet i dagens läge kan även det, åtminstone i flera fall, framstå som ett slags anpassning till omständigheterna: den relativa flexibiliteten i arbetstider och arbetsuppgifter och frånvaron av speciella arbets- och fritidsbegrepp i livsformen kommer inte endast företaget till godo; ”verksamheten” förefaller kunna utsträckas till att omfatta också insatser i hem och familj.

Dessa män uttrycker, liksom karriärmännen, förståelse och uppskattning för kvinnornas insats i yrkeslivet, till exempel:

Jag är positiv till min frus karriär. Det har varit berikande att min fru har studerat och bytt jobb under årens lopp. Det har också varit många diskussioner, men det har varit diskussioner om det hon har läst, inte om familjen.

Men till skillnad från karriärmännen finns här också inslag av en konkret mera stödjande praktik. Här finns exempel på såväl organiserad fördelning av hem- och hushållssysslorna, som att man har valt att arbeta mindre för att vara hemma med barnen, samt att man har anpassat sina personliga intressen efter hemförhållandena. Dessa män är också påtagligt klara över vad de tycker att hem och familj betyder i deras tillvaro, såsom ”trygghet och avkoppling”, eller ”ömhet – allt vad man behöver egentligen”. Detta är också den enda grupp bland männen, förutom arbetare med fritidsmål i hem och familj, där vi finner riskdiskurser som i delar liknar dem i de kvinnliga livsformerna. I vissa fall är likheten stor:

De finns många olika risker... Det som jag har skrivit /familj, sjukdom, bilkörning/ tycker jag är ganska lika, de kommer på samma plats och de hör hela tiden ihop med familjen och närstående. Med familjen finns det risker; med barn, med frugan. (...) Ekonomiska risker och sådant tycker jag inte är så intressant.

²³ Vi har dock undantagit denna grupp från de egenföretagare som kommer till tals i kapitel 4, där det handlar om garanterat rena representanter för självständighetens livsform.

Och även om det inte är fråga om att männen har drag av kvinnliga livsformer,²⁴ så finns det något fall där det skulle kunna vara befogat att tala om att det i varje fall pågår en glidning i den riktningen. En av männen, som är data- och ekonomikonstult, har en hustru vars arbete innebär mycket oregelbundna arbetstider samt en hel del kvälls- och helgarbete. Han har numera flyttat sitt kontor hem till bostaden och säger om detta:

Fördelen med att vara egen är att du bestämmer arbetstiderna själv, och den typen av jobb jag har är sådant att jag är inte bunden till att jobba mellan 8 och 17. Jag vet vad som skall göras och inom en viss tid kan jag disponera tiden så som jag finner bäst. I och med att man sitter hemma och har små barn, så blir det att man måste gå ifrån och ta hand om det, det är dagis och skola och fotboll, gympa och massor av saker. Därav också flyttade jag kontoret hem, för att ha möjlighet att vara tillsammans med barnen en del. Här har jag möjlighet att lägga ifrån mig och fortsätta på kvällen när de har lagt sig.

Han säger också att om man vill göra karriär, så är det ett ständigt dilemma att få tid med både detta och barnen, och att han, om han hade mer tid, skulle lägga den på att vara mera tillsammans med barnen. I sitt resonemang omkring alla fyra begreppen på riskområdet prioriterar han

barnen och familjen över huvud taget. Jag är rädd att det skall hända någonting där; det kommer jag att tänka på först. Jag vill också att du skall veta, att när jag skriver barnen och familjen så innefattar det hela deras tillvaro, både skolan och transporter till och från, bilåkande och så vidare. (...) Den här /ekonomi/ kommer sist. Ekonomi, det är – pengar det löser man väl kanske på något sätt, men jag tycker att om det skulle bli något slags kris i familjen mellan mig och min hustru – och om det skulle påverka barnen – så skulle jag uppleva det som väldigt krisartat. Likaså om det skulle gå snett i skolan, eller om det så småningom skulle bli problem med droger eller andra saker, så upplever jag det som väldigt svårt.

Intervjuresultaten tyder således på att såväl strukturella blandformer hos enskilda individer, som olika strukturella konstellationer i familjerna förmår producera sina skilda, men fortfarande systematiskt varierande, riskförståelser. I de karriärarbetande kvinnornas fall tenderar kombinationen av karriärens livsform och den kvinnliga bekräftande kärleksformen att producera riskförståelser omkring personliga tillkortakommanden av en typ som vi inte stött på i några andra sammanhang. Och när en karriärkvinna sammanlever med en man med självständighetens livsform – men uppenbarligen endast då – tenderar det att ge upphov till riskförståelser hos mannen som närmar sig dem i kvinnliga livsformer.

²⁴ Att det inte förhåller sig på det sättet kan man sluta sig till utifrån helheten av intervjuerna med dem. Det är bland annat ingen av männen som kan sägas vara ens i närheten av ett huvudansvar på hem- och familjeområdet.

Den intressanta frågan är förstas vad det hela innebär i termer av möjligen pågående processer. De karriärbetande kvinnorna i vår undersökning tycks ha avvecklat de kvinnliga livsformerna, men kärleksformen ser ut att vara ”intakt”. Och de självständiga männen har i viss utsträckning införlivat nya, traditionellt kvinnliga, inslag med sin vardagspraktik, men de lever inte kvinnliga livsformer.²⁵ Men kommer det att stanna därvid? Eller handlar det om just faser i en process, som så småningom leder fram till avgörande kvalitativa förändringar av de strukturella livsformerna – och vad kommer i så fall istället? Vilka sociala konstruktioner på riskområdet kan vi då förvänta oss?

För riskforskningen är detta bland annat frågan huruvida de könsskillnader som finns när det gäller risk och olyckor (Gustafsson 1997) kommer att bestå, upphävas och/eller förändras. Den sammantagna bilden hävidlag – även om det bör framhållas att denna bild är tämligen komplicerad, bland annat som följd av att man inom risk- och olycksforskningen sällan anlagt ett egentligt könsperspektiv – är att kvinnor generellt upplever fler risker än män, de upplever andra risker och de är mindre benägna att ta risker. Kvinnor råkar också ut för färre olyckor än män, de råkar ut för andra olyckor och de drabbas i högre grad av olyckor som beror på mäns risktagande än tvärtom. Detta är tydliga avspeglings av livsformsspecifika praktiker och ideologier – och de låter sig väl avläsas i våra intervjuer. Men samtidigt antyder de karriärbetande kvinnornas – och i vissa fall deras mäns – speciella riskdiskurser att det inte behöver förbli så.

Hur det faktiskt kommer att bli låter sig inte prediceras – det är inte möjligt att göra samhällsvetenskapliga förutsägelser (Danermark m. fl. 1977, kap. 8). Det är däremot möjligt att fortlöpande analysera grundläggande sociala strukturer i syfte att identifiera de mekanismer som producerar skilda konkreta händelseförlopp, låt vara komplexa och mångdimensionella, och att därmed öka förståelsen av fenomenen. Livsformsanalys förefaller vara ett fruktbart angreppssätt även när vi rör oss med förändring – kanske till och med överskridande sådan – av själva de strukturer som livsformsbegreppen uttrycker.

Sammanfattning

Detta kapitel har handlat om hur människors riskförståelser kan tänkas påverkas när deras vardag villkoras av kombinationer av flera olika strukturella mekanismer, i synnerhet kombinationer av mekanismer som hänför sig till de skilda, men likvärdigt betydelsefulla, livsformsstrukturerna. Vi har ställt frågan om vi i sådana fall fortfarande kan ha någon nytta av livsformsanalysen.

²⁵ Vi har i dagens läge inte data för att uttala oss närmare om kombinationen av mekanismer som villkorar dessa mäns vardagsliv – de empiriska rönen är nya för denna studie.

Med utgångspunkt i exemplet kvinnor i karriärarbete har vi visat hur sådana kombinationer av mekanismer kan leda till att det tillkommer helt nya uppsättningar av riskförståelser. Dessa är emellertid systematiskt uppbyggda, och de kan alltså analyseras som produkter av mekanismerna i de strukturella arbetsformer, kärleksformer och livsformer som är inblandade. I de karriärarbetande kvinnornas fall tenderar kombinationen av karriärens livsform och den kvinnliga bekräftande kärleksformen att producera nya riskförståelser omkring personliga tillkortakommanden i såväl arbets- som hem- och familjesfären. Vi har menat att dessa riskförståelser skall förstås som sådana strukturellt bestämda möjlighetskostnader, som individer tvingas betala när de väljer andra handlingsalternativ än dem deras ursprungliga sociala position anvisar.

Vi har vidare sett att när bestämda kombinationer av strukturella mekanismer villkorar familjelivet, så kan även detta ha betydelse för riskförståelserna hos de berörda familjemedlemmarna. I denna studie visade det sig, att i de fall en kvinna med ett karriärarbete sammanlever med en man med självständighetens livsform, så tenderar det att ge upphov till riskförståelser hos mannen som närmar sig dem i traditionellt kvinnliga livsformer.

Frågan om inflytandet av olika kombinationer av strukturella mekanismer är därmed knuten till bland annat frågan om hur och varför riskförståelser förändras. Vår slutsats är att livsformsanalys är användbar också för att belysa sådana processer och sammanhang.

7. Sociocentrism: hur livsformerna ser på varandra

Inskränkta människor som inte förstår sitt eget bästa! Karlar! Fruntimmer! Konstiga typer! – Allt uttryck för ett fenomen vi kallar *sociocentrism* – och som är en grund för vad som i vardagliga sammanhang benämns fördomar.

Livsformerna finns i samhället – ja, man kan säga att sammansättningen av livsformer i viss utsträckning ger ett samhälle dess karaktär. Eftersom varje livsform har sin egen praktik och sitt eget tanke-system, medför det såväl konflikter som alliansmöjligheter när de konfronteras med varandra i samhällslivet. Och när människor möts – på arbetsplatser, i familjen, på gator och torg – är det ofta människor som lever olika livsformer eller blandningar av livsformer. Men det förhållandet att man i varje livsform ser på världen, inklusive andra människor, utifrån just den livsformens tankefigurer innebär att man inte kan se andra livsformer ”inifrån”; man kan bara bedöma dem som vore de likadana som den egna. – Och när de då inte tycker, tänker och handlar ”normalt”, det vill säga så som människor i den egna livsformen gör, blir de konstiga; därav de uttryck, som inleder detta kapitel.

Låt oss ge ett exempel. Den som talar är en man i karriärens livsform och i hans arbete ingår att sälja liftar till bilverkstäder. När han berättar om detta gör han följande jämförelse mellan två olika typer av människor, som han möter:

Det är väldigt stor skillnad på kunder. Liftar, det är bilservicesidan som har det, och det är de här stora verkstäderna i regel – märkesverkstäder och sådant. Där är det ju ingen kille som äger verkstäderna som jobbar, utan de är anställda själva. På en sådan där liten däckserviceverkstad, där är det ju i regel ägaren som jobbar och köper maskinerna. Och det är ju en stor skillnad. Det är ju hans pengar det handlar om. Men är man anställd, då är det företag, och då blir det något annat. De gnetar på något fel vis, en som äger grejerna själv. Det är fel på allt, tycker de, och det är bara gnäll och bråk. Det är en avsevärd skillnad att ha med folk på de större verkstäderna att göra. Och de är i regel skolade också – ekonomer är de som regel. Och de här som har däckverkstäder, de har inte gjort något annat än lagat däck. De på större företag, de förstår om man får leveransförseningar och sådant där. De bryter inte ut i hysteriska utbrott som en sådan här gubbe på en gummiverkstad kan göra. Det är ju bara han i hela världen: ‘Serva mig!’ De ser allt i så litet. Men en som jobbar på en märkesverkstad, han ser det i litet större – vet att det inte är bara han i hela världen. Det är mycket lättare att ha med dem att göra.

Här framkommer karriärlivsformens sociocentrism mycket tydligt. Hur mycket lättare är det inte att ha att göra med andra i karriärens livsform än

med människor i självständighetens livsform! De senare är ju så instängda, hysteriska och gnetiga.

Ett uttryck för sociocentrism är alltså det vi till vardags kallar fördomar. När någon i karriärens livsform talar om hur människor som lever självständighetens livsform är, så framstår dessa utsagor som just fördomar för dem det gäller – och tvärtom; när en representationsfru säger något om hur husmödrar är, så blir det i husmödrarnas ögon fördomar – och tvärtom; när man i arbetarlivsformen... och så vidare.

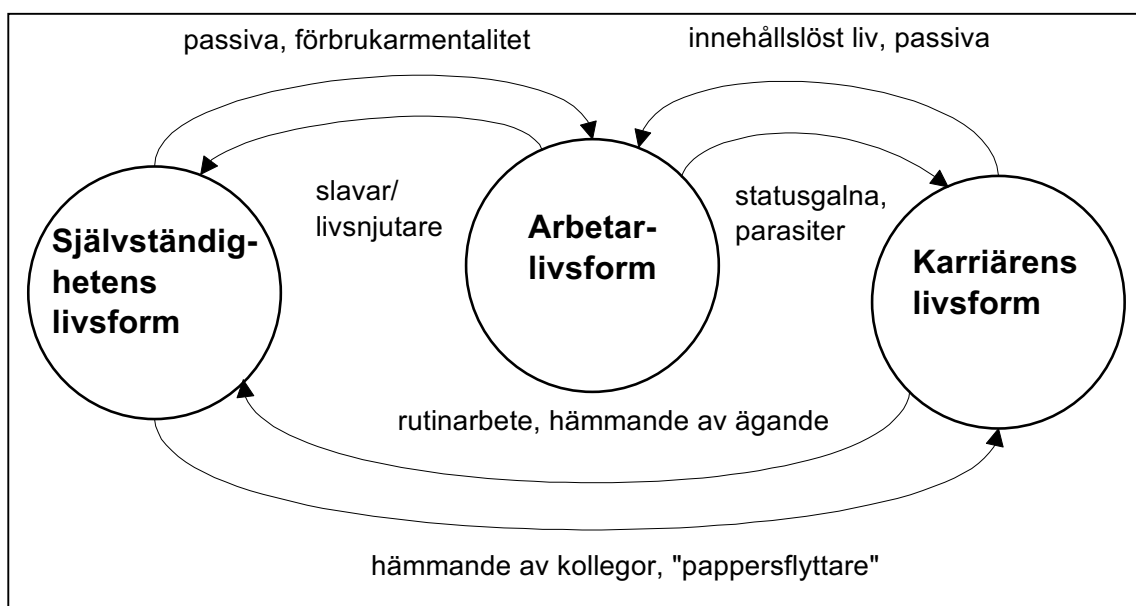
I samhällelig planering, till exempel rörande hantering av och kommunikation kring risker, är kännedom om livsformer och deras sociocentrism viktig kunskap på åtminstone två sätt. Det ena består i att den ger vägledning för hur människor reagerar på och handlar i samband med åtgärder och satsningar inom riskområdet. Därvid betonar analysen bland annat systematiska och avgörande skillnader i vad sådant som risk, hot, kris och säkerhet är i olika livsformer – och att differenserna bygger på att definitionerna av det goda livet är väsensskilda. (Det är detta de tre senaste kapitlen behandlat). En och samma åtgärd kommer därför att möta helt olika svar i olika livsformer, en och samma ”riskkommunikation” (en broschyr, en kampanj, ett direktiv) kommer att få helt olika gensvar i olika livsformer.

Det andra är att även personer – exempelvis på Räddningsverket – vars arbete går ut på att planera, utöva tillsyn, genomföra hjälpinsatser och påverka människors inställning till och handlingssätt inom riskområdet lever en eller annan livsform. Därmed är de utsatta för denna livsforms sociocentrism i sina yrkesmässiga relationer till andra livsformer. Livsformsanalys bör därför ingå i planerarens yrkeskunskap, i planeringens verktyglåda. En medvetenhet om existensen av olika livsformer, liksom om den egna tendensen till sociocentrism, gör – menar vi – planerarens verksamhet effektivare.

I det här kapitlet tar vi upp hur sociocentrismen fungerar mellan ett antal livsformer, men vi lägger en viss vikt vid karriärlivsformens sociocentrism. Anledningen är att vi kan räkna med att denna livsform är den mest utbredda bland planerare (liksom för den delen bland forskare).

Sociocentrism mellan några livsformer

I skilda livsformer har man, som framgick av de föregående kapitlen, helt olika perspektiv på företeelser inom riskområdet. Men man har alltså också helt skilda, och dessutom sociocentriska, förståelser av människor som lever andra livsformer än den egna, och det inkluderar deras riskförståelser. Nedan beskriver vi det sociocentriska innehållet i ett antal livsformers synsätt på varandra. Vi begränsar oss till de livsformer där de sociocentriska relationerna är bäst kartlagda, vilket innebär att vi utelämnar investorns och medhjälperkans livsformer. (En översikt över sociocentrism mellan manliga livsformer finns i figur 7.1 och mellan kvinnliga livsformer i figur 7.2).

Figur 7.1 Sociocentrism mellan vissa manliga livsformer.

Hur ser man i självständighetens livsform på arbetarlivsformen? För det första framstår alla lönearbetare som ofria, eftersom de ju inte har ett eget företag. Den självständige kan i och för sig tänka sig att ta ett lönearbete, men det är i så fall enbart för att upprätthålla sitt företag om det inte är självbärande. Samtidigt förefaller lönearbetarna egendomliga på det sättet att de inte använder det de kallar fritid till någon egen verksamhet. Fritiden slösar de istället bort på meningslösa sysselsättningar och tycks mest vara inriktade på konsumtion. De är passiva och lättsinniga, skall ha allt serverat på silverfat. De borde ta sig samman och satsa på något eget.

Även när man i arbetarlivsformen uppfattar arbetslöshet som en central kris, så framstår detta i självständighetens livsform som inskränkt. Om man är arbetslös, så måste man ta sig i kragen, spara och börja bygga upp ett företag i liten skala. Det är närmast omoraliskt att bara gå och vänta på ett nytt, ofritt lönearbete.

Vad de självständiga inte kan förstå – eftersom de bara kan bedöma arbetarlivsformen utifrån sina egna tankefigurer – är att fritiden är livets mål i arbetarnas livsform. Då vill man inte ha någonting med arbete att göra över huvud taget. Och arbetslöshet *är* en stor kris, eftersom det rycker undan förutsättningen för arbetarlivsformens vardagspraktik – det medel som gör att man kan sträva efter det goda livet på fritiden. Man har ingen fritid om man inte kan kontrastera den mot en annan tid, arbetet.

Och omvänt: Hur ser man i arbetarlivsformen på de självständiga? Här finns två möjligheter. Om arbetaren betraktar de självständiga utifrån sin egen föreställning om arbete, framstår den självständiges verksamhet förvisso

som ett enda långt slit från morgon till kväll. De är ju aldrig lediga! Men om arbetaren istället ser på de självständiga utifrån sin föreställning om fritid, så blir istället den självständiges verksamhet en trevlig fritidssysselsättning som samtidigt ger uppehållet – han verkar ha det bra ordnat för sig!

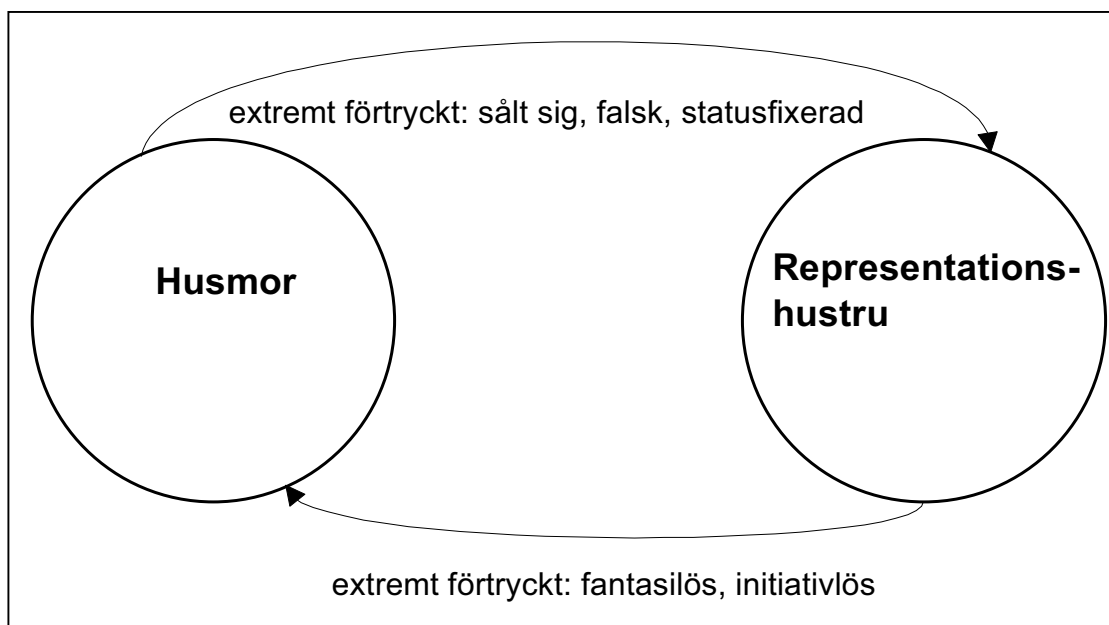
När den självständige kopplar krisbegreppet helt och hållet till sitt företag, så kan även detta framstå på två sätt i arbetarlivsformen: Antingen är det ett uttryck för en slavmentalitet, som binder den självständige till det osäkra livet som företagare; eller en lyxinställning, i vilken företagaren söker bevara sina privilegier. Inom arbetarlivsformen kan man inte se att de självständiga själva inte gör någon åtskillnad mellan arbete och fritid – att allt är till för självständigheten, att livets mål och medel är den egna verksamheten och att en kris uppstår när företaget inte ser ut att kunna bära sig.

I den självständiga livsformens perspektiv framstår människor i karriärens livsform på så sätt att de satsar hela sin verksamhet på det ofria lönearbetet. Dessutom är det synnerligen tveksamt om det de gör är något riktigt, produktivt arbete; de är mest pappersflyttare. Vidare hämmas deras frihet i arbetet av att de ofta finns i stora och hierarkiskt uppbyggda företag och organisationer. De har alltid någon över sig som talar om vad de skall göra. Och när karriärens livsform betraktar kriser primärt som gällande samhälls-ekonomi, finner de självständiga detta vara högtflygande och orealistiska idéer. När de självständiga gör denna sociocentriska bedömning av karriärens livsform, ser de inte att där är det engagerande arbetet livets mål och heller inte att hierarkierna istället för att utgöra en hämmande faktor framstår som en utmaning att antaga. De uppfattar heller inte att karriärlivsformens krisbegrepp uttrycker ett krav på överblick över de stora systemen och kontroll över omgivningen.

När människor i arbetarlivsformen betraktar karriärens livsform, framstår de karriärerarbetande som statusgalna. De är bara ute efter att komma sig upp. De lägger ner en massa pengar och energi på att skaffa sig fina bilar, kläder, hus och andra saker. Det kan i och för sig verka som att de sliter en del i början av sin karriär, men sedan gör de inte mycket. De sitter på sammanträden och dricker kaffe eller går omkring i korridorerna och bär pärmar hit och dit, när de inte åker på dyra utbildningar och konferenser av olika slag som de påstår vara mycket viktiga – men det vet man ju vad sådant egentligen handlar om! Något nyttigt arbete utför de i alla fall inte. Samhällskriser kan väl vara relevanta i den utsträckning de tar sig uttryck i arbetslöshet, men att tala om kriser på det där abstrakta sättet! Karriärister vet väl knappt vad arbetslöshet är. Utifrån arbetarlivsformens perspektiv kan man således inte se att det inte är konsumtionen eller statusen i sig, som är den grundläggande drivkraften i karriärens livsform. Det är istället dess betydelse för arbetet som är avgörande – livsstilen skall hjälpa till i karriären och därmed fylla livet med allt mer engagerande och utvecklande arbete.

Mellan en husmor och en representationshustru föreligger samma typ av sociocentriska missförstånd som mellan de övriga livsformerna. För husmodern, som menar att ett lugnt och tryggt hem- och familjeliv är livets

mest grundläggande värde, ter sig representationshustruns tillvaro absurd, för att inte säga omoralisk. Representationshustrun låter ju stödet till mannens karriär – medlet – gå ut över målet – familjelivet. Detta kan av husmodern tolkas på två sätt: Antingen som en extrem form av kvinnoförtryck eller som att representationshustrun har ”sålt sig”. Hon uppfattas i så fall som falsk; hon ler och representerar, men inom sig måste hon bekänna sig till något helt annat.

Figur 7.2 Sociocentrism mellan representationshustruns livsform och husmorslivsformen

Men representationshustrun kan även uppfattas som egoistisk, statusfixerad och lat; som någon som gör vad som helst för pengar – utom att själv arbeta ihop till dem. Hon till och med offerar familjen. Representationshustrurna driver hänsynslöst på sina stackars män i karriären och drar sig inte för att släpa sina barn jorden runt om det kan leda till mer välbetalda och statusfyllda befattningar för männen och därmed utökat utrymme för dem själva att leva lyxliv. Representationshustruns form av estetiskt eller social engagemang framstår på motsvarande sätt för husmodern som antingen statusfixering och snobberi eller som rätt och slätt ytlig och meningslös aktivitet – säkert ganska trevlig men ett typiskt utslag av brist på verklig ansvarskänsla och vettig sysselsättning. Och att uppfatta såser som skär sig och maskor på strumpan som kriser, är bara ytterligare ett uttryck för deras flärdfulla ytlighet. Husmodern kan inte se att grunden för representationshustruns livsform är just engagemanget i egna aktiviteter och i representationen, som utgör representationshustruns hem- och familjeproduktion. I den är allt som bryter mot stilen – inklusive misslyckade såser och trasiga strumpor – en kris.

På motsvarande sätt kan representationshustrun inte förstå husmodern. Hon begriper inte varför husmödrarna isolerar sig inom hem och familj på det sätt de gör, för att där nästan uteslutande ägna sig åt en massa tråkiga

göromål. Eftersom representationshustrun inte kan föreställa sig innebörden av skillnaderna i inkomster och social miljö, tenderar hon att uppfatta husmödrarnas situation som ett problem som helt enkelt måste röra sig om brist på både fantasi och initiativkraft. Detta visar sig också i den trånga uppfattningen av kriser, som ju helt begränsas till den egna familjen. Det finns ju så mycket annat här i världen! I representationshustruns föreställningsvärld är det också en främmande tanke att man skulle kunna få ett bättre liv genom att ta ett lönearbete. Det innebär ju att det är någon annan, som huvudsakligen bestämmer vad man skall göra. Inte kan man göra något meningsfullt av sitt liv då!

Sociocentrismen innebär alltså att människor som lever olika livsformer tenderar att systematiskt misstolka varandra (i livsformshänseende, vill säga; det finns även livsformsövergripande tankefigurer, som inte berörs härav). I vardagslivet kan man inte utan vidare stiga ur sin livsform och in i en annan; man kan inte se andra livsformer inifrån, endast från utsidan – så som de ter sig i det perspektiv som den egna livsformens ideologi tillhandahåller.

Karriärlivsformens sociocentrism

Hittills har vi lämnat sociocentrismen i karriärens livsform utanför redovisningen – och det av skäl, som vi angav i kapitlets inledning. Nu skall vi emellertid ägna oss särskilt åt detta förhållande. Låt oss därvid börja med att rekapitulera de grundläggande dragen i karriärens livsform som sådan och i dess förståelse av riskområdet. Det är ju utifrån dessa, som de andra livsformerna betraktas.

Den del av arbetsmarknaden vi har att göra med här består av karriärstegar. Genom att ständigt utveckla sin kompetens, sina meriter, sin unicitet kan man i konkurrens med andra avancera i dessa. Ju högre upp man kommer, desto mer engagerande och personligt berikande blir arbetet. Därmed blir arbetet målens sfär, medan fritiden ställs i arbetets tjänst – den blir ett medel för att nå mål i arbetet. Denna arbetsform kombineras med de bemyndigades kärleksform – och vi har därmed att göra med en manlig livsform.

För synen på riskområdet medför detta att perspektivet centreras på systemfrågor och samhällsnivå – sådant som i andra livsformer framstår som abstrakt och långt borta, men som i karriärens livsform är konkret och nära. I detta synsätt ingår också att risker och kriser har en positiv sida: de kan vara utvecklande och pådrivande för förändringar. Sådan ser alltså grunden ut för karriärlivsformens sociocentrism – och det är dessa glasögon vi nu tar på oss för att titta på de andra livsformerna.

Det finns ett drag i karriärlivsformens sociocentrism inom riskområdet, som gäller alla andra livsformer: Deras perspektiv är ytligt. När de pratar om risk, hot, kris och säkerhet, så handlar det nästan bara om sådant som de har mitt framför näsan. De höjer inte blicken, så att de kan se de stora och

betydelsefulla problemen och sammanhangen i samhället, i systemet. I de andra livsformerna finns ju inte den överblick och systemsyn, som är grundläggande i karriärlivsformens praktik.

När man i karriärens livsform betraktar de självständiga, så ser man att de kan bygga upp en viss dispositionsfrihet i sin verksamhet – och det ligger heller inget konstigt i att arbeta så mycket. Å andra sidan är det irrationellt att göra det inom ramen för ett eget företag. Dels måste de själva göra en hel del rutinarbete också. I karriärens livsform är det ju de utmanande och utvecklande arbetsuppgifterna som är vad man skall ägna sig åt; det rutinpräglade kan delegeras till andra – en möjlighet som den självständiga saknar till stor del. Dels är de självständiga hämmade av sitt ägande. Om deras företag till exempel börjar gå dåligt kan de inte bara byta – och vem kan göra karriär på en bondgård? De självständiga sitter fast i sitt ägande.

Och att bara tänka på det egna lilla företaget när man talar om riskområdet är trångsynt och egoistiskt. Det är ett uttryck för att de är just *instängda* i sitt ägande. Stora och viktiga saker på samhällsnivå uppfattar de bara om de får direkta konsekvenser för deras företag – annars går de dem förbi. Här missförstår de karriärarbetande de självständigas livsgrund, som ju är just självständigheten vars garant är det egna företaget.

Arbetarlivsformen ser i de karriärarbetandes ögon ut som att människorna där bara förspiller sin tid. De fortsätter att harva i sina underordnade rutinarbeten utan några som helst ambitioner. Sin fritid ägnar de åt fullständigt meningslösa nöjen, när de istället kunde gå på kvällskurser och försöka starta en karriär. De lever ett passivt och innehållslöst liv, eftersom de inte har ett utvecklande arbete och heller inte gör något åt den saken.

Inte heller ser de de stora sammanhangen när de tjarar om sin arbetslöshet – den är ju bara en liten del av samhällsekonomin. Och hur kan man betrakta arbete som en säkerhet när det bara är rutinarbete det handlar om? Här gäller det istället att anta utmaningarna, inte att vara rädd för utbildning och tänka på det som en risk. Det är ju en möjlighet att nå högre positioner, där man får mer disponerande arbetsuppgifter!

Men genom detta synsätt missförstår de karriärarbetande arbetarlivsformens betoning av att det är på fritiden det väsentliga sker, att det är då man kan leva ut och göra det man själv vill – just för att arbetet inte är inblandat. Men samtidigt måste arbetet finnas där om vardagspraktiken skall kunna upprätthållas.

Om vi så går över till de kvinno specifika livsformerna, så betraktas de gärna i klump utifrån de mansspecifika livsformernas synvinkel – och även det omvända gäller, om än inte i samma utsträckning. Vi följer först denna bild, men sedan skall vi försöka nyansera den något.

Tendensen att könen emellan ”skära alla över en kam” produceras av de väsensskilda strukturella kärleksformerna; dessa formar en distinktion som

skär tvärs över de gränser livsformerna i övrigt ställer upp. Som vi har sett består skillnaden i att de manliga, på de bemyndigades kärleksform baserade, livsformerna fokuserar den egna personen och sfären för förvärvs- liv och ekonomi, medan de kvinnliga livsformerna, som bygger på bekräftarnas kärleksform, är inriktade mot fysiska och existentiella ”andra” och relationer.

Skillnaden mellan de bemyndigade livsformerna med mål ”för sig” och de bekräftande livsformerna med mål ”i andra” ger här upphov till en speciell asymmetrisk sociocentrism. När man i de manliga livsformerna betraktar de kvinnliga tenderar man att endast se dessa i den form de strukturellt utgör medel för den livsform mannen lever: arbetarna betraktar det kvinnor gör utifrån sin önskan om ett gott liv på fritiden; karriärmännen ser på kvinnors praktik med utgångspunkt i föreställningen om en representativ, intressant och kompetent partner i den sociala miljö som omger karriären; och de självständiga ser kvinnors praktik först och främst i perspektivet av potentiell medhjälp i företaget.

Vad man inte ser i de manliga livsformerna är att kvinnorna har mål i hem, familj, andra människor och mellanmännskliga relationer som sådana – utformningen av den kvinnliga praktiken så att den motsvarar behov i mannens praktik utgör endast en del i detta. Männerna tenderar emellertid att inte uppfatta omsorgs- och relationspraktikens autonoma existens och betydelse över huvud taget, något som bland annat denna undersökning mycket tydligt demonstrerat: bland de rena representanterna för manliga livsformer finns ytterligt få omnämnanden av dessa sfärer i samband med begreppen på riskområdet. Dock såg vi att det förekommer någon gång, men då handlar det om den kvinnliga praktiken i just dess egenskap av medel till det som i mannens livsform framstår som ett gott liv. Sociocentrismen här medför också att mycket av det kvinnorna gör och säger, deras hushållsarbete, deras önskemål om familjeliv och bevekelsegrunderna för deras handlingar i form av relationshänsyn allmänt taget, blir osynligt eller så ter det sig obegripligt och – inte minst – irrationellt.

När man i de kvinnliga livsformerna ser på de manliga är sociocentrismen av ett annat slag. Relationen mellan bekräftare och bemyndigade innebär här, att kvinnorna visserligen utgår från de egna livsformernas omsorgs- och relationsperspektiv, men detta medför inte att de inte ser de manliga praktikerna – det ligger tvärtom i sakens natur att männens verksamhetsfärer inkluderas. Kvinnorna är ju bekräftare med mål i andra och de kvinnliga livsformerna är kopplade till de manliga som medel, så kvinnorna är mycket medvetna om praktiken i livsformen hos den man de sammanlever med. Även här ger intervjuerna entydigt besked: våra sageskvinnor i de olika livsformerna har genomgående uppgivit riskförståelser som i delar överensstämmer med dem hos de män de sammanlever med.

Det man inte kan se i de kvinnliga livsformerna, är att praktikerna i de manliga livsformerna inte ligger *inom* omsorgs- och relationspraktiken, att riskförståelserna omkring ekonomi och arbete inte har den sekundära status

som de har för kvinnorna själva. De kvinnliga livsformernas blinda fläck är, så att säga, att man utifrån dem inte kan se, att man i de manliga livsformerna inte ser det kvinnliga praktikområdet. Kvinnorna tror att det måste vara så, och av detta följer givetvis alla möjliga sociocentriska missförstånd.

Denna livsformsövergripande ”kärleksformssociocentrism” har stor genomslagskraft i människors vardagsliv. Men som vi påpekade ovan, så måste bilden ändå nyanseras något. Eftersom varje livsform är unik, så finner vi trots allt för varje möjlig kombination av manliga och kvinnliga livsformer en möjlighet för ett lika unikt sociocentriskt missförstånd. Men det innebär också att i vissa fall, till exempel när sammansättningen av livsformer i konkreta familjer inte överensstämmer med livsformernas strukturella koppling, så är sociocentrismen ”dubbel”.

Så när det gäller detta avsnitts speciella ämne, karriärlivsformens sociocentrism, så varierar innehållet i denna också i relation till de kvinnliga livsformerna. När en karriärman sammanlever med en representationshustru är det ”endast” sociocentrismen mellan kärleksformerna som gör sig gällande; mannen förbiser helheten av hustruns praktik och hennes mål, men han uppfattar samtidigt en överensstämmelse mellan hans praktik och stora delar av det hon företar sig inom representationspraktiken. Om hustrun däremot lever husmoderns eller medhjälperskans livsform – sådana familjekonstellationer är inte direkt ovanliga – tillkommer den sociocentrism som produceras av att dessa livsformer är utformade för att utgöra medel för män med helt andra livsformer.

När karriär mannen ser på husmodern har han, utifrån sitt systemperspektiv och sina vidare vyer, framför allt svårt att förstå hennes inriktning på ”snävt” familjeliv och ”alldagliga” sysselsättningar (och det kan gälla även i förhållande till en medhjälperska, även om sociocentrismen här är mindre känd). Han uppfattar en brist på personlig autonomi, engagemang, utåtriktning och sociala ambitioner. Han ser också en påtaglig och beklaglig ovillighet att anta utmaningar – ta risker – och utvecklas. Inte sällan upplever han att hustrun försöker hämma hans karriär, och han förstår inte varför. Och denna sociocentrism är givetvis inte begränsad till familjeförhållanden utan opererar också i andra sammanhang där man utifrån karriärens livsform betraktar husmoderns eller medhjälperskans livsform.

Sociocentrism är således en stark mekanism som ger upphov till helt systematiska, men sällan upptäckta missförstånd i den sociala kommunikationen. Men avslutningsvis skall det ändå understrykas att relationerna mellan livsformerna inte bara är sociocentriska; de är också maktrelationer. Vi har tidigare (i kapitel 2) berört detta särskilt med avseende på relationerna mellan kvinnliga och manliga livsformer, men livsformerna ingår alla i ett socio-strukturellt nätverk av över- och underordning. Så är de kvinnliga livsformerna underordnade de manliga, men arbetarlivsformen är också underordnad karriärens livsform som i sin tur är underordnad investorslivsformen, och så vidare.

Konsekvenserna av detta ligger utanför den egentliga sociocentrismen livsformerna emellan; bland annat så uppfattas maktskillnaderna ofta, om än mer eller mindre klart. I vilket fall som helst ingår förståelser av makt- och statuskillnader i de synsätt man har på varandra i de olika livsformerna, och i tolkningarna av det som sägs och de handlingar som utförs. Även denna aspekt av livsformerna har därför avgörande betydelse för hur information tas emot, och för hur kommunikation måste utformas om den skall vara konstruktiv. I mötet mellan människor som lever karriärens livsform – ofta professionella experter av olika slag – och människor som lever andra livsformer, befinner sig de förra för det mesta i en överordnad position i förhållande till de senare. Det är viktigt att uppmärksamma vad denna position i förbindelse med sociocentrismen betyder, till exempel för möjligheterna av att expertkunskaper skall kunna komma till nytta.

Sammanfattning

I detta kapitel har vi behandlat livsformernas sociocentrism – de ”fördomar” som man i olika livsformer har om människor som lever andra livsformer än den egna. Sociocentrismen uppstår som en följd av att man endast kan bedöma andra livsformer utifrån den begreppsvärld den egna livsformen tillhandahåller, varvid rationaliteten bakom avvikande handlingar och föreställningar i andra livsformer går förlorad. På riskområdet innebär det, att det som utifrån en livsform ter sig som korrekta och rationella riskförståelser, utifrån andra livsformer kan framstå som helt felaktiga och obegripliga sådana.

Vi har argumenterat för att kunskap om livsformer och deras sociocentrism är viktig för samhällsplanerare: dels ger den vägledning för hur människor kan tänkas reagera på olika åtgärder och satsningar inom riskområdet, dels kan den hjälpa planerare att se den sociocentrism de utifrån sin egen livsform är utsatta för i förhållande till människor med andra livsformer.

Vi har också gett exempel på sociocentriska föreställningar ett antal livsformer emellan, och därvid särskilt uppmärksammat sociocentrismen i karriärens livsform, den livsform som är mest utbredd bland samhällsplanerare och experter.

8. Sammanfattning av studiens resultat och slutsatser

Denna studie har handlat om människors vardagliga förståelser av risk och därtill relaterade fenomen. Betoningen har legat på att analysera de eventuella sambanden mellan variationer i dessa vardagsförståelser och de sociostrukturella livsformerna.

Med utgångspunkt i den aktuella samhällsvetenskapliga debatten om risk-samhället, har vi diskuterat skillnaden mellan framför allt expertkunskaper och människors vardagsuppfattningar om risk; därvid har vi översiktligt beskrivit de forskningsresultat, som finns när det gäller riskperception. Vi kunde konstatera att dessa resultat pekar i olika riktningar, men att den samlade bilden är att människors riskuppfattningar dels varierar, dels ofta är felaktiga (en bedömning som förutsätter en jämförelse med "korrekta" riskuppfattningar, i detta fall expertkunskap), samtidigt som de måste förstås som produkter av variabla individuella, sociala och kulturella faktorer. Den slutsats vi kunde dra utifrån forskningsöversikten var att även om vi idag känner till en del viktiga aspekter av riskperception, så är det ganska lite som är känt om riskers plats i helheten av människors vardagsliv: den kunskap som finns är också begränsad, osystematisk och generaliserande.

Ändå är det kunskap av detta slag som måste läggas till grund för planerarens och experters arbete med att förebygga olyckor och hantera risk: det är dessa vardagliga riskförståelser som avgör hur människor handlar och förhåller sig i relation till risk; de bestämmer också hur man uppfattar och tar till sig information och rådgivning på området.

Vi har vidare utifrån ett vetenskapsteoretiskt perspektiv gått igenom och diskuterat ett antal teorier, begrepp och angreppssätt som kommit till användning inom riskforskningen. Här drog vi slutsatsen att riskforskningen idag förefaller vara låst mellan två grundläggande, men motsatta och oförenliga ståndpunkter i fråga om vad risk är: å ena sidan finns föreställningen om risk som en objektiv och tekniskt/matematiskt kalkylerbar företeelse, å andra sidan finns uppfattningen om risk som en social konstruktion – risk som det människor subjektivt uppfattar och tolkar som risk. Vi kunde samtidigt konstatera, att den objektivistiska skolan inte helt kan bortse från riskers subjektiva aspekter, liksom konstruktivismen inte helt kan undvika att räkna med riskers objektiva existens; ändå finns inte någon dialog mellan de två riktningarna, varför motsättningen tycks vara olöslig. Som ett alternativ, och i syfte att överskrida denna motsättning, föreslog vi ett realistiskt riskbegrepp: Risk är en kvalitet i naturliga och sociala objekts konstitution, varför sociala konstruktioner av risk är konstruktioner *av något*; risk är en social konstruktion, men konstruktionen utgår från faktiska och konkreta situationer i människors vardagsliv.

Människors vardagsliv är emellertid primärt strukturerat av samhällets skilda sociala livsformer. Varje livsform består av en specifik praktik och en därtill hörande specifik ideologi, och som en följd av detta har människor som lever olika livsformer väsensskilda begrepp om vad som är tillvarons mål och mening och vad som skall förstås som ett gott liv. På motsvarande sätt utgör livsformerna mekanismer bakom människors vardagsförståelser på riskområdet: risk och därtill relaterade fenomen konstrueras mot bakgrund av vad som är önskat och eftersträvansvärt – risk är det som reellt riskerar det goda livet, såsom detta framstår i en viss livsforms perspektiv.

Vi har därför företagit en undersökning i syfte att ge kunskap om systematiska variationer i riskuppfattningar inom befolkningen och viktiga mekanismer, som ligger bakom dessa skillnader. De frågor vi har velat besvara är:

- Finns generella riskuppfattningar, det vill säga kan man belägga allmängiltiga perspektiv på risk – och hur ser de i så fall ut?
- Finns systematiska variationer i människors riskuppfattningar – och hur ser de i så fall ut?
- Kan i så fall dessa skillnader förklaras utifrån livsformsteori?

Undersökningen har visat att risk som begrepp ingår i ett begreppskluster som också innehåller hot, kris och säkerhet; i våra intervjupersoners riskförståelser får vart och ett av dessa fyra begrepp sin plats och betydelse i relation till varandra. Vi har kallat detta begreppskluster ”riskområdet”. På denna den allra mest övergripande nivån tenderar man också att tilldela vart och ett av de fyra begreppen samma generella innebörd. Risk framstår här som ett existentiellt begrepp, vars viktigaste dimensioner är ofrånkomlighet och oförutsägbarhet; på detta sätt är det ett fenomen, som kan uppfattas såväl negativt som positivt – som oroande men också som chans, möjlighet och utmaning. Hot är en konkretiserad risk, det är betydligt kraftfullare än risker; det uppfattas så gott som uteslutande som något negativt och det förbinds i hög grad med andras maktutövande och omständigheter man inte själv kan kontrollera, särskilt våld. Kris är utlöst hot och innebär ett kaotiskt tillstånd som kännetecknas av spänningar och ovisshet, men det är också en brytpunkt efter vilken ett nytt – och eventuellt positivare – tillstånd kan inträda. Säkerhet definieras som frånvaro av hot, vilket är liktydigt med trygghet.

En slutsats vi kan dra här är, att det är viktigt att vara medveten om de positiva associationer som finns i anslutning till begreppen risk och kris (och till och med någon gång i förbindelse med hotbegreppet). Likaså bör vi notera att begreppet säkerhet ibland kopplas samman med föreställningar om att det kan bli ”för mycket säkerhet”, vilket betraktas som negativt. På denna generella nivå är vidare att lägga märke till, att samtliga de fyra begreppen på riskområdet tenderar att associera till företeelser och fenomen inom näraliggande sfärer, snarare än inom omvärldssfären. Inte sällan tar intervjupersonerna uttryckligen avstånd från tanken om att risker och hot

och så vidare i den vidare omvärlden skulle ha någon egentlig relevans för dem.

Samtidigt resulterade undersökningen i en mycket mångfacetterad och heterogen uppsättning exempel när det gäller vilka konkreta situationer och företeelser man tänker på i samband med begreppen på riskområdet. Vi kan utan vidare dra slutsatsen, att *vad* som är risk, hot, kris och säkerhet är helt olika saker för olika människor. Men vi har också kunnat konstatera, att det trots allt finns en systematisk variation i mångfalden av riskangivelser. Och vi har sett hur denna variation uppstår som ett resultat av människors skilda vardagspraktiker och egna personliga erfarenheter – två faktorer som delvis överlappar varandra, men som båda är starkt livsformsrelaterade.

Perspektivbytet från befolkningen till livsformer avslöjar bland annat, att många av de skillnader som kan avläsas även på den mest övergripande betydelsenivån i själva verket är livsformsrelaterade och systematiska variationer. Ett tydligt och viktigt exempel på detta är att det visade sig vara framför allt människor som lever karriärlivsformen, som talar om riskområdet i övergripande, abstrakta och omvärlds- och systemrelaterade termer; det är också här man i särskilt hög grad lyfter fram positiva aspekter hos risk och kris, liksom man påtalar negativa aspekter av säkerhet.

En huvudslutsats är därmed, att många av de variationer vi funnit faktiskt kan tillskrivas det förhållandet att människors tillvaro villkoras av skilda socio-strukturella livsformer. Intervjupersonernas riskförståelser är variabla sociala konstruktioner, men de är samtidigt konstruktioner av något: de är konstruktioner av reella risker, hot och så vidare mot det som i de olika livsformerna är nödvändiga villkor, i termer av mål och medel, för ett gott liv.

Således har vi funnit en övergripande skillnad mellan manliga respektive kvinnliga livsformer, som är att hänföra till de skilda strukturella kärleksformer som underbygger respektive livsformskategori. De intervjupersoner som relativt entydigt lever traditionellt manliga livsformer – i denna undersökning uteslutande män – har riskförståelser som till största delen är jagorienterade och inriktade på ekonomi och förvärvsliv. Intervjupersoner med stora inslag av kvinnliga livsformer – i undersökningen uteslutande kvinnor – associerar däremot i första hand till andra människor, till hem- och familjesfärerna och till relationer människor emellan. Samtidigt finner vi utan vidare livsformsrelaterade skillnader även inom dessa kategorier. Bland männen talar investorer om till exempel kapitalplaceringar som den största risk man kan ta; arbetare betonar i stället den alltid närvarande risken för arbetslöshet och/eller materiella försämringar i största allmänhet; de självständiga tenderar att sätta likhetstecken mellan risk och eget företagande; och människor i karriären framhåller att risk är både negativt och positivt, det senare i termer av utmaning och möjligheter. Bland kvinnorna går riskförståelserna isär bland annat som en följd av de specifika villkoren i den manliga livsform som respektive kvinnliga livsform strukturellt är kopplad till.

Ytterligare ett viktigt resultat av livsformsanalysen av riskförståelser består i den tendens vi har kunnat konstatera, som innebär att det är risker i respektive livsforms medelsfär som dels uppfattas som risker, dels framstår som negativa och icke-acceptabla sådana. Risker i livsformens målsfär, däremot, tenderar att antingen inte uppfattas, eller så upplevs de som acceptabla och ibland till och med som positiva.

Vi har också tagit upp frågan om livsformsanalysens användbarhet i förhållande till det faktum, att många människor inte lever rena livsformer utan i stället blandformer av två eller flera livsformer. I en analys av exemplet kvinnor i karriärbete har vi visat hur sådana blandformer dels kan leda till uppkomsten av nya uppsättningar av riskförståelser, dels påverka distributionen av redan existerande sådana. Samtidigt fann vi att dessa företeelser alltfjänt är möjliga att förklara och förstå som produkter av mekanismerna i de strukturella arbetsformer, kärleksformer och livsformer som är inblandade. Frågan om blandformer – om effekter av skilda kombinationer av strukturella mekanismer – är på så sätt också en fråga om hur och varför riskförståelser förändras. Slutsatsen här blev att livsformsanalys är användbar också när det gäller att belysa detta slags frågor.

Slutligen har vi beskrivit och diskuterat effekterna av den sociocentrism som föreligger livsformerna emellan. Sociocentrismen uppstår som en följd av att man endast kan bedöma andra livsformer utifrån den begreppsvärld den egna livsformen tillhandahåller, varvid rationaliteten bakom avvikande handlingar och föreställningar i andra livsformer går förlorad. På riskområdet innebär det, att det som utifrån en livsform ter sig som korrekta och rationella riskförståelser, utifrån andra livsformer kan framstå som helt felaktiga och obegripliga sådana.

Vi gav exempel på sociocentriska föreställningar ett antal livsformer emellan, och uppmärksammade därvid särskilt sociocentrismen i karriärens livsform – den livsform som är mest utbredd bland samhällsplanerare och experter på skilda områden. I det sammanhanget underströk vi vidare att relationerna mellan livsformerna också är relationer av över- och underordning, och att även detta påverkar synsätt och tolkningar livsformerna emellan. Vi påpekade att professionella experter ofta befinner sig i en överordnad position i förhållande till människor som lever andra livsformer.

Sammantaget leder detta till den generella slutsatsen att kunskap om livsformer och deras sociocentrism, liksom medvetenhet om maktrelationerna mellan livsformerna, är viktig för samhällsplanerare och experter. Sådan kunskap ger vägledning och förståelse för hur människor kan tänkas reagera på olika åtgärder och satsningar, i det här fallet inom riskområdet. Det kan också hjälpa ansvariga yrkesgrupper att se effekterna av den sociocentrism de utifrån sin egen livsform är utsatta för i förhållande till människor som lever andra livsformer.

9. Litteratur

Adams, John (1995): *Risk*. London: UCL Press

Archer, Margaret S (1989): *Culture and Agency. The Place of Culture in Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press

– (1995): *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*. Cambridge: Cambridge University Press

Beck, Ulrich (1986): *Risikogesellschaft: Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt/Main: Suhrkamp (Eng. övers. (1992): *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage)

– (1994): ”The Reinvention of Politics: Towards a Theory of Reflexive Modernization”, i Ulrich Beck m. fl.: *Reflexive Modernization, Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press

Bhaskar, Roy (1993): *Dialectic: The Pulse of Freedom*. London: Verso

Christensen, Lone Rahbek (1987): *Hver vore veje. Livsformer, familietyper og kvindeliv*. Köpenhamn: Etnologisk Forum

– & Thomas Højrup (1989): ”Introduktion til livsformsanalysens grundbegreber”, i Lone Rahbek Christensen (red): *Livstykker. 12 studier af livsformer og vilkår*. Ringe: Kulturbøger

Collier, Andrew (1994): *Critical Realism. An Introduction to Roy Bhaskar's Philosophy*. London: Verso

Cotgrove, S (1982): *Catastrophe or Cornucopia: The Environment, Politics and the Future*. Chichester: Wiley

Dake, Karl (1991): ”Orienting Dispositions in the Perception of Risk.” *Journal of CrossCultural Psychology*, vol 22, nr 1

– & Aaron Wildavsky (1991): ”Individual Differences in Risk Perception and Risk-Taking Preferences”, i B J Garrik & W C Gekler (red.): *The Analysis, Communication and Perception of Risk*. New York: Plenum

- Danermark, Berth m. fl. (1997): *Att förklara samhället*. Lund: Studentlitteratur
- Douglas, Mary (1986): *Risk Acceptability According to the Social Sciences*. London: Routledge & Kegan Paul
- (1992): *Risk and Blame. Essays in Cultural Theory*. London: Routledge
 - & Aaron Wildavsky (1982): *Risk and Culture. An Essay on the Selection of Technological Risk*. Berkeley: University of California Press
- Enander, Ann & Lars Fredholm (1996): "Inledning", i Ann Enander & Liselotte Jakobsen (red.): *Allt från Tjernobyl till skuren sås. Om risk och hot i den svenska vardagen*. Karlstad: FOA
- Enander, Ann & Liselotte Jakobsen (red.): *Allt från Tjernobyl till skuren sås. Om risk och hot i den svenska vardagen*. Karlstad: FOA
- Eliasson, Mona (1997): *Mäns våld mot kvinnor*. Stockholm: Natur och kultur
- Fabrisius, Hanne (1989): "Familieliv og formue", i Lone Rahbek Christensen (red.): *Livstykker. 12 studier af livsformer og vilkår*. Ringe: Kulturbøger
- Fischer, Gregory W m. fl. (1991): "What Risks Are People Concerned About?" *Risk Analysis*, vol 11, nr 2
- Giddens, Anthony (1990): *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press
- Gustafson, Per (1997): *Kön, risk och olyckor. En forskningsöversikt*. Karlstad: Räddningsverket
- (1998): "Gender Differences in Risk Perception: Theoretical and Methodological Perspectives." *Risk Analysis*, vol. 18, nr. 6
- Holm, Pelle (1964): *Bevingade ord*. Stockholm: Bonniers

- Holzheu, Franz & Peter M Wiedemann (1993): "Introduction. Perspectives on Risk Perception", i Bayerische Rück (red.): *Risk Is a Social Construct. Perceptions of Risk Perception*. München: Knesebeck
- Højrup, Thomas (1989): *Det glemte folk*. Köpenhamn: Statens Byggeforskningsinstitut
- (1995): *Omkring livsformsanalysens udvikling*. Köpenhamn: Museum Tusulanum
- Jakobsen, Liselotte & Jan Ch Karlsson (1993): *Arbete och kärlek. En utveckling av livsformsanalys*. Lund: Studentlitteratur
- (1996a): "Vardagsuppfattningar inom riskområdet", i Ann Enander & Liselott Jakobsen (red.): *Allt från Tjernobyl till skuren sås. Om risk och hot i den svenska vardagen*. Karlstad: FOA
 - (1996b): "Livsformer och riskområdet", i Ann Enander & Liselotte Jakobsen (red.): *Allt från Tjernobyl till skuren sås. Om risk och hot i den svenska vardagen*. Karlstad: FOA
- Jónasdóttir, Anna G (1994): *Why Women Are Oppressed*. Philadelphia: Temple University Press
- Karlsson, Jan Ch (1986): *Begreppet arbete. Definitioner, ideologier och sociala former*. Lund: Arkiv
- (1990): *Att söka svenskheten*. Karlstad: FOA
 - (1994): "Finns svenskheten? En granskning av teorier om svenskt folklyne, svensk folkkaraktär och svensk mentalitet." *Sociologisk Forskning*, vol 31, nr 1
 - (1996): "Risksamhället – ett tema i modernitetens sociologi", i Ann Enander & Liselotte Jakobsen (red.): *Allt från Tjernobyl till skuren sås. Om risk och hot i den svenska vardagen*. Karlstad: FOA
- Leander, K (1989): "Misshandlade kvinnors möte med rättsapparaten. Kriminalpolitiska konsekvenser", i *Kvinnomisshandel. JÄMFO-rapport 14*. Stockholm: JÄMO

- Leisner, Ida (1988): "Landbrugets fugemasse". *Kulturgeografiske hæfter*, nr 35
- Lidskog, Rolf (1995): "Mellan sociologi och ekologi? Om det sociologiska studiet av miljöfrågan." *Sociologisk Forskning*, vol 32, nr 2
- Pidgeon, Nick m. fl. (1993): "Risk Perception", i The Royal Society: *Risk: Analysis, Perception and Management*. London: The Royal Society
- Rayner, Steve (1993): "Risk Perception, Technology Acceptance, and Institutional Culture: Case Studies and Some New Definitions", i Bayerische Rück (red.): *Risk Is a Social Construct. Perceptions of Risk Perception*. München: Knesebeck
- Royal Society, The (1983): *Risk Assessment: A Study Group Report*. London: The Royal Society
- (1993): *Risk: Analysis, Perception and Management*. London: The Royal Society
- Sayer, Andrew (1992): *Method in Social Science. A Realist Approach*. London: Routledge
- SCB (1994): *KRinfo 1994:4*. Stockholm: Statistiska Centralbyrån
- Sjöberg, Lennart (1995): "Explaining Risk Perception: An Empirical and Quantitative Evaluation of Cultural Theory." (Rhizicon. Risk Research Reports No. 22). Stockholm: Centrum för riskforskning vid Handelshögskolan
- Strauss, Anselm & Juliet Corbin (1990): *Basics of Qualitative Research*. London: Sage
- Thompson, Michael, Richard Ellis & Aaron Wildavsky (1990): *Cultural Theory*. Boulder, Col.: Westview Press
- Warner, Frederick (1993): "Introduction", i The Royal Society: *Risk: Analysis, Perception and Management*. London: The Royal Society

Wikström, P.O. (1985): "Everyday Violence in Contemporary Sweden."

Brottsförebyggande Rådet, rapport 15

Wildavsky, Aaron (1993): "The Comparative Study of Risk Perception: A

Beginning", i Bayerische Rück (red.): *Risk Is a Social Construct.*

Perceptions of Risk Perception. München: Knesebeck

– & Karl Dake (1990): "Theories of Risk Perception: Who Fears What
and Why?" *Daedalus*, vol 119, nr 4

Räddningsverket, 651 80 Karlstad
Telefon 054-10 40 00, telefax 054-10 28 89. Internet <http://www.srv.se>
Beställningsnummer P21-272/99, Telefon 054-10 42 86, telefax 054-10 42 10
ISBN 91-88891-94-1